

AZ
ALPESEK KÖZÖTT

IRTA
ZSIGMOND JÁNOS
K. R. TANÁR

Qo i

VESZPRÉM
EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA
1910

Európa legnagyobb terjedelmű és legmagasabb hegységének magva a kis Svájc nevű köztársaság. Már az ókorban vitéz és harcias népesség lakta, a kelta származású helvéták népe, akik már annak idején Hannibálnak is sok gondot adtak, mikor Róma ellen vonulva az ő földjükön kellett átvonulnia.

Ma már az ő kelta lakosság többé nem található itt, mert mikor a germán fajú népek a népvándorlás idején mind nagyobb erővel nyomultak Európa északi részeiből déli irányba, az itt talált őslakókat, a keltákat részben kiszorították, részben magukba olvasztották úgy, hogy az őslakók emléke csak régi, római kori nevében, a *Helvetiá*-ban maradt meg. Latinosan így hívják a mai Svájcot és a svájci államszövetség törvényhozási és kormánypalotáján Bernben ma is olvasható a fölírás: *Curia Confoederationis Helveticae*. Hasonlóképen pénzeiken is a „*Confoederatio Helvetica*“ fölírás van alkalmazva.

Svájc mai német neve egyik ősi kerületének, vagy amint itt nevezik: kantonjának nevéből maradt az egész államszövetségen. Ez az ősi kanton *Schwyz* volt, ez adta a mai nevet. Hasonló esetek a nép-

vándorlási állomalakulások idejében másutt is előfordultak. Így Franciaország neve a *France* nevű kis hűbértartók nevére ment át az egész országra a római korban szokásos Gallia elnevezés helyett. Vagy Portugália minden valószínűség szerint a *Porto-Cale* nevű helynévtől kapta mai általánosan használt nevét.

A Svájc kantonról, mely az Alpesek összes zordonságát, igazi magashegyi jellegét a maga kicsinyiségében is oly hűen tükrözteti vissza, méltán nevezték tehát Svájcnak azt az egész államszövetséget, melyhez hasonló állomalakulást hiába keresünk egész Európában.

A lakóhelynek, a környezetnek és minden vele összefüggő tényezőnek kétségen kívül igen nagy befolyása van a lakosság testi és lelki tulajdonságainak, hajlamainak kialakulására. Ez a magyarázata annak a jelenségnek, hogy hosszú évszázados vagy évezredek tartózkodása valamely népnek egy helyen, sajátos tipust teremt, mely őket sokszor még a legközelebbi fajrokonoktól is megkülönbözteti. Az éghajlat és talaj, meg az egész környezet például Észak-Amerikában a yankeet a második generáció után már indián típusúvá teszi, aminő a kihalófélben levő vörösbőrű indián típusa. Vagy minő más a mérhetetlen sík alföld büszke, önérvényes és épen azért nem igen közlékeny, barátkozásra nem igen hangolható lakosainak jelleme a magas hegyi vidékek barátságos, közlékeny, vendégszerető lakosaiéhoz képest!

Ilyenformán magyarázható az Alpesek hegyi lakosságának, elsősorban pedig az Alpesek magyában

lakó svájci lakosságnak jelleme, testi és lelki hajlamai és tulajdonságai.

Germán származásu allemani lakosság ez, akikről a franciák az egész német nemzetnek az általuk használt allemand nevet adták. Nyugati része Svájcnak francia, még pedig törölmetszett francia, míg az Olaszország felé nyíló déli völgyek lakossága az olasz fajhoz tartozik. A nagy többség azonban német, ugy eredetére, mint nyelvére nézve. De majd látni fogjuk a továbbiakban, hogy ez a háromnyelvűsége a lakosságnak itt épen nem zavarja az összhangot. Majd látni fogjuk, hogy Svájc, mint szövetséges állam szerencsés kialakulásának módozatai itt elejét vették a nemzetiségi kérdésnek, ugyannyira, hogy a kisebbségben levő román fajú franciák és olaszok itt ép oly meglegedetten élnek a németekkel egy államszövetségben, mintha csak fajrokonai nagy nemzeti államaiban, Franciaországban, vagy Olaszországban lánának. Ez a szerencsés körülmény már egymagában biztosítja a szövetséges kantonokból álló svájci állam békés fejlődését ugy kulturális, mint gazdasági téren egyaránt. Nincsenek itt semmiféle széthuzó elemek; nincsen itt egymásra való féltékenykedés a nyelv miatt; nincsen itt a lakosság egy részének elfojtott dühe más nyelvű polgártársával szemben, annál kevésbbé elszakadási törekvések. Mindezeknek a horderejét és fontosságát megértjük nagyon könnyen, ha olyan országokra vetjük szemünket, amelyekben ezeknek ellenkezőjét találjuk. Sohasem lehet olyan államnak az alapja szilárd és sohasem tud az olyan állam nyu-

godt fejlődésben lenni, ahol a lakosság közt kifelé húzó elemek vannak, akik nyügnék és bilincsnék tekintik az illető állam kötelékében való maradásuk kényszerét.

A szerencsétlenül kialakult és akárhányszor mesterségesen ébren tartott nemzetiségi kérdés nem egy államnak valóságos átka. Mert a legnagyobb nemzetek kebelében is vannak ellentétek bizonyos kérdések terén, folyhatnak nagy választási és parlamenti harcok a különböző pártok között, de mindezek csak az életrealitásnak, a közügyek iránti érdeklődésnek a jelei, de nem bomlasztó hatásuk; a harc lezajlása után rendes mederbe térnek a felkavart szenvedélyek hullámai, s az ellenfelek is békejobbot nyújtanak egymásnak; — ellenben a kifelé húzó, az idegen külhatalom uralma után sóvárgó nemzetiség sohasem megbízható, mert az ilyen a döntő és valóságos pillanatban szokott árulóvá lenni, amikor minden jóérzésű hazafi egy közös érzelemben szokott egyesülni.

A talajviszonyok befolyása az államalakulásra.

Valamely nép történetét jelentékeny mértékben befolyásolja földjének természete. Mint már említettem, a lakosság jellemében és fejlődésében nagy mértékben van része talaja sajátosságának. Azért igen jól jegyezte meg *Ritter* Károly, a nagy geográfus, hogy a föld, a talaj az ember nevelőintézete.

Ebből magyarázható meg a nemzetiségi kérdésnek szerencsés hiánya Svájcban.

Alig van föld, mely az itteni magas hegyek között talajalakulásában úgy szét volna tagolva és egymástól elkülönített részekre volna osztva, mint Svájc. A főhegyláncok, melyek rajta átvonulnak, oly módon ágaznak el minden irányban, hogy a föld számtalan külön kerületre való oszlását egészen természetyszerűleg elősegíti. Egy pillantás Svájc hegyrajzi térképére: és már tisztában vagyunk vele, miért és hogyan alakulhatott ki itt 24 kanton a maga majdnem teljes önállóságával, külön nyelvi, törvényhozási stb. jogaival.

Ilyen államalakulás mellett, mikor a részeknek már kezdettől fogva akkora önállóság jutott ki minden téren, egészen természetyszerű az egyes részek nyelvének is ősi alapon biztosított joga és ki van zárva a másik, az idegen nyelvű kanton részéről az elnyomási szándék, mert mindez a legősibb jogok sérelmével egyértelmű lenne. Államok állanak itt egymás mellett, ősi, széleskörű joghatósággal a nyelvet illetőleg is, — kizárt dolog tehát, hogy egymás állami jogainak föltétlen elismerése mellett itt bárminő nyelvi ellentétek származzanak.

Itt van tehát a nagy különbség pl. hazánk nemzetiségi viszonyai és Svájc nemzetiségi viszonyai közt. A talajviszonyok hatása nálunk nem eredményezte a külön államokká való alakulást; nálunk egységes, egyetlen állam alakult itt magyar nemzeti alapon és a létező nemzetiségek szétoszolva az egy-

séges nagy államtest területén, semmi olyan ősi jogokra nem hivatkozhatnak nyelvi téren, mint hivatkoznak a különböző nyelvű svájci kantonok az ő külön állami kialakulásuk alapján. Innen van, hogy míg Horvát-Szlavonország jogait nyelvi tekintetben mindig elismertük, mert bár a magyar biródalom része, de azon széleskörű önkormányzat, mellyel belügyi és egyéb dolgokban birt, magával hozta azt, hogy ezt az önállóságot a nyelvre is elismerjük: addig már nem szabad beszélnünk hasonló jogokról más, az ország területén élő szerb vagy oláh nyelvű lakosság javára.

Svájcnak ez a szétdaraboltsága hegyalakulatok és völgyelések szerint, hozta létre azt a tarka népjelleget, életmódot, nyelvjárásokat stb. Ez az oka, hogy Svájc kis területén négy nyelv és körülbelül hetven tájszólás található. Így történhetik csak meg, hogy egymástól néhány órai távolságra eső helyein Svájcnak sokkal nagyobb ellentéteket találunk, mint a nagy Német-, Olasz- vagy Franciaországban több száz kilométernyi távolságra. A magas hegyvidékeken utazó néhány óra leforgása alatt hatféle nyelvváltozást is észrevesz.

Minden egyes völgy, a sok folyamvidék mindegyike egy külön világ az ott lakókra nézve. Innen van, hogy egy ugyanazon kantonban gyakran található többféle tájszólást, jogi szokást és viseletet.

Van ebben a tarkaságban és sajátosságban valami szép és fölemelő. Ez életet teremt, mozgást és frissiséget és Svájcban senki sem kívánja ennek meg-

szüntét, jóllehet ez a tarkaság nem mindig folyt be kedvezően az ország történetébe.

Magának a teremtésnek a kezeiből kapták már tehát a kiváltságot azok a kis kantonnak vagy kerületnek nevezett államok az ő sajátos létükhöz. Ezek csak kényszerítő körülmények hatása alatt, a védekezés és önfentartás érdekében egyesültek. De még akkor is, mikor szövetségekötésre kezet adtak egymásnak, természetes ösztönüket követve, gyakran idegenekként zárkóztak el egymástól. A mai svájciak emlékében is él még az az idő, mikor ezek a kantonok határjelző fákat állítottak föl határaikon; emlékeznek még arra az időre, mikor mindegyiknek megvolt a maga államjoga, állami szuverénitása, pénze, mértéke és sulya, sőt bizonyos bizalmatlansággal tekintettek egymásra, amint nem egyszer még ma is tekintenek az idegenre.

Ilyen volt a régi és részben ilyen még a mai Svájc is. Innen van, hogy Svájc története multjának minden századában ilyen apró helyi történetekből áll; ritkán olvadt az össze harmonikus és összefüggő egyetemes történeté.

Idővel e téren is változást látunk beállani. A modern kulturának sürgős követelményei, kellemetlen és káros tapasztalatok, Európa népeinek történeti fejlődése itt is az egységes államiság kiépítésének az útjára vezetett; de még a jövőben is hosszú időre gátlóul fog szolgálni a talaj és nép sokfélesége az egységes kultúra kifejlődése terén.

A nemzetiségi eszme Svájcban.

Ezekben adtam elő röviden a talajviszonyoknak a népelet minden elképzelhető fejlődésére való befolyását. Mindaz a hatás tehát, amit ezen a téren tapasztalni lehet, Svájcban bőségesen felfalálható mindenütt.

Nagy akaraterőnek, egy közös érdeknek, vagy mondjuk: szent célnak kellett közrehatnia, hogy a nép és talajviszonyoknak ennyi tarkasága mellett itt állam, még pedig önálló államszövetség keletkezhetett.

Ez a nagy és szent cél pedig — már előre megállapíthatjuk — nem volt más, mint az önállóság, a szabadság szeretete.

Már ebből a szempontból nézve is tiszteletet érdemel a kis Svájc lakossága, mert ennek a szabadságnak a kivívását sok és nem csekély akadály gátolta. Érdemes velük ezen a téren is foglalkozni, mert ők is megelőzték, sőt túl is haladták Európa népeit. Abban a korban már, mikor Európában mindenütt még virágjában volt a monarchikus államforma, mikor legfeljebb az olasz államoknál látunk a középkoron át a köztársasági formára való törekvést és annak ideig-óráig tartó sikeres megvalósítását: addig Svájcnak ugy egyes kantonjai, mint az egész svájci államszövetség köztársasági, még pedig a legtöbb demokratikus köztársasági alapon szervezkedett.

Pedig már magának a függetlenség megalapításának is nagy akadályai voltak. Svájcnak ugyanis nincsenek természetes határai. Már pedig a természe-

tes határok mindig első sorban elősegítői a külön állammá való alakulásnak.

Svájc északi fensíkja Németország felé nyit utat, a nyugati Jura-vidék Franciaország részévé látszik tenni ezt a részt, az Itália felé néző déli völgyek pedig Itália részei lennének a természeti alakulások szerint. És tényleg volt idő, — hatszáz éve már annak — mikor az északi rész Németországhoz, a nyugati rész Burgundiához, a déli pedig Itáliához tartozott.

Elgondolható, hogy mennyi időbe és mennyi fáradságba és harcba került, míg ezen nyelvileg is eltérő vidékei a mai Svájcnak elszakadtak fajrokonaiktól, hogy nyelvi ellentétük dacára is szövetséges állammá alakulhattak. Ma, a pánitalizmus és a pán-germanizmus virágzása korában szinte nehéz megértenünk, hogy mi vihette rá Svájcnak francia részét arra, hogy ne Franciaországhoz, hanem a svájci államszövetséghez csatlakozzék, vagy mikor Fiume és Trieszt olasz lakossága Olaszországgal kacérkodik szüntelen, nem könnyen értjük meg, miért nem teszi ugyanezt Svájc déli kantonjainak olasz lakossága, vagy a pán-germán-eszméssel eltelt Németbirodalom miért nem tudja magához édesgetni Svájcnak nagy többségben német fajú lakosságát.

Látható ebből is, hogy vannak bizonyos magasabb érdekek és szempontok, melyeken a nemzeti-eszme minden ereje dacára sem tud győzedelmeskedni. Önálló állam a legerősebb nemzetiségi kapocs mellett sem adja fel önállóságát és nem

lesz tartományává egy másik, ugyanazon nyelvű államnak.

Innen van, hogy a svájci németnek sohasem jut eszébe a nagy Németországhoz csatlakozni vagy a svájci olasznak Olaszországhoz, a franciának Franciaországhoz, mert eme nagy nemzetek körében eltörpülő kis részeivé lennének a nagy egészek, míg így kicsiségük mellett is önálló, függetlenek.

Egy ilyen kis területen levő államnak függetlenségét szomszédaival szemben megőrizni nem volt csekélység. A hétszerte nagyobb Olaszország, tizenkétszer nagyobb Franciaország és a még ezeknél is többszörösen nagyobb Németország és Ausztria mellett olyan, mint egy törpe az óriások között. Ezen szomszédos nagy népek és országok körében támadó áramlatok és mozgalmak közepette, melyeket a népélet hoz létre s melyeknek kiinduló pontjai ezekben a nagy országokban vannak, érvényesülni és magát fentartani igen nehéz dolog. Kezdetől fogva nem csekély megerőltetésébe került szabadságát minden oldalról megőrizni. Kicsisége folytán és központi helyzete miatt elég gyakran lett játéklabdája a hatalmaknak, valamint versenytere a karddal és tollal egymás ellen küzdő népeknek.

Az őket fenyegető veszélyek ellen ugy az ősök, mint jelenlegi utódaik is igen jó védelmi eszközt találtak és ez: a semlegesség. Ez a semlegesség pedig kétségen kívül igen sok kötelességet rejt magában.

A talajviszonyok hatása a népeletre.

Nem kevesebb nehézséget és fáradságot, lassu fejlődést okozott a népelet terén is a talajalakulás.

Svájc általában a föld terményeiben igen szegény. Területének majd egytizede sziklával és kővel van borítva vagy a sarkvidékhez hasonlóan örökös jéggel és hóval fődve. Már maga az Alpéseknek pompás hegyi és glecser-világa, amit Svájctól más népek és országok irigyelnek, bizonyos tekintetben akadályul szolgál a fejlődésnek. Az országnak csak egyharmada termőképes és művelhető. Amint a multban zordonság és vadság volt legjellemzőbb sajátsága a svájci földnek, ugy ma is az előrehaladott értelmiség és kultura dacára ugyanaz mondható róla. A statisztika kimutatta, hogy a földmivelés termékei évenként csak 260 napon át képesek táplálékot nyújtani a lakosságnak, sőt a kevésbbé termékeny esztendőkbén csak 150 napon át.

De másrésről ezek a hátrányos talajviszonyok áldásosan hatottak rájuk. A hegyek őrzői és védelmezői lettek az ő szabadságuknak; ezek nélkül Svájc szabadsága alig képzelhető. A természet zordonsága és mostohasága ránevelte ezt a népet az egyszerűségre és őszinteségre, a szorgalomra és munkásságra. Ez erősítette és acélozta meg őket. Ez ösztönözte és sarkalta őket nagyobb mérvű erőlködésre és vállalkozásra, hatványozott ipari tevékenységre, ugyannyira, hogy Svájc ámbár kicsiny, ámbár a tengertől el van zárva, a közlekedésben a magas hegyek gátolják és

nincsenek földjének természetadta kincsei, mégis a kereskedelemben és iparban tiszteletreméltó helyet biztosított magának ama nagy és hatalmas kereskedő-államok mellett, melyek partjaikon kikötőkkel, a tengeren flottákkal, gyarmataikon a föld kincseivel rendelkeznek.

Ime, ilyen befolyással lehet egy népre még a különben mostoha talaj is, és ha az illető népben megvan a rátermettséggel és hajlam a hasznos érvényesülésre, akkor bőségesen kipótolhatja és helyrehozza mindazt, amit a természet tőle mostohán megtagadott.

Éltrevaló népnek úgy, mint egyes embernek is bizonyos tekintetben és bizonyos mértékig előnyére válhat a szegénység, mert ez nagyobb tevékenységre, szorgalomra, kitartásra és főleg takarékosagra sarkalja. A nagy természetben minden igen bölcsen van elrendezve. A nagy természet sohasem mostoha az emberrel szemben, mert amit egyik kezével elvesz, megadja azt a másikkal. A szegénység mellé megadja az embernek az észet és munkaképességet, amivel bőségesen lehet kárpótolni és megszerezni mindazt, ami szegénységünk folytán tőlünk meg van tagadva. Innen van, hogy igen kevés ember panaszkodhatik jogosan a sors mostohasága ellen s a legjobban panaszkodónak is, ha nyugodt perceiben elfogulatlanul elmélkedik és önmagába száll, el kell ismernie, hogy saját magában kell keresnie az okokat, melyek miatt élete olyan irányt vett, hogy több benne a keserűség, mint az öröm.

A talaj terméketlensége és általában a mostoha-
haság, mellyel látszólag a természet velük elbánt,
arra kényszerítette tehát Svájc lakosságát, hogy foko-
zott buzgalommal, leleményességgel és takarékosság-
gal pótolja a természettől megtagadott előnyöket.

Sajátságos és megfigyelésre méltó jelenség és ismét
egy hatalmas bizonyítékkal több amellet, hogy a talaj-
viszonyok mennyire befolyásolhatják valamely nép
fejlődését.

Érdeemes ennél a pontnál egy kissé elmélked-
nünk és saját hazai viszonyainkat összehasonlítani a
svájciakkal, hogy okuljunk és egyuttal megértsük be-
lőle azt a régi igazságot, hogy szorgalom és takaré-
kosság nélkül a népek mai gazdasági versenyében
sehol sem lehet boldogulni.

Egy tekintet hazánk térképére, és azonnal tisztá-
ban vagyunk azzal, hogy a mi termékeny alföldjeink
és nem kevésbé termékeny dombosvidékeink az em-
beri életnek és fejlődésnek, főleg gazdasági téren,
egészen más irányt adtak, mint Svájc örök hóval bo-
ritott hegyek közt élő lakosságának.

Nálunk a föld termékenysége, a föld adomá-
nyainak bősége és sokfélesége a lakosságnak ősidők-
től kezdve biztos megélhetést, erősebb küzdelem
nélkül való életet biztosított. Nálunk — főleg a régi
gazdasági viszonyok mellett — elég volt bármely
kereseti ággal foglalkozó embernek annyit dolgoznia,
hogy épen valamit tett legyen és ez már ha szerény
is, de biztos megélhetést nyújtott számára. Takaré-
kosságra szintén nem igen szoritották rá a megélhe-

tési viszonyok, mert az élelmiszerek bősége és könnyű beszerezhetősége a mától-holnapig való élés mellett is nyugodt létet biztosított. Ilyen körülmények között, mikor az életviszonyok nem kényszerítették reá a lakosságot a fokozott tevékenységre, mikor a föld, a víz, a legelő, az erdő minden nagyobb fáradság nélkül megadta az élethez szükségeseket, — egészen természetes, hogy nem fejlődhetett ki a népben a létért való nehéz küzdelemben kifejlődni szokott élelmesség.

Sok csapás érte ugyan hazánkat, főleg a hosszú törökuralom szomorú nyomokat hagyott maga után, de mindez nem foszthatta meg a népet a természetadta előnyöktől. Innen van, hogy nálunk nem fejlődhetett ki az a bizonyos élelmesség a megélhetés terén, mely a kedvezőtlen viszonyok között élt népeknél mai gazdasági nagyságuk alapja gyanánt tekinthető. Ebben leli magyarázatát első sorban is az a közismert körülmény, hogy nálunk hiába keressük azt a bizonyos üzleti szellemet, mely pedig a népek gazdasági világversenyében az érvényesülés egyik fő feltétele. Innen van az is, hogy a meglevő vagyonnak az okos megbecsülése sem tartozik népünk előnyei közé. A keserves munkával, a fáradságos utánjárással szerzett vagyont mindig jobban megbecsüli a tulajdonosa, mint az olyat, melyhez esetleg könnyű szerrel jutott. Ez szüli a takarékosági hajlamot, ebből származik az a bizonyos okos tapintat a vagyonnal való élés terén, mely kerüli a hiábavaló kiadásokat és minden lehető téren a megtakarításra törekszik.

A szegénység sokszor jó iskolája ugy az egyes

embernek, mint a nemzeteknek is, mert megtanítja őket a vagyon megbecsülésére.

Hogy tényleg kevésbé termékeny, vagy a népesség sűrűsége miatt nehéz megélhetésű országok voltak természetesen ráutalva a fokozott tevékenységre és takarékosagra, annak példáját látjuk Svájc kivül Angliában, Belgiumban, Hollandiában stb. Hogy pedig ugyanezen országokban fejlődött ki legjobban az ipari és kereskedelmi élet és nyomában a pénz felhalmozódása, az megint természetes következménye és folyománya az adott viszonyokból folyó öntevékenységnek és takarékoságnak.

Az ilyen népnél az ipari és kereskedelmi foglalkozás nem lehet kicsinylés vagy lenézés tárgya, mert egész nemzedékeken tapasztalhatták, hogy ezek a foglalkozások amellet, hogy tisztességesek, egyuttal az anyagi jólétnek legfontosabb rugói és tényezői. Az ilyen népeknél az előkelő osztály tagjai sem tartják szégyennek az ipari és kereskedelmi foglalkozást, mert amellet, hogy vagyonhoz juttat, egyuttal emeli a nagyobb vagyonnal egyutt járó tekintélyt és társadalmi pozíciót. Csak ilyen gondolkozásu népek képesek döntően részt venni a népek mai nagy gazdasági versenyében, míg a többiek pénz dolgában ki vannak szolgáltatva nekik és függő helyzetbe jutnak tőlük.

Ezért mondható nemcsak elavult és a mai kor szellemével homlokegyenest ellenkező, hanem egyuttal káros hatásnak a nálunk, főleg az értelmi osztály körében még mindig divó felfogás, mely nemcsak ide-

genkedik az ipari és kereskedői pályától, hanem azt a családra nézve egyenesen szégyennek tartja.

Az ilyen felfogás sehogy sem illik belé a mai demokratikus irányu korba és kétségtelen, hogy nagyfoku elmaradottság a haladó kor szellemétől szülheti csak az ilyen felfogást. Az ilyen felfogásu nemzedék képtelen megállani helyét a mai gazdasági versenyben és az abból folyó gazdasági rázkódtatások között. Az ilyen felfogásu nemzedéket anyagilag kell, hogy elsöpörje az uj, józanabb felfogásnak a szele; az ilyen nemzedéknek helyt kell adnia egy uj, józanabb felfogásu és a kor színvonalán álló nemzedéknek.

Az ilyen felfogásu nemzedéknek semmi érzéke sincs a kor nagy mozgó eszméi iránt; miattuk ugyan irhatta a nagy Széchenyi nagyszabásu munkáit és rámutathatott a nyugateurópai nagy nemzetek gazdasági fellendüléséből származó gazdagságára: ők százados előitéleteik sziklavarába zárkozva nem látszanak észrevenni mindazt a nagy változást, mit az ujkor szelleme minden téren előidézett. Az a nemzedék, mely csak származásával tud és szeret kérkedni, de amellett még a jóakarát és képesség is hiányzik benne az őseitől öröklött és neki semmi munkájába és fáradságába nem került vagyonnak megtartására, annál kevésbbé gyarapítására, — annak a halálos ítélete már ki van mondva és csak rövid időre van elodázva a végrehajtás. Az ilyen nem tudja megbecsülni a vagyont, mert ismeretlen fogalom előtte az a fáradságos munka, amellyel a mai nagy gazdasági versenyben a vagyont szerezni, megtartani és gyarapítani kell és lehet.

Igy érthető, hogy az öntevékenységre és takarékosagra sohasem szoktatott magyar birtokososztályt a századok óta megszokott formák közt találták a legujabb kor gazdasági átalakulásai, és nem lévén meg benne a képesség a soha nem szokott verseny küzdelmeiben sikerrel résztvenni, — elbukott és megteremtette a gunyosan nevezett típusát a végzett földesuraknak.

A svájci nép és hozzá hasonlóan más iparos és kereskedő államok népességének ősei századokon keresztül kitartó munkával szereztek azt a vagyont, mely most a családok ezrei közt megoszolva, mint tekintélyes nemzeti vagyon szerepel a népek nagy gazdasági versenyében. Az ilyen elődök utódai kétszeresen meg tudják becsülni az öröklött vagyont, sőt kötelességszerűleg annak növelésére törekszenek. Ez a takarékosági hajlam pedig, párosulva a meglévő vagyon növelésére irányuló munkakedvvel, mindennél nagyobb biztosítéka a nemzeti jólétnek, amely nélkül állam jelentős szerepet manapság legalább nem képes játszani.

A meglévő vagyon megőrzésére és megbecsülésére, valamint a vagyongyűjtésre és takarékosagra való öröklött hajlam híján jutott és jut mai nap is a magyar birtokososztály kezéből a vagyon idegen kezekbe. Azt lehet mondani, hogy az ősi vagyon pazarlása nemcsak kegyelethiányt jelent az elődök iránt, de egyúttal a legpolitikátlanabb és hazafiatlanabb büntény is, mert a nemzeti vagyont tékozolja el és juttatja idegen kézre és minden egyes esetben a nemzet testének fájáról egy galyat, esetleg ágat tör le.

Törvényileg kellene elejét venni az ilyen bűnös tékozlásnak, vagy mint szépítve mondják, könnyelműségnek, mert ez nem csupán gazdasági, hanem nemzeti kérdés is. Aki vagyonát könnyelműen pazarolja, az vét önmagán kívül az egyetemes magyar nemzet ellen is.

Manapság a vagyon az a tényező, ami volt annak előtte a születésből származó rang. A vagyon ad úgy egyes embernek is, mint nemzeteknek hatalmat és befolyást. Ugyanaz az ember, aki mint vagyonos ember befolyással birt és szavának sulya volt, vagyontalanná lévén, egyszerre tapasztalni fogja, hogy reá nézve minden megváltozott és legfeljebb egyéni értéke az, ami neki még sulyt kölcsönöz.

Ugyancsak a vagyon ad az egyénnek függetlenséget is, sőt maguknak a nemzeteknek a sulyát és tekintélyét kifelé is emeli. A vagyonilag független ember véleménye és elhatározása mindig önállóbb lehet és el is várható, hogy az legyen, mint az olyané, aki kénytelen véleményét és meggyőződését másokéhoz többé vagy kevésbé alkalmazni.

Vagyonos és takarékos nemzetek életmódja és egész életrendje szebb és minden takarékoságuk mellett több kényelemmel van berendezve, mint az ellenkező viszonyok közt élő népeké. Nekik okos beosztás mellett állandóan rendelkezésükre állanak mindazok a kényelmi eszközök, melyek az életet széppé teszik, annak bajait könnyebben feledtetik. Mig ellenben észszerű beosztás és takarékoság nélkül élő népek egész élete a nélkülözések és kényelmetlen-

ségek hosszú láncolata s legfeljebb néha-néha veszik ki részüket a jóból, de akkor is minden józan számítás és beosztás nélkül, úgy annyira, hogy azt a rövid élvezetet hosszú időre a nélkülözések ellensúlyozzák. Gondoljunk csak a nálunk még mindig divó háromnapos dinom-dánomokra, amikor aprajagyja a halomszámra leölt szárnyas és szárnyatlan állatok tömegével és az egymásután csapravert hordók tartalmával lakmározik, ami egy családnak rendes körülmények között egész évre való tápláléka lehetne, ami pedig mindig pénzbe kerül és még jó, ha nem olyan pénz az, mit ez alkalommal eladott pár hold föld juttatott a házhoz.

Ez a fölhozott példa csak egy a sok közül, hozzá hasonlót még igen sokat lehetne fölhozni annak a megvilágítására, hogy nálunk még sok téren hiányzik úgy a takarékoság, valamint az élet élvezésének az a helyes és józan módja, mely nem vonja meg magától a szükségest, de élvezeteiben is eltalálja azt a kellő mértéket, mely nem megy tulzásba és nem jár károsodással.

Ne gondoljuk, hogy a különben takarékos nyugati népek nem veszik ki részüket az élet örömeiből. Igenis megtaláljuk szintén ott mindazt, még fokozottabb mértékben, mint nálunk, az élet élvezése terén. De az a kényelem és jólét, mit főleg a nagyvárosokban és fürdőhelyeken látunk, a legbiztosabb anyagi egzisztenciának természetes és megengedett következménye. A meglévő vagyonnak majdnem észrevétlen és számot sem tevő apasztása az a kényelmi kiadás,

amit az ő élelmességük és takarékoságuk esetleg már rövid idő alatt helyrepatol.

Csak élelmes, munkás és takarékos nép körében fordulhat elő, aminő főleg a svájci nép, hogy csupa sziklák, hóborította hegyek és erdők közt lakó nép létére annyi vagyonos embert tud felmutatni, amihez képest minden más ország, lakosságának számarányát véve alapul, messze elmarad. Nem kell nagyobb dicséretet mondani a svájci nép szorgalmára és takarékoságára annál a konstatált igazságnál, hogy városaik tele vannak milliomosokkal. Ebben főleg Basel városa jár legelől, itt minden ezer lakosra egy milliomos esik.

Szomoruan érdekes statisztikát lehetne összeállítani arról, hogy csak a legutóbbi félszázad alatt mennyivel szaporodott Svájcban a milliomosok száma és mennyivel Magyarországon a tönkrement földbirtokosok, az u. n. végzett földesurak száma.

Pedig kevés országot áldott meg olyan bőségesen a természet, mint épen hazánkat; kevés országnak a birtokos osztálya vett át minden fáradságos munka nélkül elődeitől olyan szép, terjedelmes és jövedelmező birtokokat, mint a mi birtokos osztályunk; csak korszerű és körültekintő gazdálkodás, józan élnitűdás és mindenekelőtt takarékos beosztás kellett volna hozzá, hogy azt a vagyont a megváltozott gazdasági viszonyok között is megtarthassák.

Az elődöktől örökölt takarékosági szellem hiánya és a szegénységnek a multban nem tapasztalt hátrányai voltak részben okozói nálunk a gazdasági

téren beállott bajoknak az újabb időben. Mert — mint már említettük — a szegénység és általában a megpróbáltatások igen jó iskola ugy egyes embernek, mint egész népeknek is. Alkalmat nyújt az okulásra és aki-ben van életrevalóság, okul is rajta.

Erre nézve fölhozom ezt a majdnem közismert példát. Hazánk bortermő vidékei már a filoxera-vész előtt bőségesen adták a jobbnál-jobb borokat s akkor még boraink hirneve a külföldön sértetlen lévén, majdnem az egész európai kontinensről, sőt Amerikából is jöttek a borvásárlók és ősszel már ellepték bortermő vidékeinket. Az is közismert dolog, hogy akkor mennyivel egyszerűbb és olcsóbb volt a bortermelés a mainál és hogy az árak is, a kevés befektetés mellett elég magasaknak voltak mondhatók. Voltak közönséges gazdák, akik ezreket vettek be évenként boraikért. Van a Dunántulnak egy vörösbort termelő városa, mely csak borból — leszámítva a néha előforduló terméketlen esztendőket — évenként átlag egymillió forintot vett be.

Közben beköszöntött a filoxera, mely — mint ismeretes — pár év leforgása alatt teljesen kipusztította a szőlőket.

Józan emberi számítás szerint ennek a csapásnak nem lett volna szabad akkora gazdasági válságot előidéznie; hiszen a beosztó és takarékos ember nemcsak a jelennek él, hanem bölcs előrelátással számít a jövő minden eshetőségeire. Ámde kitünt, hogy abban a bizonyos városban, mely a multban annyi időn keresztül annyi jövedelmet huzott csak a borából, alig

akad egy-két olyan gazda, aki a múltban megtakarított pénze alapján ki tudja állani a filoxera-vész által okozott csapásokat. Kitünt, hogy sem a takarékpénztárban, sem egyebütt nincsen senkinek semmi tartaléktőkéje, és csupa jajveszékélés, csupa anyagi tönkrejutás éppen a legvagyonosabbnak gondolt gazdák körében jelezte azt a nem várt csapást, mit a filoxera-vész okozott.

A multon okulni azonban hasznos dolog. Most, a megpróbáltatások éveit után, soha nem tapasztalt buzgalommal keresik fel a takarékpénztárakat betétek céljából, ugy annyira, hogy azóta egy takarékpénztár helyett három is keletkezett és mindeniknek a forgalma igen nagy.

Ime, a szükség, a nyomor és megpróbáltatások mennyire kifejlesztik az emberben a takarékosági hajlamot. Mert bizonyos az, hogy ugy Svájcnak, mint a többi gazdag államoknak népessége nem gazdagból lett még gazdagabbá, hanem szegényből lett gazdaggá azáltal, hogy megbecsülte a meglévő vagyont és azt szorgalommal, ügyes vállalkozással szaporítani igyekezett.

A talajviszonyok minősége, a föld termékenysége vagy terméketlensége hazánkban is épügy befolyásolták a népeletet és főleg a foglalkozást, mint bárhol másutt a világon.

Vegyük csak az erdélyi székelyt. Ez is ugyanazon faju magyar, mint mi, így tehát alapjában ugyanazon hajlamokkal, érzelem- és kedélyvilággal bir. Ámde az embernek veleszületett hajlamainál is erő-

sebbek a környező természet behatásai. Rászoritják, rákényszerítik olyan kenyérkeresetre is, mely faji jellegével alapjában ellenkezik. És ez jól is van így; mert — mint mondani szoktuk — valahogy meg kell élni, az pedig mindegy, hogy a tisztességes kenyérkereseti ágak közül melyiket választjuk akár állandó kenyérkereset, akár mellékkereset gyanánt.

Igy kényszerítette a kevésbé termékeny, sőt néhol mostoha székelyföld a fajmagyar székelyt is arra, hogy mint házaló, mint savanyuviz-árus segítsen magán és tegye megélhetését lehetőleg könnyűvé. Ugyanerre a foglalkozásra már semmi szín alatt nem volna kapható a kedvezőbb talajviszonyok közt élő alföldi vagy dunántuli magyar. Így teremt a talaj sokszor ugyanazon fajú nép körében egymástól sokszor nagyon is eltérő foglalkozást, ugyannyira, hogy ami az egyiknél megengedett és kedvelt foglalkozásnak tűnik fel, a másik attól — mint lealázó foglalkozástól — irtózik, amint hogy irtóznék a büszke alföldi ember attól, hogy kosárral a fején vagy batyuval a hátán járjon városról-városra, faluról-falura kenyérkereset céljából.

Ebben találjuk magyarázatát annak a körülménynek is, hogy míg hazánk tótajku lakosságának az a része, mely földjéből meg tud élni, otthon marad és műveli földjét. Ámde Árva, Zólyom, Liptó stb. vármegyék lakosai, ahol az anyaföld nem tudja őket elegendő táplálékkal ellátni, kénytelenek kezükbe venni a vándorbotot és leereszkedve hegyeiről az ország rónáira, vig kurjogatással tudatják mindenkivel,

hogy mint becsületes ablakosok és drótosok állanak szolgálatára jobbmódu polgártársaiknak. Így iparkodnak tisztességes munkával érvényesülni és valósággal barangolva az országban, keresik meg maguk és családjuk számára a szerény megélhetéshez szükséges mindennapi kenyeret. Van ebben a szerény és jóakaratu munkában is bizonyos fölemelő és rokonszenvet keltő látvány. A Kárpátok szerény, igénytelen emberei, minthogy a megélhetéshez más tudásuk nincsen, ilyen szerény, de becsületes munkát visznek világgá, hogy életfentartásukhoz a legszükségesebbeket megkeressék.

Itt eszembe jutnak a társadalom azon rákfenéi, akik a tisztességes munkától irtózva, bűnös uton igyekeznek magukat fentartani polgártársaik súlyos megkárosításával. És itt követi el a társadalom egyikét a legnagyobb igazságtalanságoknak akkor, mikor ezekről a közveszélyes emberekről mondhatni atyailag gondoskodik, meleg lakással, illő táplálékkal tartja el őket, míg például a tisztességes kenyérkereső drótos vagy ablakos az utmentén megfagyhat vagy éhségtől pusztulhat el. Még jó, ha az istállóban vagy valami félszerben meghuzhatja magát éjszakára s nem kénytelen Isten szabad ege alatt tölteni az éjszakát.

Általában támogatni kellene ugy társadalmilag, mint törvényileg mindazokat, akik bárminő tisztességes munkával akarnak és tudnak foglalkozni. Ez lenne részben ellensúlyozója a kivándorlásnak is, valamint a nagyobb mérvű elszegényedésnek is. Aki kivándorol, vagy kivándorolni készül, ezzel már bizonyosságot tesz

arról, hogy munkaképes és akar is dolgozni, mert idegen világba ma már nem igen csábit valakit a kalandvágy, hanem a munkára való készség és képesség. Csak sajnálni lehet, hogy sokan a munkakeresők közül elvesznek a nemzet számára, mert az ilyen elem mindig veszteség az országra nézve. Valamint sajnálni lehet azt is, hogy annyi munkaerő érvényesül idegen világ és társadalom számára, amiért csak részben nyújt kárpótlást az idegen érdekért végzett munka után hazaszivárgó pénz. Mi más lenne, ha már az előző nemzedékek nálunk is létesítették volna azokat az ipari és egyéb vállalatokat, melyek az újvilágban annyi ezernyi idegennek munkát és keresetet nyújtanak. Ezernyi ezer munkáskéz bent tudna érvényesülni és nem veszne el annyi ezer a nemzet számára örökre. Meglátszik ebből is, hogy Széchenyi intelmeit azok nem tudták vagy nem akarták megérteni első sorban, akikhez intézve volt s akik hivatta lettek volna vagyoni helyzetüknél fogva hozzáfogni a modern állami berendezkedés alapjainak a lerakásához ipari és kereskedelmi téren is. Ha mindezt el nem mulasztották volna már az elődök, nem volna dolgunk ma annyi koldussal, ami megint biztos jele a társadalmi rendezetlenségnek; mert jól rendezett államban a népesség minden rétegének meg kell találnia a maga megélhetését és csak kivételesen és nem rendszeresen juthat valaki koldusbotra.

Térjünk újra vissza Svájcra és nézzük a terméketlen föld miatt beálló szegénységnek a befolyását az ország külső és belső viszonyaira.

Kétségbevonhatatlan tény az, hogy Svájc tala-
jának szegénysége a régebbi évszázadokban, amikor
még ipari tevékenység nem létezett, érezhető vissza-
hatással volt az ország történeti életére, jellemére és
szokásaira.

Mindazok a lesújtó tünetek, melyeket Svájc
régi története megbélyegzésként sűt az ország hom-
lokára, első sorban a zsoldos-szolgálat idegen érde-
kekért, a nyomoruságos pénzügyi helyzet és a kül-
földtől való politikai függés, — mik volnának ezek
alapjában mások, mint a szegénység következményei
és folyományai az ország alacsonyfoku gazdasági ön-
állóságának? Hogy pénzt és vagyont szerezzenek,
nem igen maradt más hátra a svájciak számára, mint
a külföld szolgálatába állani. Maga az állam is lét-
alapját abban az idegen pénzben találta, mely mint
évjáradék, előre megszabott magatartása fejében neki
kijárt. Az ország gazdasági és pénzügyi függése ma-
gával hozta a politikai függést is.

Látható tehát ebből, hogy a szegénység meny-
nyire befolyásolja egy államnak még politikai függet-
lenségét is. Politikai sulya szegény országnak nem
igen lehet, mert ha ideig-óráig kibírja is az ellen-
állást, maguk a pénzügyi szükségletek érezhető hiá-
nyai már előhírnökei a bekövetkezendő többi bajok-
nak. Emlékezhetünk az angol-bur háboru idejére, a
burok hősie magatartására és velük szemben az an-
golorok kiapadhatatlan pénzforrásaira. Anglia évtize-
dekig kibírta volna pénzzel, míg a burok vitézségükön
kívül alig vihettek mást a küzdelembe. Győzött is

végül nem az angolok fegyveres ereje, hanem Anglia pénze.

Svájc vezető körei előtt nem volt más választás, mint vagy megteremteni a népesség számára a megélhetési föltételeket és ezzel elejét venni a tömeges kivándorlásnak, vagy pedig megmaradni szegény és néptelen államnak, melynek még függetlensége is épen szegénysége miatt kifelé kétségessé van téve.

A kis államnak bölcs és előrelátó vezetői megtalálták mindezeknek az orvosszerét az ipar és kereskedelem kifejlesztésében. Ezzel ellensúlyozták a föld szegénységéből és zordonságából származó bajokat és magát az államot is függetlenné tették pénzügyileg is minden külállam befolyásától.

Ezért is Svájc mindig kényszerítve volt arra, hogy a józan anyagi élet tényezőivel komolyan számoljon és a gyakorlati szempontokat, a gazdasági érdekeket jobban előtérbe helyezze, mint más államok. Ez a körülmény aztán az egész népességre olyan bélyeget nyomott, melyet a szomszédok néha rossz értelemben magyaráztak. Pedig ez — mint látható — az adott viszonyokból bőségesen kimagyarázható és egy neme csak annak a szükséges élelmeségnek, mely a tisztesség határain belül inkább dicséretet, mint gáncsolást érdemel. Erre vezethető vissza a svájci lakosság szegényebb részének az országukat látogató idegenekkel szemben tanusított felajánlkozása hegyivezetőnek és más egyéb szolgálatok végzésére, aminek végeredménye mindig az, hogy az idegen zsebéből tisztességes uton pár frankot a saját zse-

bébe vándoroltasson ; vagy ebből származik az a szokásuk is, hogy mint házalók járják be a szomszédos országokat vagy személyes szolgálattételre szegődnek el külföldön bizonyos időre. Szóval náluk az anyagi érdek igen előtérbe nyomul, de ezt az említett kedvezőtlen talajviszonyokból származó szegénységgel lehet indokolni és magyarázni.

A svájci demokrácia.

A természetokozta vívmányokról és változásokról, melyeket az eddig elmondottakban láttunk, térjünk át a szellemiekre és ezek közt is első sorban a politikaiakra, melyek ebben a sajátságos kis államban mindenképpen jobban szemünkbe tűnnek.

Egy jeles történetíró minden nagyobb nemzetet kiváló tettei szerint osztályozván, ebben az osztályozásban a kis Svájcnak is tiszteletreméltó helyet jelöl ki. A történelem a népek szemléleténél arra az oldalra irányítja főfigyelmét, amely oldalról azok kitűntek. Így az angolokat a tengerészetük, a hollandokat fáradhatatlan szorgalmuk, az olaszokat kiváló művészeti érzékük, az egykori rómaiakat fegyvertényeik emelték a többi nemzetek fölé stb. A kis Svájcnak a történelem a legnemesebb tulajdonságok egyikét ítéli oda kiemelő jelzőül s ez nem más, mint a szabadságszeretet; még pedig az a mérsékelt élvezése a szabadságnak, mely főleg anarchikus forradalom idején nyilvánul meg, a szabadságnak az a gyakorlása, mely

sohasem egyértelmű a féktelenséggel és zabolátlansággal.

Ez a svájci történetnek egyik nagy vívmánya, a svájci népnek sajátos ténye. Ez az a szellemi alap, az a szellemi tartalom, amely nélkül egy állam sem állhat fenn, — mint Ranke, a nagy történetíró mondja. Már több, mint kétszáz év előtt egy francia így szólt a svájciakhoz: A szabadság a ti levegőtök, melyben születtetek, ez a ti elemetek, melyben felnőttek, a ti éltetőtök, mely a svájciak testét fentartja.

Megfigyelésre méltó aranyzavak ezek, melyek jelikeként Svájc egész történetére rá vannak vésve. Ez egész összoglalata Svájc történeti fejlődésének, vezérlő eszméje népe egész történetének.

Még abban az időben, mikor az emberek mindenütt a hűbériség bilincseiben sinylődtek, Svájc története a szabadságért való harccal kezdődött. Ennek a szabadságnak a megtartására, ápolására és kifejlesztésére szolgáltak a következő évszázadok egész a mai napig.

A szabadságnak ez a vezéreszméje természetesen nem ragyogott mindig a maga tisztaságában és homálytalan fényében. Voltak időszakok úgy a régmúltban, mint utóbb is, mikor időnkint homályos árnyék burkolta be az ideált, mikor a svájci szövetségesek államuk alapítóinak hagyományait elhanyagolták és ezek eredeti hivatását és rendeltetését félreértették. Ez volt a merev arisztokráciának és alávetettségnek az ideje. De ez hasonlított a borus időhöz, melyet rendszeren a nap ragyogása szokott követni. Győzött

itt is újra, sokkal előbb, mint másutt, a jó közszellem, a szabadságnak és népuralomnak szelleme, hogy győzelme tartós és állandó legyen.

A nép és annak érdeke: ez egészben és nagyjában a mozgó ereje a svájciak történetének. Kezdetől fogva a svájci állam népállam volt és mindig határozottabban és következetesebben lett azzá. Egész Európában sehol sem találjuk manapság sem úgy lelakva az igazi republikánus állam alapjait, mint Svájcban. Szabad községi szervezet, a kantoni államok tökéletes egyenlősége és a népjogok sehol sincsenek oly tökéletesen keresztül vive, mint Svájcban. Sehol a világon nincsen az egyes ember az ő értékének s az ő jelentőségének a nagy közösségre való befolyásának a gondolatától úgy áthatva, mint Svájcban.

Az imént elmondottak egyike-másika megérdemli, hogy ne csak röviden átessünk rajta, hanem némely pontnál egy kissé megállapodva, elmélkedjünk felette, és hogy jobban megértsük és tisztábban lássuk a dolgot, hasonlítsuk össze Svájcot e téren más államokkal.

A nép és annak érdeke: ez egészben és nagyjában mozgó ereje a svájciak történetének.

Ismétlem ezeket a szavakat azért, hogy elmélkedjünk fölöttük. Tudjuk, hogy a politikusoknak kivétel nélkül, a magas politikát vezetőktől kezdve egészen a korcsmák politikusaig, ezek a nagy eszmék hangzanak ajkaikon, de csakis ajkaikon mindenütt egész Európában s ott, ahol európai fajú népek laknak. Az alakuló pártoknak ez a jelszó szolgál cégérül

ugy monarchikus, mint republikánus, ugy arisztokratikus, mint demokratikus, sőt leginkább szociáldemokratikus pártárnyalatok köreiben. De ahol ezek a magasztos eszmék a maguk eredeti tisztaságában ragyognak, az kiválóan és első sorban Svájc; s ha valahol pusztá cégérül és csalétkül szolgálnak csak, akkor kiválóan és első sorban azokban a republikánus és monarchikus államokban, melyekben legtöbbet hangoztatják ezeket az elveket, de annál kevésbé érzik át és valósítják meg azokat.

Ha nézzük Svájcön kívül az államok pártalakulásait és csak egy kissé is bepillantunk azoknak belső életébe, azt fogjuk látni majdnem kivétel nélkül, hogy a hatalmi érdekek a legfőbb rugók ezeknek egész beléletében, hogy vajmi kevés szerepet játszik az őszinte meggyőződés és közérdekért való lelkesedés, de annál több szerepe jut az önzésnek s általában az egyéni érdekek kielégítésének. Hangsúlyozom, hogy ezen általános szabály alól nem veszem ki a republikánus államokat sem, ahol a pártok önző törekvéseinek még bőségesebb tere van, mint a monarchikus államokban, mert ez utóbbiakban a pártokon fölül álló uralkodók annyira-amennyire képesek ellensúlyozni a pártok önző törekvéseit.

Azt lehet mondani, hogy a sokat hangoztatott közérdek jó pénzre felváltva annyi, mint jól felfogott önérdék. Egyik-másik párt uralomrajutásakor látszik ez meg legjobban. Mennyi ilyenkor az osztozkodni vágyó és alig kielégithető éhes sereg, mely az érvényesülés jelszava alatt várja, sőt követeli a koncot

eddig kifejtett érdemeiért, amely érdemek lehetnek a párt körül szerzett érdemek, de a közérdeknek mindezekhez legtöbb esetben semmi köze.

Sajnos, mindenütt így van, úgy monarchikus, mint republikánus államokban. Egy tekintet ide és oda, elég, hogy tisztán lássunk. Vegyük csak a republikánus Franciaországot. Nem kell valami nagy politikai éleslátással birnunk, hogy ebben az országban észrevegyük a legönzőbb és legridegebb párturalmat, aminő alatt monarchikus állam is kevés nyög. A radikális-szocialisztikus uralom a képzelhető legönzőbb, amelynek az igazi népérdekhez semmivel sincsen több köze, mint az egykori hűbéres nemesség uralmának. Eladták a kolostorok szerzett vagy kegyes adományok útján létrejött vagyonát, mely a munkásosztály megalapítandó nyugdíjára lett volna fordítandó; de — mint a kimutatásokból kitűnik — ennek a vagyonnak legalább fele különféle cimeken egyesek zsebébe vándorolt. És ezt nevezik közérdeknek, ezt nevezik népérdeknek! . . .

Még XIV. Lajos önkényes uralma alatt sem volt a közvagyon jobban elharácsolva, mert ő legalább az ország és saját hatalmi érdekében háborukra költötte, vagy a ma is meglévő örökértékű műemlékek készítésére fordította, míg most egyesek telhetetlen pénzvágyának esik az áldozatul. Ezek a visszaélések monarchikus államokban kevésbé történhetnek meg, mert az uralkodó monarchikus hatalomnak mindig van annyi ereje, hogy a rendelkezésére álló hatalommal ellensúlyozza az ilyen önző párttörekvéseket.

Nem is annyira szemetszuró, nem is alkalmas annyira az emberi irigység és méltatlankodás fölkeltésére, ha illet egy uralkodó cselekszik, mert ő sokkal magasabban áll mindenkinél, semhogy irigykedő összehasonlításokra adna alkalmat; míg ha ugyanezt hozzánk hasonlók követik el, ez már bőséges alkalmat nyújt az irigykedő összehasonlításokra. Az uralkodók a maguk szenvedélyeikre sohasem költhetnek annyit, hogy abból közcélokra is bőségesen ne jutna. II. Lajos bajor király pazar építkezései temérdek pénzébe kerültek az államnak, de emlékét azért kegyelettel őrzi minden bajor, mert századok múlva is büszkén tekinthetnek azokra a páratlan műalkotásokra, melyekre ez a sok pénz fordított. Ha mindez magánosok zsebébe vándorolt volna, a köznek semmi haszna se lett volna belőle.

Vessünk egy pillantást a szintén republikánus észak-amerikai Egyesült-Államokra. Itt is azt látjuk, hogy a pártok önző hatalmi érdeke az uralkodó a közérdekkel szemben. A heves küzdelmek közt folyó elnökválasztások nem egyebek, mint a hatalomra vágyó két párt közti küzdelmek. A következmények rendszerint igazolják is állításunkat. A győztes párt ugyanis teljesen magához ragadja a hatalmat; tekintet nélkül mindenre, kicseréli a győztes, az eddigi tisztviselőket saját embereivel, magához ragadja az egész közigazgatási vezetésket, vagyoni bukások jelzik az új uralom beköszöntését. Hogy a pártok ezen küzdelme az elnökválasztás körül nem ment bizonyos önző gazdasági érdekektől, azt elárulja az a körülmény is, hogy az

elnökválasztást megelőzőleg pang a gazdasági élet, nem mer senki komolyabb vállalatba fogni, nem tudván, melyik párt fog győzni és így melyiknek javára fog a gazdasági érdek-küzdelem serpenyője billenni. Minderről bőven beszélhetnek azok a hazánkfiai, akik az elnökválasztást megelőzőleg Amerikában tartózkodtak. Hogy pedig azok a milliárdosok és százmilliomosok és egyéb dúsgazdag elemek, akik — mint az itteni felső tizezer — irányítják a pártok beléletét és törekvéseit, nem mindig, vagy igen ritkán tartják szem előtt a népet és annak érdekeit, azt hiszem, kevesen vonják kétségbe.

Szóval a nép és annak érdeke, mely vezéreszméje volt mind mai napig a svájci vezetőknek, — másutt — mint látható — elég mostoha elbánásban részesül.

Mennyire máskép áll a dolog e tekintetben Svájcban! Nincsenek itt dúsan jövedelmező állások, mint egyebütt, melyek a pártpolitikai szolgálatok jutalmazásául szolgálnának. Nincsenek itt excellenciás miniszter urak, mert még az egyes szakoknak, vagy mint nálunk mondják: tárcáknak a vezetői is főnök címet viselnek. Itt a miniszterség nem politikai állás, hanem egyszerű polgári hivatal, mely ugy a velejáró fizetés, mint a vele összekötött esetleges mellékjövedelmek miatt sem arra való, hogy valaki nagyon törje magát utána. Nem szerezhettek itt miniszterek soha rövid miniszterségük alatt milliókat, hanem megmaradtak mindvégig szerény polgári embereknek.

Általában azt lehet mondani, hogy a legfőbb

kormánytestületeket is az az egyszerű, nemes és hamisítatlan demokratikusan republikánus szellem hatja át, melynek mását hiába keressük bárhol is, mert az csakis a svájci demokratikus respublikának elidegeníthetetlen sajátja.

Ennek igazolására felhozok egy esetet, mely engem annyira meghatott s amely eset egymagában is elegendő, hogy tiszta fogalmat szerezzünk arról az igazi demokráciáról, mely csak itt van meg talán egyedül a maga hamisítatlan egyszerűségében.

Mikor Bernben bent jártam a svájci szövetség törvényhozási és kormányzósági palotájában, a délutáni órákban feltűnt a folyosókon egy szerény, igénytelen öreg urnak tiszteletreméltó alakja, aki mintegy bocsánatot látszott kérni azért, hogy ebbe a fényes és diszes épületbe be mert jönni. Hogy előkelő állásu ember, azt bizton lehetett következtetni abból, hogy mindenki, aki mellette elhaladt, mély tisztelettel üdvözölte. Érdekelt ez a nem mindennapi dolog és észrevétlenül követtem a lépcsőkön és folyosókon mindaddig, míg egyszer eltűnt szemeim elől egy hivatali helyiségben, melybe barangolásom közben csak az előbb magam is benyitottam, mely akkor még üres volt, de utóbb észrevettem az ajtón lévő föliratot, mely így szólt:

<p>BUNDESPRESIDENT (szövetségi elnök).</p>
--

Érdeklődésem és kíváncsiságom még jobban növekedett. Nem akartam elhinni, hogy ez az egyszerű, szerény öreg ur legyen az állam ez időszerinti feje és ha az is, ilyen egyszerű kis hivatali helyiségben

végezze valaki államfő létére magas ténykedését. Megkérdeztem tehát a közelben álló egyenruhás szolgák egyikét, hogy ki volt ez az öreg ur, aki ide bement. A szolga válasza jellemzően rövid volt:

— Ki volna más, mint a szövetségi elnök ur!

Most már megértettem, amiről azelőtt annyit olvastam és tanultam, hogy mi az az igazi demokrácia. Államfő ez, kinek egyetlen címe a *Herr*, az ur; államfő, aki minden fény és pompa nélkül gyalogszerrel mendegél az állam fényes kormányzósági palotájába, amelyben azonban neki, államfő létére is elegendő, egy szerény kis hivatali helyiség, olyasféle, aminő nálunk egy vidéki szolgabírói iroda; államfő, aki dolgai végeztével ernyőjét a hóna alá véve, megy ugyanazon uton ki a fényes palotából, hogy belevegyüljön aközé a nép közé, melynek ő az ezidőszerinti feje, de melytől ő magát se cím, se rang tekintetében megkülönböztetni nem akarja. Ez a jószágos szerény öreg ur a maga személyében Svájc egész józan demokráciáját képviseli. Olyan államfő, aminő az egész ország maga.

Ezek látása és tapasztalása után úgy éreztem, mintha valami új, eddig sohasem élvezett légkörben élnék, olyanéban, aminő Athén demokráciája lehetett a bölcs államférfiunak, Periklesnek idejében. Nem hallottam magasrangu emberről, annál kevésbbé államfőről egyszerűbb, de jellemzőbb kritikát, mint a svájci szövetségi elnökről, mikor róla beszélgetve, csak annyit mondtak felőle: jó öreg ur.

Mi más ehhez képest még republikánus álla-

mokban is nemcsak az államfőknek, de a minisztereknek is a nagyzása, hatalmi pöffeszkedése, ami mindennek mondható, csak demokratikusnak nem. Gondoljunk csak a francia szociálista miniszterekre. Mennyire szórták közember korukban haragjuk villámaint a polgári osztály, annak vagyona, élvezetei stb. ellen. Mikor aztán rájuk mosolygott a pártpolitikai érvényesülés napja és beleülhettek a hön óhajtott miniszteri székekbe, egyszerre szint változtattak, egyszerre urnak érezték magukat, nagy lábon éltek. Odáig jutottak, hogy a saját politikai párthiveik voltak kénytelenek egyik-másik ilyen arisztokratává vedlett demokratát még pártjukból is kiközösíteni. Ide vezet az önző hatalmi érdek, mely sohasem a közjót tartja szem előtt, mert a közjó az ilyeneknél csak cégér, mely alatt a legrútabb egyéni önzés lappang.

Svájc önállóságának kezdete.

Az eddigiekben láttuk már, hogy Svájc népe a kedvezőtlen talajviszonyok dacára is mint emelkedett magas fokra vagyoniilag saját erejéből; mint teremtette meg földjének mostohasága mintegy kárpótlásul az ipari és kereskedelmi téren azt a fejlettséget, mely már magában dicséretére szolgál Svájc hegyi lakóinak.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha elmondom azt is, mint lett ez a kis ország függetlenné akkor, mikor Európa többi népei majdnem kivétel nélkül a legnagyobb szolgaságban sinylődtek.

Mint minden népnél, úgy itt is homályba van burkolva a nemzeti történetnek ez a legkimagaslóbb

eseménye, mely századokra nyulik vissza és épen ezért el is vész az ismeretlenség félhomályában. Ez azonban nem baj. Az a titokzatos félhomály, mely az ilyen eseményeket körülvenni szokta, ahelyett hogy rontaná azoknak hatását és vonzóerejét, még inkább emeli azt épen azon titokszerűség és mondaszerűség által, mely az ismeretlen múlt homályából mint valami csodás dolgot ragyogtatja az utókor elé. A népek, mindaddig, míg megvolt bennük a romlatlan nemzeti érzés és öntudat, a legrégebb időktől kezdve mostanig még fejlettségük legmagasabb fokán is kegyelettel párosult tisztelettel őrizték őseik gyermekkorának kedves emlékeit, melyek mesések és mondaszerűek épen azért, mert még gyermekies egyszerűségben élő nép talajából nőttek ki. Ki tudná a naiv gyermek meséjét kigúnyolni? Hiszen ez a mese az ő egész lelkivilágát betölti és képzeletének gyenge szárnyain a csodás világok sorozatán röpi keresztül.

A hatalmas római nem átalotta szent kegyelettel körülvenni a farkastól szoptatott Romulus és Remus emlékét, sőt ma is még, 1800 év után ott találunk a Capitoliumon egy nőstény farkast, hirdetve az ősrégi mondának kegyelettel megőrzött emlékét. A művelt görög világ is kegyelettel vette körül és őrizte meg őseinek kedves emlékeit, a homéroszi époszok csodás mesevilágát, mely még műveltsége legmagasabb fokán is elszakíthatatlan köteléssel fűzte össze azokkal az ősökkel, akik naiv szellemi életüknek ezen utánozhatatlan szép termékeit hagyták maguk után.

Nekünk magyaroknak is több kegyelettel kel-

lene őriznünk honalkotó őseink dicső emlékét, akik vérük árán nekünk ezt a szép hazát szerezték és megőrizték függetlenségben, nagyságban és hatalomban mindenféle ellenséggel szemben. Nagyrészüknél úgy látszik feledve már őseink emléke s e szent emlékekkel együtt annak a kötelességnek is a tudata, hogy ezt a földet meg kell tartanunk az ősök által meg alapított függetlenségben, nagyságban és hatalomban. Akikben nincsen meg ez a láthatatlan és mégis szét szakíthatatlan kapocs az ősökkel; akik csak a jelenben élnek s a múlt rájuk nézve már elveszett, az ilyenekre ráillenek a költő szavai:

Csak törpe nép feledhet ősnagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket;

— — — — —

Hogy Svájc alapításának, illetőleg a függetlenség kezdetének a korára visszatérjek, meg kell jegyez-nem, hogy erről egész nemzeti mondakör keletkezett. Ezekből az ősmondákból fogok bemutatni egyeseket, melyek a maguk egyszerűségében adják elő a hegyi lakók bajait, a kormányzók bánásmódját, ami az elkeseredett hegyi lakókat fegyverfogásra és függetlenségük kivívására sarkalta.

Jellemző ezekre a mondákra az is, hogy némelyikben nők szerepelnek annyiban, hogy az erőszakos kormányzók a hegyi lakók feleségeire is kivetették hálójukat, ami elég volt az erkölcsös hegyi lakóknak, hogy fegyverfogásra bírja őket és elszakadjanak a német birodalomtól, melynek addig alattvalói voltak.

Egy tudósítás 1440 körül a zürichi Hämmer-

lintól maradt reánk. E szerint Schwyz kántonnak (kerületnek) ura Habsburg várának grófja volt, akitől az ausztriai uralkodóház származott. Ennek volt egy várparancsnoka Lowerz várában, aki az egész völgy fölött parancsnokolt. Ezt a várparancsnokot megölte két schwyzi testvér, mert nővérük ellen merényletet követett el. Mikor Habsburg várának grófja a két testvért ezért elfogatni akarta, ezek eleinte kevesekkel, majd mindig többekkel szövetkeztek és végül Lowerz várát megtámadták és elfoglalták. Ez volt alapja a szövetségnek. Mikor az unterwaldeniek ezt látták, hasonlóképpen cselekedtek. Karácsonykor, mikor uruk, egy landenbergi nemes, a reggeli misére ment, megtámadták annak Sarnen nevű várát, bevették s lerombolták és szövetkeztek a schwyzbeliekkel.

Igy adja elő Hammerlin a svájci szövetség kezdetét. Ez az elbeszélés a szövetség előzményeit a Habsburgház idejébe helyezi, abba az időbe, mikor a Habsburgok még nem voltak Ausztria urai, vagyis a XIII. század közepére.

Ennél a tudósításnál bővebb a Sarnen vár archivumában lévő 1470 körül keletkezett tudósítás, melyet fehér kötéséről „fehér könyvnek“ neveznek.

Régi idő óta, így szól ez a tudósítás, a tartományok lakói zavartalan nyugalomban és szabadságban éltek napjaikat. Ekkor hosszú idő múlva a Habsburg grófok jöttek a tartományok szomszédságába és igen hatalmasak lettek. Egy Rudolf nevű habsburgi gróf német királlyá választott és minden tartományt köröskörül magáévá tett, mint Thurgaut,

Zürichgaut, Aargaut. A tartományokkal szépen bánt és megígérte nekik, hogy mérsékelt birodalmi adót vet ki rájuk és a birodalom nevében védelmezni fogja őket, ha hű tagjai maradnak Németországnak...

Ebbe beleegyeztek a tartományok. Rudolf megtartotta ígéretét. Az ő halála után azonban a helytartók gögősek, szigorúak voltak és többet követeltek a tartományoktól, mint amennyire jogosítva voltak. Ezt a tartományok nem tűrhették. Mikor Rudolf királynak a nemzetsége kihalt és a tartományok a Habsburgok örökösére, a tiroli grófokra maradtak, jöttek thurgauai és aargauai nemes emberek, akik szívesen lettek volna nagyurakká és kérték maguknak a kormányzóságokat; ilyen volt egy Gessler nevű kormányzó Uriban és egy Landenberg nevű Unterwaldenben.

Minél hosszabb ideig kormányoztak ezek az új urak, annál szigorubbak voltak és míg annakelőtte nagylelkű kormányzók (Vogt) parancsoltak a tartományoknak, addig az utánuk következők annál elbizakodottabbak voltak és nagy erőszakoskodást vittek véghez. Várat építettek, melyekből úgy uralkodtak az emberek fölött, mintha azok sajátjaik lettek volna és sok pajkosságot követtek el, különösen asszonyokkal és leányokkal. Aki ez ellen fölszólt, azt elfogták és megsarcolták. Sarnen várában Landenberg megtudta, hogy van Melchiben egy ember, akinek csinos ökörfogata van. Elküldte hozzá szolgáját, hogy ökreit vegye el és vigye hozzá. A parasztnak ezt izente:

— A paraszt huzza maga az igát, ökreit adja neked. — A szolga megtette, amit ura parancsolt. A

szegény embernek volt egy fia, akinek nem tetszett ez és mikor az urnak a szolgálja megragadta a jármot és az ökröket el akarta venni, botjával odaütött és a szolgának egy ujját kettétörte. A szolga hazaszaladt, elpanaszolta urának, ami vele történt. Az ur haragra lobbant és a tettest meg akarta fogni. Ennek menekülnie kellett; az ur azonban az atyját Sarnen várába vitette, megvakítottatta és minden rosszat tett vele.

Volt Altsellenben egy derék ember, akinek csinos felesége volt. Aki akkor ott parancsnok volt, magának akarta az asszonyt és megmondta ezt neki. Az asszony azt mondta neki, hagyja őt békében, mert sohasem fogja ezt megtenni. Ekkor az ur eljött a házukba Altsellenbe. A férfi az erdőn volt. Az ur kényszerítette az asszonyt, hogy csináljon neki fürdőt és mondá neki, hogy vele kell fürödni. Az asszony kérte Istent, hogy óvja meg a szégyentől és vonakodott a parancsot teljesíteni. Ez alatt megjött a férje és kérdezte az asszonyt, hogy mi a baja. Az asszony elmondott mindent. A férj haragra gyult, bement és fejszével agyonütötte az urat s megszabadította az asszonyt a szégyentől. Az Isten akarta, hogy a férj hazajöjjön, — mondja az elbeszélés.

Ugyanebben az időben volt egy ember Schwyzben, Staufachernek hívták. Ez csinos kőházat épített. Egyszer elnyargalt előtte Gessler, rákiáltott Staufacherre és kérdezte :

— Kié ez a ház ?

Staufacher nem merte megmondani, hogy az övé és szomoruan felelte :

— Nagyságos ur, ez az öné és én csak hűbérül birom.

Az ur toványargalt. Staufacher pedig aggódott, hogy az ur elveszi életét és vagyonát és nagyon szomorkodott. Az asszony észrevette ezt és nagyon kíváncsi volt, mi bántja az urát. Ez azonban vonakodott neki megmondani. Ekkor kérdéseivel ostromolta és így szólt hozzá :

— Mondd meg bajodat, mint mondják, az asszonyoknak jó tanácsuk szokott lenni; ki tudja, mit akar Isten tenni!

Oly gyakran kérte őt, hogy egyszer mégis közölte vele aggodalmát. Az asszony szavaival bátorította és így szólt hozzá :

— Lesz majd jó tanács. — Majd megkérdezte — ismer-e valakit Uriban, aki bizalmasa és akinek baját elpanaszolhatná ?

És mondta neki a Fürst-nemzetségből valókat.

— Kérdezősködjél Unterwaldenben is, mert ott is vannak emberek, akik ilyen erőszakoskodást nem szívesen türnének.

Megfontolta a tanácsot, elment Uriba és ott talált egy embert, akinek hasonló bújája volt.

Most az unterwaldeni szegény ember fia megmozdult, nem volt semmi nyugta és szívesen megboszulta volna atyját. Ez is Staufacherhez jött és így hárman összejöttek: Staufacher Schwyzből, egyike a Fürstöknek Uriból és az az unterwaldeni Melchiből és mindegyik elpanaszolta bújáját a másiknak, tanácsot tartottak és összeesküdtek. Kerestek és találtak ismét

más embereket, akiket magukhoz vontak és egymásnak hűséget és igazságot esküdtek, hogy életüket és vagyonukat kockáztatják és hogy védekeznek az urak ellen. Ha valamit tervezni vagy tenni akartak, elmentek éjjel a Mytenstein nevű szikla elé, arra a helyre, mely Rütlinek neveztetik. Itt virrasztottak gyakran együtt és mindegyikük hozott magával olyan új embereket, akikben megbizhattak.

Ekkor történt egyszer, hogy Gessler Uriba jött és egy botot tűzött le s rá egy kalapot. Oda állított egy szolgát és parancsot adott ki, hogy aki mellette elmegy, meghajoljon, mintha az ur maga volna ott. Aki ezt nem tenné, azt meg akarta szigorúan büntetni és lakoltatni s a szolgának az ilyent le kellett tartóztatnia.

Volt egy nyíltszívű ember, akit Tellnek hívtak s aki szintén fölesküdü Staufachernek és társainak. Gyakran elment föl és alá a bot előtt, és nem akarta magát meghajtani. Ezért bepanaszolta a szolga. Az ur maga elé hívatta Tellt és megkérdezte, miért nem engedelmeskedik.

Tell így válaszolt:

— Véletlenül történt; mert én nem tudtam, hogy nagyságod ezt olyan nagyra veszi; mert ha tréfás volnék, akkor másképp hívnának és nem Tellnek.

Tell kitűnő vadász volt és szép gyermekei is voltak. Ekkor arra kényszerítette az ur a szolgálival, hogy gyermekei egyikének a fejről lelőjön egy almát. Tell látta, hogy rákényszerítik erre, vett tehát egy nyilat és betette tegezébe. A másik nyilat a kezébe

vette, kifeszítette ijját és kérte Istent, hogy óvja meg fiát és lelőtte az almát fia fejéről. Az ur megkérdezte, hogy mire gondolt akkor, mikor az egyik nyilat a nyiltartóba tette. Tell szívesen kibeszélte volna magát, de az ur nem eresztette el, mert tudni akarta az okát és így szólt:

— Mondd meg az igazat, meghagyom életedet.

Erre így szólt Tell:

— Mivel életemet biztosítod, megmondom tehát az igazat: ha lövésem hibás lett volna és fiamat találtam volna el, akkor ezt a nyilat beléd vagy a tied valamelyikébe lőttem volna.

Erre Gessler így felelt:

— Igaz, megigérted, hogy életedet meghagyom; de elviszlek olyan helyre; ahol se napot, se holdat nem látsz. — És megkötöztette őt. A szolgák csónakba tették, löszerszámát a csónak hátsó részében helyezték el és őt megkötözve vitték a tavon át...

Ekkor oly erős szél támadt, hogy az ur és a többiek azt hitték, hogy a vízbe fognak fulladni. Ezek egyike így szólt:

— Uram, jól látod, mi fog történni; engedd hát Tellt bilincseiből kiszabadítanunk; ő erős ember és jól tud kormányozni; parancsold meg neki, hogy segítsen rajtunk, hogy kiszabadulhassunk.

Ekkor az ur így szólt:

— Ha javadat akarod munkálni, akkor kiszabadítlak, hogy mindnyájunkon segíthess.

Tell így válaszolt:

— Igen uram, nagyon szívesen, — és odaállt

a kormányhoz és hajtotta a csónakot. De minden pillanatban oda nézett löszerszámára, mert az ur bilincseiből föloldotta. És mikor Tell eljutott az u. n. Tell-síksáig, rákiáltott mindnyájára, hogy most feszítsék meg erejüket, mert ha eljutnak a lapos elé, akkor tul vannak a bajon. Tehát erősen eveztek és mikor ugy látszott, hogy eljuthat a laposhoz, oda fordította a kormányt, vette fegyverét és kiugrott a csónakból a lapos partra, ellökte magától a csónakot, engedte őket lebegni a vízszinén és futott a hegyeken át, amint tudott, futott Schwyzen át a hegyek árnyékos oldalán egészen Küsnachig az üreges utcának nevezett hegyi barlangba: ide érkezett előbb, mint az ur, és várakozott. Mikor erre jöttek lóháton, akkor egy bokor mögé állott, kifeszítette ijját és egy nyilat belelőtt az urba, azután ujra visszaszaladt Uri felé a hegyeken át.

Ezután Staufacher társasága olyan hatalmas lett, hogy hozzá fogtak az urak várainak a lerombolásához; elkezdték először Uriban, azután Schwanauban, Schwytzben; a Rotzbergen levő várat egy leány segítségével foglalták el.

De ekkor Sarnen vára olyan hatalmas volt, hogy azt nem tudták elfoglalni. Sarnen várának ura elbizakodott és szigoru ember volt és nagyon nyomorgatta az embereket. Ünnepnapokon ajándékokat kellett neki vinni, mindenkinek tehetsége szerint, borjut, bárányt, sertést stb. Ekkor a szövetségesek azt a tervet eszelték ki, hogy karácsonykor, mikor az ajándékokat viszik neki, mind együttesen elmennek hozzá

fegyver nélkül, csak bottal kezükben. Tehát a karácsony napjának azon órájában, mikor az úr a templomban volt, sokan mentek közülök a konyhájába a tűz köré. A többiek elrejtöztek az égerfák között. Mikor a várban lévők látták, hogy elegen vannak arra, hogy a kaput nyitva tartsák, egyik közülök a vár erkélyére ment, belefujt kürtjébe, ami az ő jeladásuk volt; erre az égerfák közé rejtöztek előrohantak, megtámadták a várat és elfoglalták azt. A zaj eljutott a templomba is; az urak pedig megijedtek és menekültek a hegyekbe.

Tehát a három tartomány (Schwyz, Uri, Unterwalden) szövetségi esküvel egyesült és úgy megerősödött, hogy a többieknek mesterei lettek.

Esküvel erősítették meg szövetségüket, ami a tartományoknak eddig nagyon javukra vált, és védekeztek az urak ellen, úgy hogy azok többé nem mertek velük így bánni.

*

Ime, a svájci szövetségi állam alapításának, eredetének a krónikaszerű története. Nemcsak történeti, legrégebbi irodalmi emléke ez Svájcnak, hanem egyúttal az államszövetség keletkezésének röviden elmondott története.

Egyszerű, minden cikornya nélkül való előadása ez annak a nagyfontosságú eseménynek, mely egy egészen új s eddig is a maga nemében egyedülálló államalakulásnak volt kiinduló pontja. A középkori krónikás minden valószínűség szerint a svájci honalapításnak a szájhagyomány útján megőrzött esemé-

nyeit foglalja össze és adja elő naív egyszerűséggel, amely egyszerűség azonban amellet, hogy még vonzóbbá teszi az egész előadást és az abban foglalt történetet, még némi biztosítékot nyújt az adatok hitelességére nézve is, mert aki ilyen ártatlan egyszerűséggel ír le és mond el valamit, arról fel lehet tenni, hogy szándékosan nem ferdit, legfeljebb tévedésből. Hogy egy ilyen régi, a XIII. századbéli eseménynek átszarmasztatása szájhagyomány útján nem volt ment a fantáziaszülte kiszínezésektől és toldásoktól, az magától értetődik. De ez nem jelenti még azt, hogy nincsen meg benne a történeti mag, mely tulajdonképpen az egésznek lényegét adja, a többi lehet századokon át a fantáziának önkényes hozzátoldása. A monda, aminő ez is, minden időben költészettel körülvett alkotás; a benne elbeszélte tényeket a későbbi idők és következő nemzedékek fantáziája befolyásolja. A monda sohasem kizárólag a költészet műve, habár tartalmaz költői mozzanatokot. Ez nem történeti emlék, hanem a történeti emlékek és politikai költészetnek a keveréke.

Ami a Vogtoknak nevezett kormányzók erőszakoskodását és zsarnokságát illeti, tehát magát a történelmi magot illetőleg, a mondának ezt a tudósítását maga a tudományos történelem sem lehetetlennek, sem valószínűtlennek nem tartja. Okiratokkal be van ugyanis bizonyítva, hogy a Habsburgok kormányzói az Unterwalden tartományban lévő mürbachi kolostor lakóitól rendkívüli ajándékokat követeltek pénzben és gabonában, továbbá hushagyókedden

csirkéket és egyéb olyan dolgokat, melyek jogilag nem illették meg őket; a kolostor földjein várakat építettek, amelyekből valóságos zsarnoki uralmat gyakoroltak.

Okiratok bizonyítják továbbá, hogy a rottenburgi kormányzók is olyan erőszakoskodásokat vittek véghez a papokon is, hogy azok javaikat elszállították és maguk is menekültek. Ha ebben a korban, a XIII. században így bántak el még a kolostorokkal is, elképzelhető, hogy hasonló, sőt rosszabb elbánásban részesült a védtelen földnépe, a parasztság.

Meg van tehát a krónika előadásában a történeti mag. Így fogták ezt fel Svájcban a legrégebb időtől kezdve mostanáig. Ennek a felfogásnak a hatása alatt épült már a XVI. század első felében a vierwaldstetti tó partján a maig is fennálló Tell-kápolna, azon a helyen, ahol a monda szerint Tell a csónakból a partra jutott.

A nemzeti kegyelet a legnagyobb tisztelettel veszi körül ma is a mondaszerű Rütli mezőt, ahol a szövetségesek első titkos gyűléseiket tartották s ahol a mai Svájcnak alapját megvetették. A Tell-kápolnát pedig a művészet múzsája gyönyörű freskókkal diszította Stüchelberg keze által, melyek a fölszabadulás mondájának tipikussá lett alakjait gyönyörű alkotásokban állítják a nép szemei elé. Hasonló műalkotás Kisling Tell-szobra Alttorfban, melyet 1895. aug. 28-án lepleztek le fényes nemzeti ünnepek közepe. Ilyen magasztos volt 1891-ben a svájci szövetség megkötésének emlékére rendezett országos ünnep

is, mely alkalommal a svájci szabadságtörténet nagy alakjai és eseményei mintegy élő alakban voltak megjelenítve és mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a mondának törül metszett, kézzel fogható alakjai amint eddig, úgy ezentúl is romolhatatlan megtestesülései legyenek a svájci nép ideáljának.

Rajta van Svájc tudományos írói, és művészvilága, valamint a kormánykörök is, hogy ezen dicső érzelmeket keltő és ébrentartó hagyományok a népben állandóan ápoltassanak. Meg lehetünk győződve, hogy ezek a dicső hagyományok a svájci emberben még akkor is ébrentartják a hazájához való tartozás érzelmeit, ha esetleg életviszonyai őt hazáján kívül való letelepedésre kényszerítik. Megkapó példáit láthatjuk ennek nálunk is. A nálunk letelepedett svájci ember, legyen az szegény vagy gazdag, öreg vagy fiatal, bármennyire szeresse és becsülje új hazáját, titkon azért szívében svájci marad. Elmondok erre egy példát. Egyik vidéki városunkban ismertem egy Svájcból odaszakadt igen derék polgárt, aki mindenben alkalmazkodott a magyar viszonyokhoz, örömmel tanulta meg nyelvünket, szerette és becsülte a magyart, részt vett a politikai mozgalmakban is és mint a szabad Svájcnak szülötte, magához legközelebb állónak érezte azt az országos magyar pártot, melynek zászlajára hazánk függetlensége van írva és az elsőkhöz sietett mindig ezen párt jelöltjére leadni szavazatát. Feltűnt azonban, hogy gyermekeit, akik időközben felnőttek, sohasem keresik katonaállítás céljából. Mikor pedig a hatóságok valami csalfaságot

gyanítva kutatni kezdtek a dolog után, arra a fölfedezésre jutottak, hogy az illető gyermekei egyáltalán nincsenek semmiféle anyakönyvbe bevezetve. A további utánjárásnak az lett az eredménye, hogy kitünt, hogy az illető gyermekeit születésük után elvitte Budapestre a svájci konzulátusra, ott megkereszteltette és beíratta őket az anyakönyvbe, ahonnét adataikat Svájcba, apjuk illetékes községébe küldték mint svájci polgárokét. Ujra megjegyzem, hogy mindez nem az új haza iránti ellenszenvből történt, hanem mindentől eltekintve, egy jele ez annak a mélységes szeretetnek és ragaszkodásnak elhagyott hazájuk iránt, mely legfeljebb csak a második nemzedéknél csökken, amely már kívül születvén ősei hazáján, nem érzi a hozzá fűző kapcsolatok erejét oly élénken, mint akinek a bölcsője még ott ringott.

Svájcnak a külállamoknál alkalmazott követei és megbízottai a megmondható, hogy az elhagyott hazára való visszaemlékezés minő varázserővel bír a svájciakra úgy fiatal, mint öreg korban egyaránt.

Kern, Svájcnak jeles párisi követe, mikor egy alkalommal hazájában megfordult, így szólt benyomásairól a párisi svájci egyesületben :

— „Alkalmam volt a szép emlékeket megint fölújítani és Luzernbe való megérkezésem után innét az első napok egyikén Rütlibe mentem. Egyedül voltam ; csendes egyedüllétben álltam szabadságunk bölcsője előtt ; előttem hegyeink és a vierwaldstetti tavunk tükre terültek el. Mély megindulást éreztem és így szóltam magamban : talán ez az utolsó alka-

lom, hogy ezen a helyen állok, ezen a helyen, melyet gyermekségem óta tiszteltem. És abban a pillanatban, mikor tőle bucsút vettem, egy benső hang azt a szent fogadást tétette velem, hogy a számomra még hátralevő napokat hazám szolgálatára szenteljem, amennyire csak tőlem függ, s hogy kitartással és hűséggel fogom mindig országunk és hű polgártársaim jogait és érdekeit védelmezni.“

Ide iktattam szó szerint ezeket az igazi hazafiui odaadást és mélységes ragaszkodást kifejező szavakat. Ehez se hozzátenni, se elvenni nem lehet, csak maga valóságában kell és érdemes is elmélkedni e szavak jelentése felett.

Mennyi idealizmus, mekkora benső ragaszkodás a honi földhöz és annak nagy emlékeihez s általában a hazaszeretetnek mily megható megnyilatkozása olvasható ki e pár szóból!

Valóban, szeretni nem ésszel, hanem csak szívvvel lehet. Egy kedves emlék, mely az eltemetett múlt romjai alól időnkint felénk ragyog, minden tudomány-nál, minden tanultságnál jobban fűz bennünket bármihez, legyen az akár szülőföld, akár egy kedves hely, akár mindnyájunk közös szülőhelye, a haza. Minden nagy dolog eredetileg kis magból fejlődik; a hatalmas tölgy, mely századokon át képes pompázni, egyszerű kis magvában rejtí későbbi erejének és nagyságának összes csiráit. A gyermek is, akibe még zsenge korában, mint félig öntudatlan lénybe bele-
neveljük a hazaszeretet magasztos eszméit, később felnőt és erős férfikorában fogja a szíve földjébe

vetett nemes mag virágait és gyümölcseit dúsan értékesíteni. A zsenge korban beoltott nemes eszmék szoktak az emberben később mint nemes ideálok kifejlődni. E nélkül, a hazaszeretet ideáljának a beoltása nélkül nincs hazaszeretet, amint hogy minden nagyra és nemesre az emberiséget mindig az ideálok követése vezette. A hazaszeretet ideálja nélkül csak érdekek fűzik az embert a hazához, amely érdekek megszűntével megszűnik a ragaszkodás is és rátérünk a kozmopolitizmus utjára. Akit a hazaszeretet ideálja vezet, az nem ismer a haza jogai és érdekei fölött semmiféle alku, az nem képes mindjárt megalkuvásra és kiegyezésre saját érdekei szempontjából.

Ezt a nemes, ezt a szent ideált kellene jobban ápolnunk, mert ideálok nélkül s köztük első sorban a hazaszeretet ideálja nélkül az ember lehet minden, csak igazi ember nem. Vegyük el ezt az ideált a tömegetől és kész a minden szentet lábbal tipró kozmopolita tömeg. Ezért jó emberismerők azok a nemzetközi apostolok, akik legelőbb is a hazát, mint ideált törlik ki hiveik lelkéből, hogy azután mint vezető eszmény nélkül bolyongó tömegeket abba az irányba terelhessék, mely az ő önző és romboló céljaiknak legjobban megfelel.

Az ideálokat az emberekben mesterségesen kellene ápolni, ahelyett, hogy azokat leromboljuk. Egy meggondolatlanul elejtett szó, egy ideálnak az ő magasságából a porba rántása elég, hogy nagyobb rombolást vigyünk véghez akár egyes emberben, akár a tömegekben bármely pusztító járványnál; mert a

járvány idővel megszűnik s ha sokakat magával ragadott is, a megmaradtak ép egészségben élhetnek tovább: ellenben a lelki mótely oly erős gyökereket ver, hogy nemzedékeken keresztül sem írható ki.

Itt önkéntelenül eszembe jut az a rútnak mondható eljárás, amit egyesek „a valóság felderítése“ és más hangzatos célok és ürügyek leple alatt folytatnak egy nagy kegyelettel őrzött nemzeti kincsünknek, a magyar szent koronának minden kegyeletes tisztelettől való megfosztása körül. Jól tudják az illetők, hogy mi a szent korona a magyarnak: államiságunk egyetlen meglévő jelvénye, mely képviseli a magyar államot, annak függetlenségét és jogait. A király csak akkor király Magyarországon, ha meg van koronázva a szent koronával. A magyar nemzet mindig a legnagyobb tisztelettel és kegyelettel viseltetett ezen szent ereklye iránt; védte, óvta a legnagyobb gonddal. Ma, mikor államiságunk s annak első és fő kelléke, a függetlenség ugyis csak papiroson van meg: a szent korona az egyetlen kincsünk és reményünk, amely állami függetlenségünk gondolatát és hozzá való jogunkat fentartja a sivár jelenben és egy élő nagy remény a jövőre nézve, hogy államiságunk sértetlen jogai a szent korona alapján majd egy szebb jövőben érvényesülni fognak.

És akadnak emberek, nem is idegenek, de magyar emberek, akik tudományos nagyképűséggel azon fáradoznak, hogy a nemzetnek a szent koronához fűződő minden ideáлизmusát lerombolják annak hazug hangoztatásával, hogy a szent koronánk nem is az

eredeti Szent István-féle korona, hanem századok leforgása alatt ekkor és ekkor, itt és itt kicserélték, másikat készítettek helyette stb.

Én részemről ezt a törekvést legnagyobb hazaelenes bűnnek tartom. Mikor ugyanis vesznek és pusztulnak az ideálok, mikor látjuk és tudjuk, hogy államiságunk biztosítékaiul szolgáló összes törvényeink csak papiroson léteznek, a valóságban azokat megvalósítani nem tudjuk, mert nem engedik; mikor e sikertelenség a nemzet százezreit arra bírja, hogy a függetlenség ideálját elhagyva, a gyáva lemondás és a prózai megegyezés karjaiban keressenek menedéket: akkor a még egyetlen meglévő nemzeti erejénktől is meg akarják fosztani a nemzetet, hogy ne legyen egyetlen támaszpontja sem, melyen állva jogainak legalább tudatában legyen és a jövőben keresen a szomoru jelen helyett egy kis vigasztalást.

Életképes, nagyratörő nemzetek nem így bánnak el a nemzeti ideálokkal. Svájcban is minden ember kegyelettel gondol a szabadság megalapításának mondjára s a világért ki nem törölné emlékéből, annál kevésbé a szívéből, mint azt a párisi svájci követ idézett szavai is bizonyítják. A civilizáció és az életküzdelem tapasztalatai sok himpot letörölnek az ember lelkéről, de azért nincsen kizárva, hogy a műveltségnek akár legmagasabb fokán álló nemzet vagy egyes ember is meg ne őrizzen, meg ne tudjon őrizni az idealizmusból legalább annyit, amennyi lelkét néha fölemeli a prózai mindennapiság és valóság porából egy tisztább légkörbe, ahol az eszmények, az ideálok

lakoznak. Svájc művelt intelligenciájának nem válik hátrányára, hogy a köznéppel együtt tud lelkesedni országuk történetének mondaszerű emlékein és bizonyos, hogy a közvélemény vihara söpörné el azt az író, aki elég vakmerő lenne guny vagy nevetség tárgyává tenni az említett mondai hősök bármelyikét vagy az ő első szövetkezésük kegyelettel körülvelt helyét, a vierwaldstetti tó mellett elterülő és már említett Rütli-mezőt.

Ez így is van helyén; kegyelettel kell őriznünk a nagy elődöknek még mondaszerű emlékeit is, mert a rájuk való emlékezés főleg a megpróbáltatások napjaiban oly erőt és kitartást önt belénk, mint az ókori mitológiai Antheusba az anyaföld, akit ha küzdelem közben földre sujtottak, a hátával megérintett anyaföld új erőt adott belé.

Igy lett a nemzeti kultusz középpontja a Rütli, ez a magányos erdei rét a Seelisberg-hegy aljában sziklaktól és bokroktól körülvéve. Ennek a tóparti csendes mezőnek, melynek partján a tó hulláma játszva törik meg s mely körül fenséges alpesi panoráma tűnik szemünkbe, megmaradt klasszikus hire, mint a népszabadság emlékének, mint olyan helynek, melyet minden szabadságért lelkesedő embernek tisztelni kell. 1860-ban a svájci törvényhozásnak egy lélekemelő tényével az egész svájci nép tulajdonába ment át ez a kegyelettel körülvelt terület és ugyanakkor az itt levő s általam is már említett mitos-kőbe belevésték aranybetűkkel a szabadság nagy költőjének, Schillernek emlékét, aki oly örökérvényű és ma-

gasztos képekben művészi tökéletességgel írta le a svájci szövetségnek megalapítását.

Mikor a svájciak közül akárki idevetődik Rütlibe, a vierwaldstetti tónak ezen tájképi tekintetben is feledhetetlen partmentére, nem kutatja, mi a történeti igazság a monda által előadottakban, hanem mély-séges hazafiui érzés szállja meg e szent helyen és mondja a svájci költővel:

„Légy üdvözölve csendes hely, légy üdvözölve szent föld, ahol a rabszolgaság bilincseit atyáink hatalmas kézzel összetörték.

Itt szövetkeztek atyáink a szabadságért és a hon üdvéért. És megesküdtek Isten nevére, hogy széttörik a zsarnokok igáját.

Ezért Rütli légy melegen üdvözölve, a te neved soha sem lesz feledve, amíg a Rajna nálunk folyik, amíg az Alpesek állanak.“

A svájciak szabadságharcai.

Olyan nép, mely ideális lelkesedéssel párosult szeretettel rajong hazájáért és annak szabadságáért, az szükség esetén haláltmegvető bátorságot és vitézséget is tud tanusítani annak védelmében. Ez a kettő szorosan összefügg egymással, kíséri egymást, mint fény az árnyékot. A szeretet emberfeletti áldozatokra sarkalja az embert. Egyes embernél úgy, mint nemzeteknél megható példáit láthatjuk a szeretetszülte hőstetteknek és erőt felülmuló önfeláldozásnak. Mit nem képes egy igazi anya fáradni és szenvedni gyermekéért? mi az a sok és mi az a nehézség, amit

meg nem tenne s amitől visszariadna? Így van ez a családokból álló nemzetek életében is. Amely nemzet fiaiban még meg van a romlatlan, ideális hazaszeretet, azt ez a szeretet tiszteletre- és bámulatraméltó hőstettekre ragadja szükség esetén, mint azt a nemzetek története világosan mutatja. Csak amely nemzet fiainak a szivéből kihalt már az ősök szent lelkesedése, az képes önző érdekeit követve, mindenáron megalkudni és veszendőbe engedni azt a szent örökséget, mit az ősektől megőrzés céljából örökségül kapott.

Ez a szent örökség a haza és annak szabadsága s a szent kötelesség ennek mindenkivel szemben való megvédése.

A hősiességgel párosult önfeláldozásnak a hazájuk szabadságáért vívott harcokban olyan példáit adták a svájciak, hogy méltán az egész világ rokonszenvét és bámulatát vívták ki a maguk számára. Az a szabadság ugyanis, melyet — mint láttuk — oly mesés történetek közepette alapítottak meg, megalapításával még nem volt biztosítva. Még ismételten át kellett esniök a vérkeresztség nehéz és borzalmas szertartásán, hogy a megszerzett szabadságot úgy a maguk, mint utódaik számára örökre biztosítsák.

Előadok e harcokból néhányat. Ezeknek egyes jelenetei oly megkapók, az egyszerű, romlatlan hegyi lakosság oly megható jeleneteket rögtönöz e harcok közepette, melyek nemcsak az író tollára, de a festő ecsetére is méltók és alkalmasak, aminthogy meg is vannak festőművészek által örökítve sokféle változatban.

Élőször a Morgarten-szorosban vivott dicsőséges ütközetet emelem ki, mely 1315. Márton-napja utáni szombaton folyt le. A habsburgi Leopold hat-száz év előtt azon a magányos uton vezette vidám seregét a szövetségesek ellen, amely ma is oly elhagyatott s alig látható az egész uton egy-két ház. Szemük előtt csak a zsákmány lebegett, melyet szerezni fognak, nem is sejtve, hogy a svájciak már a magaslatokon várják őket, sőt már messziről figyelik őket. Fáradtan közeledtek az ausztriai hadak afelé a hely felé, ahol a hegy a tó felé kiszögelik és a tó és hegy közt csak egy keskeny szoros marad. Ide várták a svájciak előőrsei. Megkisérelték ezeket visszaüzni, de hiába; az előőrsekkel sem bírtak, annál kevésbbé a főcsapattal, mely mintegy 1300—1500 emberből állott, akik már azért sem ijedtek meg az ellenség erejétől, mert a természet is segítségükre ment, amennyiben ők magaslaton állottak, s így az ellenségnek hegyeken átjutva lehetett volna csak őket megtámadni. Főfegyverük a svájciaknak az alabárd volt, mely vágásra, szurásra, valamint a lovasnak a lóról való lerántására egyaránt alkalmas volt. De mégsem ezekben állott a főerejük, hanem az erkölcsi főlényben. Ellenállhatatlan erővel voltak eltelve, aminőt csak égő hazaszeretet adhatott nekik. Ők a mindenekfölött drága szabadságért, házukért és tűzhelyükért, feleségeikért és gyermekeikért harcoltak, — szóval nekik csak a győzelem és a halál között lehetett választaniok. Ez pedig nagyjelentőségű tényező; hatalmas erő, mely az ellenségben hiányzott s amely egy kis hatalmat naggyá,

egy gyenge népet legyőzhetetlenné tud tenni. Bebizonnyult ez mostan is.

Közben megérkezett az osztrákok utóhada is. Ezt is föltartóztatták. Remélték, hogy a szoroson az átmenetelt ki tudják erőszakolni. A szoros azonban szűk volt, erejüket nem tudták kifejteni és gyaníthatólag rendetlenségbe fognak keveredni. Nem volt tanácsos az uton előrenyomulni. Az osztrákoknak biztosítva kellett lenniök a szövetségeseeknek a magaslaton lévő főereje ellenében és lehetetlen volt rájuk nézve, hogy ily helyzetben oldalról és mindenestre később hátulról is fenyegető helyzetet teremtsenek maguknak. Meg kellett tehát csinálniök a kísérletet, hogy ebből a nehéz helyzetből kijussanak. Minden tudósítás megegyezik abban, hogy az osztrákok a hegynek mentek. Azon fáradoztak tehát, hogy valahol a szövetségeseik főerejének támadása előtt a halomra följuthassanak. Hidegvérrel és zord lovagi elszántással tették meg ezt a kísérletet. A lovasoknak lehetetlenség volt a hegyre jutniök, mert maguk a gyalogosok is alig tudtak a meredeken megállani.

Ezen erőlködésük közepette tört rájuk a szövetségeseik főereje, akik a magasból köveket, fatörzseket hengerítettek és szórtak a fölnyomuló ellenségre. Zavar és rémület vett erőt az osztrákokon. A lovak megbokrosodtak, fölágaskodtak és levetették a lovasokat; sok lovas lovával együtt a tóba vagy legalább is a hegyoldalról az utra zuhant. Alul összeszorult a szűk téren tarka zürzavarban fegyvereseik nagyobb tömege. Ellenállhatatlan erővel és iszonyu zajjal ve-

tette magát most a szövetségesek főereje a megrémült ellenség oldalának. Mint a zergék, úgy rohantak le a hegyekről, mondja egyik egykoru szövetséges.

Egy másik azt mondja, hogy a meredek hegyoldalon a szövetségesek könnyen és biztosan tudtak mozogni, mert régi szokásuk szerint lábbelijükön patkót hordtak, amelyek segítségével a sikos és meredek hegyoldalban meg tudták vetni lábaikat. Az ellenség mintegy hálóba volt kerítve és az erélyes ellenállás minden lehetősége nélkül tönkretétetett.

A rettenetes alabárdokkal, melyekkel a legjobban védekező ellenséget is, mint valami késsel vágni és darabokra aprítani tudták, kimélet nélkül közéjük vágtak.

Rettenetes látvány volt ez; nem volt ez hasonló a küzdelemhez, melyben mindkét fél összecsap, hanem a vágóhidra hajtott nyájnak a leöléséhez volt hasonlítható. A szövetségesek nem ismertek bocsánatot; nem ejtettek foglyokat, hanem agyonverték, akit tudtak. Egész csapatokat beleszorítottak a tóba; némelyek inkább a tó hullámaiban igyekeztek elpusztulni, mint a kérlelhetetlen győzők bárdjai alatt. Még ma is élénken adják elő a tóparti lakosok, mintha csak tegnap történt volna, hogy mint usztak egyes lovagok át a tavon és próbálkoztak a másik parton megmenekülni. Egyikük az orrával már elérte a partot, pajkos kedvében fölkiáltott:

— Most megszöktem, akár tetszik az Istennek, akár nem. — Erre visszacsuszott és elmerült. Közel kétezeren estek el az ütközetben, nem számítva azokat, akik a tóba fulladtak.

Ez volt az első eset, hogy lovascsapat egy kis gyalogcsapat által megveretett.

A fősereg leveretésével a háboru ügye véglegesen eldőlt. Mikor a morgarteni vereség híre elterjedt, nem mertek a más oldalról készülő csapatok a szövetségesek területére nyomulni. Leopold osztrák herceg, aki alig menekült meg a haláltól, a rémülettől félholtan jutott Winterthurba. Itt látta őt bevonuláskor az a szemtanu, akinek tudósításából meritjük az ütközetről való ismereteinket: ez a winterthuri János barát, aki akkor még mint gyermek az ifjúsággal elébük ment az ütközetből visszatérő győzteseknek és nagy örömmel üdvözölte a sértetlenül hazatérő atyját. Feledhetetlen maradt ránézve a herceg által tett gyászteljes, szomorú benyomás, aki a győzelem biztos reményében vonult ki és most oly gonoszul meg volt alázva.

A „lovagság virága“ esett el Morgartennél, mondja egy akkori szövetséges. Az elesettek közt volt több előkelő ur is: egy Gessler, Toggenburg gróf, Heidegg, Habsburg-Laufenburg, Baldegg stb. A szomszédos tartományokban innen kezdve hosszú ideig csekély volt a lovagok száma. Az osztrák tartományokban szélteben-hosszában sirást és jajveszékélést lehetett hallani; majd minden városban és várban volt kit siratni.

Minő más érzelem hatotta át a szövetségeseket! Nagy gyönyörrel fosztották ki az elesetteket. Értékes pajzsok gazdag diszitményekkel és ékitményekkel, néhány szép zászló stb. esett a győztesek kezeibe.

Az említett winterthuri János barát azt mondja, hogy a schwitzbeliek az itt zsákmányolt pénzből és fegyverekből igen gazdagok lettek és egy későbbi zürichi krónika azt állítja, hogy mindenütt templomokat állítottak a gazdag zsákmányból azok számára, akik messzire laktak a templomoktól, mint a krónika mondja „Isten és a szentek dicsőségére, az élők hasznára és a szegény nyomorult lelkek segítségére.” Minő büszke érzelmekkel üdvözölték ők a szabad, dicsőségkoszorúta harcosok a nekik most ujonan visszaadott szülőföldjüket; mélyen megindulva és meghatva dicsérték ezért — mint az altdorfi évkönyv mondja — Istent, aki az ő végtelen irgalmával az ő népét kiszabadította az ellenség kezeiből. Ennek az eseménynek örök emlékéül elhatározták, hogy minden évben a szent Márton-napja után jövő pénteket böjttel ülik meg és a rá következő vasárnapot, mint az ütközet évfordulóját, országosan ünneplik.

Ez volt a híres morgarteni ütközet, az ifju szövetségállam vérkeresztsége és a szabadság első tűzpróbája. A svájciak ősapáinak hőskorából a szép emléknepok sorában ez az első; első szem a dicső tettek láncolatában, amely lánc történetüknek legnagyobb disze és ékessége. Rendithetetlen kitartás, állhatatos hazaszeretet, a benső testvériesülés és az okossággal párosult kitartás hozta nekik vitézségükön kívül ezt a győzelmet. Ezekben a polgári erényekben rejlik nagyrészt győzelmeiknek a titka.

Nézzük most a svájciaknak egy másik dicsőséges csatáját, a laupenit. Ebben Bern városa játsza

a főszerepet és pedig annak iparos polgársága, míg a morgarteni ütközetben a főszerepet a parasztság vitte. Fontos szerep jutott ez alkalommal Baselwind Theobaldnak, Bern város plébánosának, aki a gyengékbe erőt öntött a szószékről elhangzott tüzes beszédével. Figyelmeztette a polgárságot, hogy a pápa által kiátkozott császárhoz (Bajor Lajos) és az ő gögös eszközeihez ne maradjanak hívek. Nagyon alkalomszerű volt tehát most a pápa és a császár közti ellenségeskedést felhasználni hazája javára és a vallásos népet annál inkább lehetett tüzelni a császár ellen, mert ez most a pápával, mint az egyház fejével, ellenséges viszonyban volt. A vallásos meggyőződés és lelkesedés a háboruban sokszor nagyfontosságú tényező, amit a történelem százszorosan beigazolt. Az említett berni plébános is felhasználta a nép vallásos érzését a kiátkozott császár ellen s így szólt hozzájuk :

— Mint derék és hűséges keresztényeket, semmiféle fenyegetés meg ne tántorítson benneteket és előbb érjen benneteket bármilyen baj, semhogy szent egyházatok kegyeiből kiessetek. A mindenható Isten akkor biztosan ki fog benneteket a bajotokból segíteni.

1339 tavaszán a császár megindította hadait Bern ellen és rablás meg gyújtogatás jelezte az ellenség közeledését. Az ellenség főereje Laupen ellen nyomult s itt határozták el a berniek megvívni a döntő ütközetet. A berniek a híres Bubenberg családból való Jánost küldték Laupen támogatására hatszáz emberrel.

Az ellenség Laupen körül gyülekezett. Rengeteg

sokan voltak és nagy fényt fejtettek ki. A követvető hadi gépek állandó működésben voltak; már 1200 nagy követ röpitettek a városba (ágyuk még nem voltak). Az ellenség örült ennek és jól ment a dolga. Túlerejük ugy látszott, hogy biztosítja a sikert és az esetre, ha az ostrom sokáig húzódnék, kibirták volna ezt is nagy élelem-készletük miatt. Erősen el voltak tökéelve, hogy Laupent mindenesetre beveszik. Azzal fenyegetőztek, hogy a várost és a várat kegyelem és irgalom nélkül elpusztítják és lakóit fölakasztják. Utána Bernre következik a sor; minden házat elpusztítanak és öreget, fiatalt egyaránt megölnek. Számukban bizakodtak, mint említettem. Volt köztük ezer lovas, kiknek fele értékes koronás sisakkal volt ellátva, azután 16 ezer gyalogos. Messze fekvő tartományokból, Sváborgországból, Elszászból stb. a legügyesebb harcosok vonultak ki és az a hír is járta, hogy Aargauban az osztrák kormányzók még egy erős segédhaddal készenlétben állanak.

A laupeni őrség igen férfiasan viselkedett és nemcsak minden rohamot visszavert, hanem az ellenségnek nagy károkat is okozott. Hogy azonban sokáig tudják-e még védelmezni a várost, az kérdéses volt.

Ezalatt Bernben tanácskozott a hadi tanács a városi bíróval az élén, hogy mint vehetnék a veszedelemnek legjobban elejét. Parancsnokot választottak a Laupenbe küldendő sereg számára. A választás a berni hiteles krónika szerint Erlach Rudolf lovagra esett, aki vitéz, rettenthetetlen és tapasztalt ember volt, aki már hat hadjáratban részt vett.

Ez a lovag hűbérese volt a nidaui grófnak, Bern legnagyobb ellenségének s mint ilyen, köteles lett volna ura parancsa szerint a császár mellett harcolni, de — mint a krónika oly szépen mondja — szive szerint Bern pártján volt és kitartott felesége, gyermekei, barátai és társai mellett. De a városban lévő birtokait se vesztette el szívesen. Ezért elment a nidaui grófhoz, előadta helyzetét és igyekezett megtudni, hogy hűsége esetére kárpótolni fogja-e javait. Az ura gunyosan és kicsinylőleg azt felelte:

— Egy emberrel több vagy kevesebb, az nekem mindegy, — távozzék!

Ekkor elhatározása szilárd lett és így felelt neki:

— Uram, ha te engem csak egy ember értékére becsülsz, akkor tudd meg, hogy én több vagyok, mint egy ember, mert én meghalok.

Erre visszatért Bernbe, ahol nagy örömmel fogadták és azonnal hadvezérnek választották. Ezt a tisztelet azonban kezdetben vonakodott elfogadni, mert ő nemes származású lovag volt, ellentétben a mesteremberekből álló demokratikus párttal, amely ezt a háborút tulajdonképpen viselte; attól félt, hogy mint hadparancsnoknak nem fognak ezek engedelmessé válni. Csak mikor föltétlen hatalmat és büntetőjogot ruháztak rá, fogadta el a parancsnokságot. Az egész város, előkelő és közrendi, engedelmességet esküdött neki.

Lassan gyülekeztek a segédhadak is, összesen mintegy hatezer főnyi. Sietni kellett; Laupen előreláthatólag nem sokáig bírja ki az ostromot. Rettenetes izgalom uralkodott; sokan éjjel-nappal nem aludtak.

Nők és gyermekek jajveszékelték. A templomok telve voltak és mindenki Istent és a szenteket hívta segítségül. Végre a berniek a szövetséges segédhadakkal Laupen felé vonultak. Mivel a pápától kiátkozott császár ellen vonultak, valóságos kereszties hadmenet volt ez s a menet élén jelvényül fehér keresztet vittek. A plébános az Oltáriszentséggel kezében a menetben volt, mint hű pásztor a nyájnak, — ahogy a krónika mondja.

A Laupen felé vezető ut erdőségen vonult keresztül; a berniekre nézve igen előnyös lett volna, ha a Laupent ostromló ellenséget, az erdő miatt észre nem vétetve, váratlanul hátban támadhatták volna. A Laupent ostromló ellenség tudomást vett közeledésükről és a Laupentől mintegy két kilométernyire eső wideni fensikra vonult eléjük, ahonnét az egész környék könnyen áttekinthető volt. Egyik oldalon a gyalogság, másikon a lovasság állott. A berniek előnyomultak és mikor az erdőből kiértek, maguk előtt látták az egész ellenséget. Ez 1339. június 21. délután volt.

Mindkét részről készültek az ütközetre. Erlach elrendezte a sereget. A hegyi lakók azt a kedvezményt kérték, hogy a lovasság ellen a támadást egyedül intézhessék. Morgarten óta — mondták büszkén — ezt tanulmányozták különösen. Az ütközet ezalatt lassan kezdődött. A berniek, akik bizonyos aggodalommal tekintették az ellenség nagy számát, óvatosan visszatartották magukat. Mialatt a berniek tábori misét szolgáltattak és fegyvereiket gondosan vizsgál-

gatták, addig az ellenséges urak lovagjátékokkal mulattak; némelyek nagy elbizakodottságukban abban lelték gyönyörüket, hogy a bernieket gyalázták és kihívták. Így ment ez estig. Végre estefelé, mikor a nap még a láthatár fölött volt, megkezdtek az ütközetet. Erlach a parittyásokat, kik legelől álltak, kissé előbbre rendelte és köveket hajított az ellenségre.

Amint ezeket a dolgokat elvégezték, gyorsan újra visszavonultak a Rain nevű magaslatra, hogy ezen kitűnő állást maguknak megtarthassák. Ekkor a leghátulállók ezt a visszavonulást menekülésnek gondolták és maguk is megijedve az erdőbe menekültek. Hüledezve figyelmeztették erre a parancsnokot a középső sorokban állók. Ez azonban megőrizte teljes nyugalmát és így szólt:

— Annál jobb, akkor legalább elkülönül a konkoly a buzától.

Akik hibásak voltak, megértették ebből a nemtetszést, szégyelték gyengeségüket és hibájukat újra jóvátették. Mihelyt a berniek a magaslaton újra összegyülekeztek és erős állást foglaltak el, az ellenség helyzete rosszra lett.

A berniek engedték őket egy darabra a magaslatra följárni, akkor aztán köveket hajítottak rájuk és ellenállhatatlan erővel lefelé nyomultak, szurtak és vágtak erősen és szakadatlanul, hogy majdnem nagy rések támadtak az ellenség soraiban. Erlach, a vezér zászlóval kezében övéinek élén állott és az ellenség tömegébe nyomulva és minden oldalról ütve és szurva nyitott utat övéinek. Az ellenség nagy bajban volt. Cso-

portosan hullottak, részint holtan, részint sebesülten. A gyalogság rövid idő alatt fel volt koncolva vagy megszalasztva. Ezzel egyidőben a hegyi lakók a lovasság ellen támadtak, de velük szemben nehéz volt a helyzetük. Semmire sem tudtak menni a pompásan fegyverzett és hadban jártas uri lovasokkal szemben; a lovagok hosszú lándzsáival szemben nekik csak rövid kardjuk, alabárdjuk és buzogányaik voltak.

Már az a veszély fenyegette őket, hogy körül-fogják és elnyomják őket. Ekkor egyikük így kiáltott a berniek felé:

— Oh, igazlelkű berniek, jertek segítségünkre!

A berniek meghallották a kiáltást, gyorsan oda siettek és a gyalogság fölött kivivott győzelmükből új erőt merítve fogtak a további küzdelemhez. A kettős erős támadást már nem tudták kiállani a lovagok.

Másfélóra lefolyása alatt a dicső győzelem ki volt víva. Az est vége felé járt és a lenyugodni készülő nap utolsó sugarait megaranyozva szórta szét az egész tájon. Megvilágította s az esthajnal pirjával vont be az ezer és ezer elesettel és sebesülttel, lovakkal, fegyverekkel, zászlókkal fedett csatatér. Az elesettek számát ezerötszázra tették. Előkelő urak, mint Nidau gróf, Valengin gróf, a fiatal Waadt gróf feküdtek a sok között élettelenül a csatatéren. Az elesetteket messze földön gyászolták: Elsassban, Breisgauban, a Rajnán innen és túl és egész Németországban.

Laupenben azonban mindarról semmit sem tudtak, ami történt. Erdő és halom elfödte a kilátást a

csataterre. Csak a zsákmányolt zászlókkal fölvonuló győztesek örvendeztették meg a félelem és remény közt ingadozó laupenieket. Megmentésükről most biztos tudomást szereztek, ezért határtalan öröm vett rajtuk erőt. Fölkeresték és megtekintették a berniekkal a csataterét. Nagyon sajnálták, hogy nem vehettek részt az ütközetben és ilyen kitüntetésnek nem lehettek részesei. Majdnem irigyelték jóbarátaikat; mennyire elbámultak, mikor látták, hogy öt elesett ellenség mellett csak egy bernit találnak. A berniek azonban jogos büszkeséggel beszéltek az ütközetről és egész éjjel a csataterén maradtak. A holtakat eltemették, a sebesülteket ápták.

Másnap vidáman vonultak hazafelé győzelmi jelvényeikkel, köztük 27 zászló és 70 pompás folszerelés, amit zsákmányoltak. Végtelen örömkialtásokkal fogadták őket. Az a nap, melynek előestéjén ezt a dicsőséges győzelmet vívták, örökemlékül ünnepnapnak rendeltetett. Az igazi, tiszta öröm, mit az elért siker fölött éreztek, az erények legszebbikében, az emberszeretetben nyilvánult: nem feledkeztek meg a szűkölködőkről sem, mert kimondták, hogy minden évben az ütközet évfordulóján a szegények közt adományokat osztanak ki.

A hegyi lakók a legnagyobb köszönettel jutalmazták a bernieket hű segítségükért és pótolták kárukat és kiadásait. A berniek viszont kimondták, hogy a barátság köztük örök marad és ép oly gyorsan és sürgősen fogják őket és összes utódaikat a legmesszebb jövőben is tanáccsal és tettel támogatni.

Még a csatatéren létrejött a testvéri szövetség Bern és a hegyi lakók között. A laupeni győzelem hozta Bernt és nyugati Svájcot a szövetségbe, amely így annyira megerősödött, hogy csak a morgarteni és a sempachi győzelmek hatása volt a szövetségre hasonló befolyással.

Ennek az ütközetnek a jelentőségét így adja elő egy jeles történetíró: Ha Bern akkor elbukott volna, úgy az egész berni, freiburgi, solothurni kerületek és más városok, több mint félmillió lakossággal, egészen más helyzetbe jutottak volna; alig volt az akkori svájci szövetségnek ilyen veszedelmes vagy ily fontos következményekkel járó ideje az összes városokra és tartományokra nézve. Ezért ünneplik a bernieken kívül a többi szövetségesek is ezt az eseményt úgy, mintha saját helyi történetüknek egy része volna.

Most rátérek a szövetségeseknek egy másik, szintén dicsőséges fegyvertényének a leírására, mely talán valamennyi közt legjobban emlékében maradt a szövetségesek mai utódainak s melynek minden egyes részletét Svájcban ugyszólván ismeri mindenki. Ez volt a sempachi győzelem.

1386-ot irtak. Mikor Ausztria megüzente a szövetségeseknek a háborút, ugyanczt tette 150 veletartó német fejedelem és egyéb hűbéres úr. Lipót ausztriai herceg serege mintegy hatezer főnyi volt; a lovasság csupa előkelő urakból állott. Ez a haderő akkor, tekintetbe véve a szövetségesek számbeli gyengeségét,

igen tekintélyesnek volt mondható. A szövetségesek csekélyszámu hadi ereje Sempachhoz vonult vissza, ahová az ellenség is követte őket.

Mig az ellenség Sempach alatt táborozott és közben learatni kezdték a szövetségesek gabonáját és egyikük a város falain lévő őrségre kiáltott:

— Ugyan küldjétek ki az aratóknak a reggeli kenyeret és az arató-napszámot.

Erre visszakiáltották nekik:

— Egy szövetséges sem küld nektek napszámot, mert azt már megkaptátok; hanem majd rendezünk a számatokra oly lakomát, hogy a kanál kiesik a kezetekből.

Közben megérkezett Lipót herceg is és váratlanul július 9-én reggel 8 órakor szemben találta a segítségre siető 1500 luzerni, svici, unterwaldeni szövetségest. A találkozás váratlanul történt mindkét félre nézve. A szövetségesekre nézve a helyi viszonyok igen alkalmasak voltak. A lovasság itt sem fejthette ki erejét és kizárt dolog volt szabályszerű lovasütközetet vívni. Az ausztriaiak mégis elszánták magukat az ütközetre. Mivel lovon nem harcolhattak, a lovagok nagyrésze leszállt a lováról és szolgálknak átadva a lovakat, gyalog akartak harcolni. Megtartották azonban nehéz páncélöltözetüket és fegyvereiket és csak lábbelijük nagy, hegyes orrát tördelték le, amit az akkori kor szokása szerint a lovagok lóháton hordani szoktak, hogy a járásban ne akadályoztassanak.

Ma is mutogatják azt a kis mezőt, ahol a lovagok lábbelijükről a madár csőréhez hasonló hegyes

nyulványt levagdalták s ma is „Schnabelweid“-nak (csőr-legelő) hívják. A nép ma is beszéli, hogy a négy előkelő Reinach fiu közül a legkisebbik ezen műtét közben belevágott a lábaujjába; mikor sirni kezdett, többi társai kinevették és hátra küldték a podgyászhoz s ez lett a szabadítója, mert a többi testvérci mind odavesztek, míg ő megmenekült és a család benne tovább fenmaradt.

Ütközet előtt Lipót herceg udvari bolondja, aki Uriból való volt, megjósolta ura halálát. Mikor már a szövetségesek közelében álltak, a lovagok így szóltak hozzá:

— Nézd, a földieid ott vannak az erdőben; mért nem mégysz oda üdvözölni őket.

Az udvari bolond oda is szaladt az előőrsökhöz, beszélt velük, akik mikor látták, hogy kivel van dolguk, visszaküldték urához. Ekkor jelentette Lipót hercegnek, hogy hallotta és látta, mikor a szövetségesek az ő halálára megesküdtek, azért meneküljön onnét. Jajveszékelve kiabálta mindig:

— Istenre esküdtek, hogy megölik! — S végre is, hogy szabaduljon tőle, Lipót elküldte Surseebe. Egy mezitlábos barát is megjósolta a herceg halálát, mikor — a hagyomány szerint — ujév napján az égen egy fegyveres és egy mezitelen embert látott küzdeni s a mezitelen legyőzte a fegyverest.

Maguk a lovagok sem várhattak valami jó eredményt az alább előadott esemény alapján. Egy Hasenburg nevű előkelő lovag, aki óvatos és okos ember hírében állott, közelébe nyargalt a szövetségeseknek,

hogy csatarendjüket megtekiintse. Rendkívül föltűnt a szövetségesek bátorsága és elszántsága és haragudott azért a kevésrebecsülésért, amit az urak a szövetségesekkel szemben tanusítottak. Mikor visszaérkezett, a tapasztaltak után azt tanácsolta, hogy a herceg maradjon távol az ütközettől és hogy be kell várni a tartalékcsapatokat. Ekkor a herceg kedvence, Ochsenstein lovag így szólt:

— Azt gondolom, az szeretnél ma lenni, aminek hívnak (Hasenburg-nyulvár): nyul; te nyulat hordasz szivedben.

Erre haragosan így felelt Hasenburg:

— Majd meglátjuk ma, hogy ki a gyáva!

Egy másik változat szerint Ochsenstein a hercegnek ezt a megjegyzést tette:

— Közülünk elegen vannak arra, hogy a lázadó parasztokat megbüntessük; de mégis van olyan bátor hős a harcmezőn, hogy még ma a gonosz parasztokat sütve vagy főzve, ahogy akarod, hozzád vigyük.

Mielőtt az ütközet megkezdődött, a kísérete rá akarta beszélni Lipót herceget, hogy egyáltalán ne vegyen részt az ütközetben, hanem kimélje magát és csak azt tartsa szemmel, hogy ki-ki mint viseli magát. De Lipót herceg így szólt:

— Isten mentsen! Engedjelek benneteket meghalni és magam életben maradjak? Ma megakarok veletek osztani jót és rosszat, örömet és fájdalmat; akarok lovagjaim és szolgálaim mellett ma vagy meghalni vagy győzni.

A legrégebbi tudósítások szerint az első támadás

az osztrákok részéről történt. A szövetségesek saját-szerű csatarendet alkottak, mely abból állt, hogy keskeny, de mély csatarendbe álltak, az u. n. roham-oszlopba, mely szerint az első sorokban csak kevesen álltak, a minél hátrább eső sorokban annál többen. Azon voltak, hogy befurják magukat az ellenség közé. Az ellenség zárt, tömött hadsorokban állt, szélesebb homlokzattal, mint a szövetségeseké volt; nehezen áttörhető falhoz hasonlított az egész hadsoruk. Széles hadoszlopukkal körülvették a szövetségesek keskeny hadsorát; előrenyuló hosszú lándzsáikkal a svájciakat már messziről elérhették és az elől állókat könnyen leszurhatták. A szövetségesek ugyanis ekkor még nélkülözték a hosszú lándzsát és csak rövid fegyverekkel harcoltak, mint harci bárdal, alabárdal és buzogánnyal s így a lovagok acélfalával szemben ezekkel semmit se érhettek el.

A lovagok lándzsái az első támadásnál már megzavarták a szövetségeseket. A szövetségesek nagy bajba jutottak; főleg sokat szenvedtek az elől álló luzerniek, akiknek zászlóját is elvették; legderekabb hőseik, mint Gundeldingen, Moos és Silinen, súlyosan megsebesültek vagy elestek; hatvan szövetséges már vérben fetrengett, mielőtt az osztrákok közül egy is elesett volna. Mindenképen azon fáradoztak a szövetségesek, hogy befurakodjanak az ellenség közé és annak hadvonalát megbontsák. Minden hiába; az ő csatarendjük keskeny volt; ők ezzel csak egy ponton, de nem az egész hadvonalon foglalkozhattak az ellenséggel.

A szövetségesek közt volt egy Antoni de Port

nevü milanói származásu hadiszolga, aki azt tanácsolta, hogy üssenek a lándzsákra, azok üresek és könnyen eltörnek. Ez meg is történt és sok lándzsa eltört. Mindez azonban keveset használt, mert a hátsó sorokból azonnal kipótolták őket. Kétségbeejtően rossz helyzetbe jutottak a svájciak; a leghátulsók már engedtek visszafelé az erdőbe. Már úgy látszott, hogy az osztrákok fölényben lesznek. Leopold herceg teljesen megnyugodva ment hozzájuk, abban a hitben, hogy övéi már megnyerték az ütközetet.

Dél körül azonban teljes változás állott be a dologban. Minden valószínűség szerint a szövetségesek taktikai változást hoztak be. Annak tudatában hogy eddigi hadirendjük alkalmatlan, fölbontották rohamoszlopaikat; a hátsó sorok oldalt kitörtek; a támadás most az osztrákok egész hadoszlopának a hosszára történt; egyesek azon iparkodtak, hogy most jobbról és balról különböző helyeken az ellenség sorai közé furakodhassanak.

Ámde ez is nehezen ment. Ekkor segített rajtuk egy hű szövetséges társuk. Winkelried Arnold volt ez a lovagi, majd később tönkrement gazdálkodó családból származó hős, aki nagyon szívére vette testvéreinek szorongatott helyzetét. Az a gondolat villant meg agyában, hogy úgy lenne segítve a dologon, ha egy valaki saját életét nem kimélve az ellenségre vetné magát, hogy egy ponton a lándzsaerdőt betörje. Az elhatározás gyorsan ment. Előre tört ez a „tiszteletreméltó, jámbor ember“, — mint a forrás mondja, — rávetette magát az osztrákok homlok-

sorára, átnyalábolt karjaival annyi feléje meredő lándzsát, amennyit tudott és azokat esése közben, halálosan megsebesülve, a földre szoritotta.

— Szövetségesek, utat nyitok nektek; gondoskodjatok feleségemről és gyermekeimről. — Ezek voltak utolsó szavai a fenkölt gondolkozása, hőislekü hazafinak.

Ez a tett nagyon bátorító és föltüzelő hatással volt a szövetségesekre, akárcsak valami varázslat. A lovagok ellenben a legnagyobb mértékben meg voltak lepelve; hadsoruk gyaníthatólag egy kissé hátraszorult és ezáltal ingadozni kezdett és mialatt ők valószínűleg készültek arra, hogy a rést elzárják, a szövetségesek minden oldalról egész erővel törtek rájuk, vágtak és ütöttek rövid erős fegyvereikkel iszonyuan az ellenségre. Ezek most már nem használhatták a hosszú lándzsáikat; még kétségbeesett, de hiábavaló ellenállást fejtettek ki. Ekkor aggodalom és remegés vett erőt a hátul álló osztrákokon. A hirtelen változás megrendítette bátorságukat.

Ütközet közben jött a szövetségeseknek segítség. Valószínűleg azok, akik a kezdődő kritikus helyzettől megijedve elmenekültek, most előjöttek az erdőből és újra résztvettek a küzdelemben. Vagy az is lehet, hogy a sempachi őrség egy része jött segítségre.

Az osztrákok helyzete megrosszabbodott más körülmények folytán is.

Ez a nap az esztendő legforróbb napjainak egyike volt és csak dél körül kezdtek az ütközethez. Ebben a hőségben az osztrákoknak az ő nehéz fegyverzetük kétszeresen nehéz volt; de sisakjaik és pán-

célaik letevésére nem volt már semmi idejük. Néme-lyek a bágyadtság és izzadtság miatt nem tudtak hosszasan kitartani: találtak az ütközet után sokakat, akik se lövést, se szurást nem kaptak és mégis ott feküdtek. Mennyivel jobb dolguk volt e tekintetben a könnyen öltözött szövetségeseknek, mennyivel jobban tudták használni erejüket.

Ellenállhatatlan erővel vetették most magukat a szövetségesek az osztrákokra. Már hanyatlott az osztrák zászló; összetörve kiáltott a zászlótartó:

— Mentsd meg Ausztriát, mentsd meg!

Erre a kiáltásra Lipót herceg övéi minden intelmé ellenére leszállott lováról és berohant a harci zürzavar közé, küzdve, mint egy oroszlán. Fölszólításának, hogy kövessék, csak kevesen engedelmeskedtek. Sokan hátul maradtak, nem akarván ilyen alkalmatlan talajon az elveszett ütközetbe vegyülni.

Az ütközet tombolt még egy darabig. Ekkor elesett a herceg és vele lovagjainak legbátrabbjai és legtekintélyesebbjei. Nagy szorultságukban és aggodalmukban a többi lovagok lovaikért kiáltoztak.

— Ide a lovakat, ide a lovakat! — kiabáltak harsány hangon.

Hiába, a szolgák, mikor uraik veszedelmét észrevették, felültek a lovakra és az ütközetten kívül álló lovagokkal elnyargaltak. Mikor a svájciak ezt látták, kedvük és bizalmuk teljes lett.

— Nézzétek, ott hátul mindnyájan menekülnek! — kiáltották örömmel és csak most törtek rájuk igazán biztonságban. Így megnyerték a csatát.

A gyalogság egy része — ezt mutatja halottaik nagy száma — még segítségére jött a lovagoknak, abban a reményben, hogy a küzdelmet jobbra fordíthatják. Ezeknek a megfutamodása azonban teljesen megpecsételte az ütközet sorsát.

Borzasztó öldöklés volt ez. A szövetségesek szokásuk szerint nem ismertek kiméletet a sebesültek iránt, nem ejtettek senkit fogságba, mert nem hagytak senkit életben.

Elesett vagy 1500 osztrák, köztük feltűnően sokan a magas arisztokráciából. A szövetségeseknek azonban ez sem volt elég. Amiatt panaszkodtak utóbb, hogy annyian élve megmenekültek az ütközetből, akik még mind a csatatéren maradtak volna, ha az övéik közül sokan el nem futottak volna zsákmányolni.

A tökéletes győzelem után a szövetségesek még három napig a csatatéren maradtak. Ápolták sebesülteiket és fájdalomnyilvánítások közt temették el kedves elesett szövetséges társaikat. Körülbelül 120 embert vesztek. Két súlyosan sebesültjüket, kiknek egyike Gundoldingen Péter bíró volt, hazaszállították. Az osztrákokat három napig hagyták a csatatéren és csak a negyedik napon engedték meg övéiknek az eltemetést. Egyeseket szekrényekbe téve kocsin hazaszállították, másokat Lipót herceggel együtt Königsfeldenben temették el, a nagyobbik részt a helyszínén. (Lipót hamvai 1808. óta Bécsben vannak.)

A szövetségesek pompás zsákmányra tettek szert. Tizennyolc zászló esett hatalmukba, melyeket

Luzernben a barátok templomában helyeztek el. Sok értékes dolog is jutott zsákmányul: pompás sisakok, ékességek, páncélok, diszruhák stb. nagy tömege. A hegyvidék pásztorai és parasztjai most először jutottak birtokába olyan kincseknek, melyeknek értékét fel-fogni sem tudták.

Most is, mint Morgartennél, a híres lovagsereg egy gyalogsereg által veretett le. Kitünt, hogy a hűbéres lovagsággal szemben a gyalogság milyen erős tényező. A svájciaké a dicsőség, hogy uttörők voltak a XIII. és XIV. században a katonai szervezet terén.

A sempachi fényes győzelem sem hozott még nyugalmat a szövetségeseknek. Ausztria azonnal újra fegyverkezett, hogy a vereség okozta szégyent enyhítse és a csorbát kiköszörülje. Lipót, a sempachi csatában elesett Lipótnak hasonnevű fia, sereget gyűjtött, hogy atyja halálát és a vereséget megboszulja.

A szövetségesek szintén nem gondoltak arra, hogy pihentessék fegyvereiket. Erre szükségük is volt, mert a különböző források szerint mintegy 15 ezer főnyi ellenség gyülekezett ellenük, mely abban az időben már jelentékeny volt és mindenesetre több mint elegendő egy kis hegyi nép leigázására, aminő Glarus kanton volt, amely ellen most ez a had vonult. Most is előkelő urak és lovagok vonultak ki Ausztria mellett hűbéres csapataikkal, mint Toggenburg gróf, Thierstein, Thorberg és Sax bárók stb. A glarusiak az ellenség nagy számára való tekintettel békeaján-

latot tettek nekik. Az ellenség azonban tökéletes meghódolást és szolgaságot követelt tőlük. 1388 március 29-én gyűlést tartottak. Érezték ekkor mindnyájan, hogy ma kell határozniok hazájuk sorsa, övéik és gyermekeik jövője felett. A harcnak hevesnek, nagyon hevesnek kell lennie, ha Ausztria békefeltételeit visszautasítják; de készek voltak inkább harcban elesni, semmint maguk és gyermekeik számára a szolgaságot válasszák; inkább akartak becsülettel meghalni, mint maguk és utódaik számára a szabadságról lemondani. Ezért azt határozták, hogy Isten nevében belemennek a küzdelembe, amit komoly és méltóságteljes tanácskozás után ki is mondtak és legott meg is tették az előkészületeket. Segítségre a szövetségesek részéről azért sem számíthattak, mert nagy hótömegek zárták el a hegyi lakók útját. Csak harminc ember juthatott hozzájuk Schwitzből segítségül.

1388 április 9-én kora reggel megkísérelték az ausztriaiak a felvonulást Glarus ellen. A glarusiak megkísérelték az ellenséget feltartóztatni a Linth folyócska völgyét elzáró mesterséges falnál, melyet még a rómaiak készítettek a negyedik században az északi barbár betörések ellen.

Ambühl Mátyás vezetése alatt kétszáz főnyi őrség volt hivatva arra, hogy az ellenséget feltartóztassa, holott legalább ezer emberre lett volna szükség. A glarusiak helyzete igen siralmassá vált. Minden attól függött, sikerül-e itt a falnál az ellenséget feltartóztatni. A népfölkelésre kürtökkel adtak jelt, de a völgyben messze bent eső községek nem hallották

ezt meg és a távolság is oly nagy volt, hogy kellő időre meg se érkezhettek volna.

Csak mintegy 150—200 ember jöhetett segítségül a szomszédos Netsall és Näfels községekből. Az ütközet megkezdődött, eredményét előre lehetett látni. A glarusiak a tizszeres túlerő ellen nem tudták megtartani a falat. Bátran védekeztek, de érzékeny veszteség után vissza kellett vonulniok. Az ellenség előnyomult és vizárként borította el az egész Linth völgyét.

Az osztrákok azt hitték, hogy megnyerték a játékot. Gondtalanul ment ki erre, ki arra a községekbe rabolni és fosztogatni. Fölégették a házakat és ezerszámra hajtották el a marhákat. A védtelen lakosság a hegyekbe menekült.

Ilyen körülmények között fölbomlott az osztrák sereg fegyelme és teljes rendetlenség uralkodott. E közben Ambühl Mátyás ösztönzésére újra összegyülekeztek a glarusiak, kihasználva az ellenség vigyázatlanságát. Kifürkészték egy olyan helyet, ahol biztonságban lehettek afelől, hogy nem bánhatnak el velük s ahonnét az ellenséget legalkalmasabban oldalba támadhassák. Ez a hely a Näfels melletti Rauti patak volt. Volt ott egy lejtős halom, mely borítva volt golyóforma kövekkel, melyek a Rauti-hegy sziklafaláról váltak le. Itt álltak fel Ambühl és társai. A sziklafal hátulról fedte őket; a meredek halom megnehezítette az ellenség esetleges támadását s a kövek kitűnő védelmi anyagot nyújtottak a glarusiaknak.

Magasra emelte ezen a lejtőn Ambühl a glaru-

siak védőszentjének, szent Fridolinnak zászlóját, hogy felhívja figyelmét a völgyben lent szétszórt glarusiaknak. Ezek gyülekeztek is újra zászlójuk körül és jókedvvel készültek az új harcra.

Nemsokára az ellenség is észrevette, hogy a glarusiak megint összegyülekeztek. Fölismerték a nagy veszélyt, amely most őket fenyegette. Ők is összegyülekeztek és sorakoztak a támadásra. Elöl a lovaság, hátul a gyalogság; így vonultak a lejtő ellen, hogy onnét a glarusiakat elűzzék. Mikor azonban a lovasság kísérletet tett a lejtőre felnyargalni, a glarusiak valóságos közáport zuditottak rájuk. A lovak megijedtek, megbokrosodtak és fölágaskodtak; sok lovag súlyosan megsebesülve elesett. Valóságos gombolyagba szorultak össze; mindegyik utjában volt a másiknak. Hogy tért nyerjenek, kiáltoztak a hátul álló gyalogosoknak, hogy kissé hátravonuljanak. Ez azonban úgy látszik rendetlenül történt. A gyalogság egy része megfutamodott, abban a hitben, hogy menekülni kell. Ebben a percben lerohantak a glarusiak a magaslatról és leszoritották az osztrákokat a völgyön át.

A beállott időváltozás is csak növelte az ellenség rémületét. A nap ugyanis derülten kezdődött, később azonban köd, eső és hó kerekedett és majdnem akkora homály, hogy csekély távolságra se lehetett egymást látni. Ebben a barátságtalan sötétségben, bezárva egyttal az égfelé nyuló sziklafalak közé, teljesen ismeretlen talajon, aggodalmas érzelmek szállták meg az osztrákokat. Heves, hosszantartó küzdelem fejlődött ki. Feltartóztatlanul nyomultak előre a

glarusiak és vágtak irgalmatlanul alabárdjaikkal az ellenségre. Közben segítségükre jöttek a schwitzbeliek és a Linth-völgy felsőrészének lakói. Kergették az ellenséget a völgyön és a védőfalon keresztül, majd még tovább a weseni völgybe afelé a hid felé, amely a Maag folyócskán átvezet. Az ellenségen még segítve lett volna, ha Werdenberg gróf vezérlete alatti tartalékseregük meg nem futamodott volna.

Az osztrákok főhadereje az említett hidnál állott és még egyszer megpróbált ellenállni, de nagyon szorult helyzetbe jutott. Mindnyájan a hidra tódultak; akkora tömegek hömpölyögtek át a hidon, hogy az nem bírta el a terhet, összeroskadt és nagy ember-tömeg esett a vízbe. Minthogy legnagyobb részük nehéz fegyverzetű volt, a víz alá merültek; egyik a másikba kapaszkodott és egymást meritették a mélységbe. Az osztrákok vesztesége nagy volt; 1700 embert vesztek.

Miután a völgyet az ellenségtől megtisztították, a glarusiak visszamentek a falhoz és a kor barbár szokása szerint agyonverték azokat, akik még az ellenség közül életben voltak. Azután lehúzták a holtakról az értékes ruhákat, elvették kincseiket és értéktárgyaikat, utána pedig közös sirba szórták őket.

Élénken gondoltak a glarusiak a fényes győzelem után arra a nagy bajra, melyet a küzdelemben kiállottak. Rájuk melegedett az ingük, mint egy svájci történetíró mondja. Nagy hálával voltak eltelve Isten iránt, azonkívül szent Fridolin és Hilarius védőszentjeik iránt, akiket az ütközet hevében sokszor és gyak-

ran hangosan hívtak segítségül. Csak 55 embert vesztek a glarusiak. Az elesettek neveit, akik közt több nagy tiszteletben álló ember volt, örök emlékül megőrizték és ma is aranybetűkkel vannak feljegyezve a wallisi templomban, ahol hamvaik nyugosznak. A zsákmányul ejtett 13 zászlót Glarusban és Schwitzben a templomban helyezték el. Együttal eltelve voltak a régi szövetségesek azon jámbor érzelmével, amely minden eddigi ütközet után Isten iránti hálából és az elesettek örök üdvösségeért egyházi alapítványokban nyilvánult. Elhatározták, hogy Isten, a boldogságos Szűz és szent Fridolin és Hilarius tiszteletére minden évben bucsujárást rendeznek Näfelsbe április első csütörtökjén. Minden házból legalább egy embernek kell csatlakoznia és az egész menet azokon az utakon és helyeken vonul át egészen a patakig, amely utak és helyek tanúi voltak az ütközetben kiállott szenvedéseiknek és győzelmeiknek.

Tizenegy emlékkő van az utak mentén az ütközet emlékére felállítva, egyik oldalán kereszt, a másikon az ütközet évszáma: 1388. A menet első állomását a legközelebbi emlékkőnél tartja, ahol a kantoni elnök megnyitja az ünnepet a néphez intézett beszédével. Minden következő emlékkőnél megáll a menet, a pap imádkozik, a nép térdreborul és vele imádkozik. A hatodik kőnél hosszabban tartózkodnak. Itt e célra emelvény áll készen, amelyen fölolvassák az ünnepet elrendelő régi okmányt és az elesettek névsorát; ünnepi beszéd, egyházi beszéd, ének és zene következnek ezután. A menet fölkeresi ezután

még a hátralévő emlékköveket, melyek közül a kilencedik még a régi idők maradványaként egy csürben van, melynek az ajtaját ez alkalommal kitárják. A törvény megengedi, hogy ezen ünnepi menet alkalmával a magánutakat és magánkerteket is szabadon használhassák. Az egész ünnepség a templomban tartatni szokott ünnepi istentisztelettel végződik.

A hazaszeretet ereje, hőskoruk nagy történeti emlékeinek a varázsereje így egyesíti őket még századok múltán is a nemzeti ünnepek alkalmával egy közös, szent és magasztos érzelemben.

Ez a négy leirt és előadott ütközet a legkimagaslóbb a svájciak szabadságért vívott küzdelmei közül. Még ezután is kijutott nekik a küzdelemből, de szabadságuk alapjait ezen ütközetek fényes győzelmeivel rakták le mindenkorra.

Mindenesetre megható az az elszántság, az a rettenthetetlen bátorság, az a nagy önfeláldozás és általában minden tiszteletreméltó erénynek és nemes tulajdonságnak a megnyilatkozása, mely a mindennél többre becsült szabadságuk védelmében oly rokonszenves, sőt vonzó alakban mutatja be ezt a tiszteletreméltó kis hegyi népet. Önkéntelenül rokonszenvet érez irántuk mindenki és az a gondolat lesz uralkodóvá bennünk minden más gondolat felett, hogy rászolgáltak és megérdemelték azt a szabadságot és függetlenséget, melyet ilyen hősi tettek után szereztek meg.

Nemcsak a természet rendje hozza azt magával, de az erkölcsi igazságszolgáltatásnak is elmarad-

hatatlan követelménye, hogy az ilyen nép elérje azt, amiért annyit tud áldozni, amiért mindnyájuknak szive együtt érez, együtt dobban. Mert ha valami erőt adott nekik küzdelmeik közben a szabadság lángoló szeretetén kívül, az a nagy egyetértés, szivbeli egység volt haladásukban a közös cél felé.

Ez a nagy egyetértés nemes hagyomány gyanánt öröklődött át nemzedékeken át az utódokra és képes a politikai élet minden forgatagában is megtartani jó-tékony hatását annyira, hogy az eltérő nyelvi és vallási különbségek mellett is úgy bent, mint kifelé egységes érzelmek és gondolatok vezetik őket, főleg olyan kérdésekben, amelyek közül megoszolni nemesen és komolyan gondolkozó ország lakosainak nem szabad.

Ha azt a kérdést intézzük hozzájuk, hogy a nyelvi és vallási ellentéteknek megvannak-e az érezhető következményei, azt az egyszerű, de férfiasan nemes és őszinte, keresettség nélküli választ adják: minket a szeretet egyesít a köztünk lévő látszólagos ellentétek dacára is.

E pár szó pedig sokat kifejez. Kifejez egy egész állambölcseletet, amelynek egyszerű és nemes rendszerére az egész svájci szövetségállam létalapja fektetve van. És hogy ez nem csupán elvont elmélet, mely a gyakorlatban ritkán található meg, mert nehezen érvényesíthető, — azt mutatják a tények, az eredmények. Tényleg kizárt dolog mindennemű torzsalkodás nyelvi és vallási téren. Már fölemelkedtek az állami és társadalmi életnek arra a magaslatára, már nemcsak elméletben, de gyakorlatban is abban

a nemes érzelem- és gondolatvilágban élnek, ahol az egymás iránti nemtelen érzelmek és indulatok már ismeretlenek.

Ugyanerre a nemes gondolkozásra vall az is, hogy szent kegyelettel őrzik őseik dicső emlékeit, azokét az ősökét, akik — mint láttuk — annyi hősiesség, annyi véráldozat árán szerezték meg azt a szabadságot, melynek emlőin késői utódaik a béke áldásai közt élvezhetik a szellemi és anyagi műveltség minden előnyeit és áldásait. Most is, magas műveltségük mellett is, alapjában ugyanazon nemes érzelmek hevitik őket, mint annak idején egyszerű elődeiket, a hegyi pásztorokat, parasztokat és a városok iparosait és kereskedőit. Ezt a hagyományos nemes érzelmet öntik gyermekeikbe a szülők, növendékeikbe a tanítók és polgáraikba az egyes kantonok hatóságai és törvényhozásai. Ennek a hagyományos hazafias érzelemnek az ápolására rendezik a nemzeti ünnepélyeket, a torna- és énekversenyeket, a csónakversenyeket és általában mindent megtesznek, hogy az őstől öröklött szellem soha hanyatlásnak ne is indulhasson, hanem a kegyelet oltárainak sűrűn gyújtott tüzénél új tápot nyerjen az és lobogjon a keblekben mindig az idők beláthatatlan messzeségeig.

Ha valaki szabadságukat bántani akarná, ma is szembetalálná magát a morgarteni, a sempachi, näfelsi győzők utódaival, akik nem kisebb elszántsággal védének az őstől öröklött szabadságot, mint annak idején maguk a hős elődök védték és alapították meg azt.

Az ilyen népnek van jövője ; az ilyen nép méltó helyet foglal el minden kicsisége mellett is a szabad népek sorában, mert rátermettsége, neveltsége és az ősoktól örökölt és szent kegyelettel megőrzött és ápolt érzelmek és gondolatok, melyek minden tettüket vezérlik, sohasem fogják letérni engedni őket a szépek, a nemesnek s igaznak utjáról.

Ilyen hagyományokból táplálkozó nép sohasem fogja hitvány anyagi érdekekért és előnyökért megtagadni a legszentebb ideált, a szabad hazának ideálját, amiért őseik annyit véreztek.

Nem tették ezt az ősök sem és nem tették meg az utódok sem mind mai napig sohasem.

Szabadságharcaik szorult napjainak történetét, nehéz idejét lehető részletesen áttanulmányozva, tervszerűen kerestem benne olyan eseményeket, melyek alkalmasak lettek volna megzavarni azt a szép egyöntetőséget és összhangot, mely minden működésüket az ellenséggel szemben oly találóan jellemzi. Minden kutatásom mellett sem találtam ilyet. Annyit megtaláltam mindenütt, hogy a szegény hegyi lakókat — mint azt volt alkalmunk látni — majd ekkor, majd akkor támadták meg hűbéres csatlósáik kíséretében a Habsburgok ; a hegyi lakók sokszor nagy szorultságba jutottak, a jól fegyverzett lovagi hadak ellen előszedték alabárdjaikat és buzogányaikat s ahol a helyi viszonyok megengedték, a kezük ügyébe került kövek is jó szolgálatot tettek a fényes uri ellenségek ellen ; olvastam hősi elszántságról, halálmegvetésről, Winkelried nemes önfeláldozásáról, a békekötés körül tanu-

sitott higgadtságukról és tapintatukról, olvastam nem egyszer általános réműletről az ellenség betörésekor, olvastam buzgó imáikról az égi oltalomért, szóval sok-sok mindenről olvastam történetük lapjain, csak annak nem találtam nyomát sehol, hogy áruló akadt volna köztük valaha . . .

Pedig amilyen szegény, elhagyatott volt abban az időben a svájci nép, közönséges emberi számítás szerint ilyen tulnyomó és kitűnően fegyverzett ellenséggel szemben érthető, sőt menthető is lett volna a lemondás, a megalkuvás és szabadságuk árán a behódolás.

Ámde ők csekély számuk, szorongattatásuk és elhagyatottságuk mellett is szabadságukat soha semmiféle föltétel mellett nem voltak hajlandók áruba bocsátani ; sőt úgy állították fel a kérdést mindannyiszor, hogy vagy élnek szabadon vagy meghalnak becsülettel, de szolgaságba fejüket nem hajtják.

Nem akadtam történetük lapozása közben arra, hogy akár egyesek, akár pártok léteztek volna, melyek bizonyos feltételek mellett hajlandók lettek volna a behódolásra és megelégedtek volna a szabadságnak valami kisebb fajával vagy látszatával a béke, a nyugalom vagy bármiféle ürügy alatt is.

Ők rendületlenül megálltak kimondott szabadságuk mellett és jelszóvá lett köztük az egyik Bubenbergnak híres mondása, akinek emlékét Bernben szép szoborban örökítették meg :

— Amig bennünk egyetlen ér van, addig nem enged közülünk senki sem ! . . .

Igy nem csoda, ha egész Európa rokonszenvét megnyerték és mindenütt a bámulat és elismerés hangján beszéltek arról a maroknyi népről, mely ily csodával határos vitézséggel és összetartással szerezte meg maga és utódai számára a szabadságot. Hűségük és megbízhatóságuk híre vetekedett vitézségük hírével s a fejedelmek közülük válogatták testőreiket és még ma is a pápa testőrsége közülük kerül ki, mint a vitézség és megbízhatóság tiszteletreméltó alakjai közül.

A svájci államszervezet.

A svájci szövetséges állam kisebb-nagyobb kerületek- és városoknak idők folyamán a szövetséghez való csatlakozása által jöven létre, magától értetődik, hogy az egyes részek a csatlakozás után is megtartották önkormányzatukat, önálló életüket, ami tulajdonképen állami életnek és nem önkormányzatnak nevezhető.

Az egészen természetes dolog volt az adott viszonyok mellett. Hisz ők szabadságért, függetlenségért fogtak fegyvert, amit feláldozni semmiféle hatalomnak nem voltak hajlandók és így az egyes kantonoknak nevezett kerületek még a szövetség keretein belül is ragaszkodtak önállóságukhoz, mert ők szabadságuk közös védelmére kötöttek egymással szövetséget első sorban.

Ez az egyszerű és természetes magyarázata tehát annak, hogy a svájci szövetséges állam első megalakulásának idejétől kezdve egészen a mai napig álla-

mokat, a szó szoros értelmében vett államokat látunk egymás mellett szövetségben. Önálló államok ezek, melyek ügyeiket minden téren szabadon intézhetik és legfeljebb a közös szövetségi alkotmányt kell figyelembe venniök annyiban, hogy olyan törvényt egyik kanton sem hozhat, amely a szövetségi alkotmány alapelveivel ellenkezik. Ilyen ellenmondás volna, ha pl. valamelyik kanton monarchiává akarna átalakulni, vagy a szövetségből kilépve, más idegen államhoz akarna csatlakozni.

Apró kis államokkal van tehát itt dolgunk, akár csak az ókori görög államokban vagy a kezdetleges római államban. Innen van, hogy a népjogok gyakorolhatóságának módja és lehetősége sehol nem található úgy meg, mint ezekben a kis államokban.

Amint az ókori államokban kicsiségük miatt első sorban nem fejlődhetett ki a ma általánosan ismert képviseleti rendszer, hanem minden szabad polgárnak jogában és módjában állott személyesen gyakorolni polgári jogait a törvényhozás, a tisztviselők választása stb. terén, — úgy a svájci kantonokban is épen kicsiségük miatt a legtöbb helyen feltalálható ugyanez.

Ez különbözteti meg a svájci kantonokat, mint államokat minden más államtól, mert másutt — mint ismeretes — még a legdemokratikusabb köztársasági államokban is a polgárság tömegeinek nagy száma miatt a lehetetlenséggel volna határos a polgárság összességének személyes részvétele a törvényhozásban. Innen van, hogy a nagy államok kénytelenek beérni a képviseleti rendszerrel, mellyel az adott viszonyok

között be kell érni, jóllehet távolról sem fejezi ki a közakaratot olyan hűen és csalhatatlanul, mint a polgárság személyes részvétele a törvényhozásban.

A kantonok legtöbbszörében egymástól sok tekintetben elütő alkotmány létezett egészen a 19-ik századig. De nemcsak alkotmány terén, hanem az állami élet sok más terén is akkora tarka-barkaság uralkodott, hogy szükségessé vált idővel a pénz, mérték, súly, hadsereg stb. terén bizonyos egyformaságot létesíteni a szövetséges államokban, úgy azonban, hogy ez a kifelé nyilvánuló egyöntetűség ne essék az egyes kantonok féltékenyen őrzött önállóságának rovására.

Igy az 1874-iki szövetségi alkotmány megadta a lökést az alkotmányváltoztatások számára mindazokban a kantonokban, melyeknek alkotmánya a szövetség alkotmányával összhangba hozandó volt. Amellett előtérbe lépett ezen változásoknál főszempont gyanánt, mint a 60-as évek alkotmányváltoztatásainál a népjogok kiterjesztésének kérdése, a referendumnak nevezett formája a törvényhozásnak és a nép kezdeményezése, az u. n. iniciativa a törvények hozatala terén.

Mindkettő, nevezetesen a referendum és az iniciativa, csakis Svájc egyes kantonaiban létesíthető, mint kisebb népességű államokban.

A referendum lényegileg abban áll, hogy minden új törvényt vagy törvényváltoztatást a kanton összes lakossága elé visznek, amely dönt annak sorsa felett. Az iniciativa pedig az, mikor a törvényhozási vagy törvényváltoztatási javaslatok a nép köréből indul-

nak ki, szóval maga a nép a törvénynek a kezdeményezője.

Valóságos láz vett erőt a svájci kantonokon a 60-as évektől kezdve egészen a század végéig, hogy alkotmányaikat egyik vagy másik irányban átalakítsák. A legtöbb kanton részben vagy egészben életbe is léptette az alkotmányváltoztatást. A referendum, mint a tiszta demokráciának elve, először a városi kantonokban hódított tért, majd utána meghódította majdnem az egész Svájcot. Szóval a népnek a törvényhozásban való részvétele ilyen vagy olyan alakban az összes kantonokban mint alaptörvény fogadtatott el.

Nekünk szokatlan és épen azért nem mindennapi látványt nyújt egy ilyen törvényhozó népgyűlés. Minden év tavaszán, április vagy májusban látható a kantonok fővárosainak közterén a szavazóképes polgárok ünnepélyes felvonulása abból a célból, hogy mint törvényhozók személyesen adják le szavazatukat kis országuk javára, és döntsenek olyan kérdésekben, melyek más országokban a parlamentek elé tartoznak.

Azt a fölemelő hangulatot, azt a magasztos érzést, amit egy ilyen látvány a gondolkozó nézőben kelt, igen szépen írja le egy Freemann nevű angol történetíró, aki Uriban egy ilyen kis országgyűlést látott. Freemann így ír erről: Az utas, aki nem a szezont várja és elég bátor a maga útján járni, Svájc völgyeiben minden évben olyan színjátékban gyönyörködhetik, aminőt az egész világon sehol sem láthat. Ott bámulhat és érezhet olyasmit, amit csak olyan emberek tudnak érezni, akik azt saját szemeikkel látták; olyas

valamit, amit az ember egész életében tulajdonképen csak egyszer érezhet a maga egész mélységében, megható a gondolat, hogy az ember első ízben áll szemtől szembe a legtisztább és legrégebb formájával a szabadságnak. Olyan országban van ott az ember, amelyben nemünknek legrégebb intézményei még ma is az ő eredeti frissességükben tovább élnek; intézmények, melyeket vissza lehet vinni a legrégebb időkhöz, amelyekre történelem vagy monda a fényét veti. Olyan országban van, ahol egy ősrégi szabadság a királyi dinasztiák magasztalt korát megszügyenyíti, amelyek mellette úgy tűnnek fel, mintha csak tegnapi újítások volnának. Évenként összegyülekeznek ott egy szép tavaszi reggelen a szuverén nép... Ilyen látványban kevés angolnak volt része és hogy ezen kevesek közé tartozhattam, azt a legnagyobb előnynek tartom, amiben csak életemben részesülhettem.

A trogeni népgyűlésről így nyilatkozik: Olyan ősrégi szokást találunk itt, amely talán jobban, mint bármelyik másik, elárulja annak az időnek a szellemét, amikor a szabadság nem önmagától értetődő dolog volt, hanem olyan dolog, amelyért az emberek munkájukat, szükség esetén vérüket feláldozták. Mert mindenki, aki a kantoni gyűlésre Trogenbe megy, oldalán hordja a kardját, amelyet a törvény megengedi neki hordani, de tiltja kihuzni. A tárgyalások folyamán az appenzeli emberek maguk is olyan szokást látnak, amely felemelő ünnepélyeik közt mindent fölülmul, amit valaha láttam vagy olvastam. Mikor ugyanis az ujonan választott országos főnök hivatalába lép, akkor

első kötelessége, hogy esküt tesz arra, hogy az ország törvényeit, melynek kormányzására megválasztatott, meg fogja tartani. Második kötelessége az, hogy a választóktól is esküt vegyen a törvények megtartására. A szabad emberek ezreitől mondott ezen eskü, hogy az általuk hozott törvényeknek engedelmeskednek, olyan benyomást tesz, melyet az ember életében sohasem feledhet, olyan benyomást, amely megérdemli a hosszú és fáradságos utat.

A városi kántonokban, ahol a népesség nagy száma miatt az egész nép összegyűjtése majdnem lehetetlen, a szavazás úgy történik, hogy egy edénybe, az urnába adják le szavazatukat. Mindenesetre az urna-szavazásnál hiányzik az az élénkség és a szép látványosság, amely a személyes részvétellel összekötött szavazással jár; az urnához való menet, a szavazó-cédulának a leadása sokkal prózaiabb és ridegebb, mint egy komoly gyülekezetben az előszóval való megnyilatkozás és a kézfelnuyjtás. Kárpótlásául ennek szokásban van némely városi helyen, hogy a szavazás előtt tartott választói gyűléseken az országos tanács tagjai jelentést tesznek a népnek az elfogadásra vagy elvetésre beterjesztett törvényjavaslatokról és ilyenkor élénk viták indulnak meg a javaslatok mellett és ellen.

Amint a referendumban mód és alkalom van adva a népnek, hogy a nemtetsző törvényeket elvetesse, úgy az iniciatívában, a kezdeményezésben az a jog rejlik, hogy törvényeket követelhet, amelyeket esetleg a tanács nem is kezdeményez és javasol. Ha

a polgárok bizonyos száma kívánja, akkor a kezdeményezett törvényjavaslatot szavazás céljából a nép elé kell terjeszteni. Ez a jog fennáll 22 kántonban. A kötelező referendum, vagyis minden javaslatnak népszavazás alá bocsátása megvan 8 kántonban (Zürich, Bern, Solothurn, Schwitz stb.); a fakultatív referendum megvan 9 kántonban (Luzern, Zug, Basel város, Genf stb.). Csak Freiburg és Wallis kántonok nem hozták be sem a referendumot, sem az iniciatívát.

Világos az eddigiekből, hogy a kántonokban a képviseleti demokrácia jórészen kihalt és helyt adott elvben és gyakorlatban a tiszta demokráciának, mely abban csucsosodik ki, hogy a polgárok személyesen vesznek részt a törvényhozásban. Tehát a kántoni alkotmányok alapelvei körül a legnagyobb összhang uralkodik, amennyiben mind demokratikusak. E szerint Svájc politikai szellemének a sajátzerűsége abban áll, hogy minden politikai elhatározás és fontos állami ténykedés a népakaratnak, a közvéleménynek alapján nyugszik. Így van ez nemcsak a kántonokban, hanem 1874 óta a svájci szövetség közös törvényhozásában is. Droz szövetségi tanácsos szavai szerint, Svájc a legnagyszerűbb kísérletet tette, amit valaha köztársaság tett: rábizta törvényhozási dolgokban a végső döntést egy több, mint hatszázezer főnyi szavazótestületre. Ha a kísérlet sikerül, akkor utódaink büszkélkedhetnek, hogy elsők voltak, akik a civilizáció és a politikai haladás legmagasabb fokainak egyikét elérték.

A kísérlet valóban sikerült, nem hozott se az

egy-egy kántonokra, se a szövetségre veszedelmet a tökéletesen demokratikus alapra való helyezkedés.

Bizonyára a referendumnak is, mint mindennek mai alakjában megvannak a hiányai; nem egészen tökéletes. Első nehézség gyanánt tekinthető az, hogy olyan törvényjavaslatok is kerülnek népszavazás alá, melyeknek megértéséhez szakismeret szükséges, amivel azonban nem rendelkezik mindenki. Ezen úgy segítenek, hogy általános elvi kérdések alakjában terjesztik az ilyen törvényjavaslatokat a nép elé és a technikai részleteket a tanácsra bizzák; vagy pedig úgy, hogy politikai jelentőségű kérdések alakjában terjesztik elő, amelyeket minden polgár az ő természetes eszével és jó érzékével meg tud ítélni. Ilyen volna például nálunk, ha az önálló gazdasági berendezkedés kérdését a nép elé vinnék. Azt kívánni nem lehetne, hogy szakismerettel bírálja el a kérdést mindenki, de politikai részét mindenki megértene.

Vannak még más hátrányok is. Ezek közé tartozik az, hogy a javaslatok visszavetése esetében nem lehet pontosan és biztosan tudni a visszavetés okait és alapját, mert a választók nagyon is vegyes tömeget képeznek, amely maga nem beszélhet; hogy továbbá a nem-mel szavazás terén állandóan makacs tömeg jelenhet meg a köztéren, amely felhasználható arra, hogy ezt vagy amazt a javaslatot a referendumnál megtámadja és elvetését keresztülvigye. De ezen más hátrányok mellett a már említett előnyök sokkal nagyobb súlyjal bírnak. Annyi bizonyos, hogy a törvények hozatala a demokrácia

ezen tiszta formájának behozatala óta nem olyan könnyű és egyszerű, mint volt annak előtte; nehéz művészetté lett az, amióta állandóan le kell számolni a népszavazattal, mint tényezővel. De nem előny-e ez rájuk nézve? Bármint ítéljen is a jövő a referendum formája fölött, az bizonyos, hogy a nép közvetlen közreműködése a törvények hozatalában elidegeníthetetlen tulajdonát képezi a népállam alapelvein nyugvó svájci szövetségnek.

A népjogok kiterjesztése nem csupán a nép által gyakorolt törvényhozásban mutatkozik, hanem kiterjeszkedik az a nép által eszközölt választásokra is. Míg azelőtt csak a községi és kerületi hatóságok és a kántoni tanácsosok választási joga volt a nép kezében, a 60-as évek óta egyik kántonban a másik után az államtanácsosok és kormányok választása is a nép jogává lett. Az államtanácsosok választása 15 kántonban, a kormánytanácsosok választása 17 kántonban történik a nép által.

Szóval az igazi demokrácia uralkodik a svájci kántonokban, olyan demokrácia, aminő a demokrácia virágzása korában az ó-görög államokban, első sorban pedig Athénben volt feltalálható. Mondani se kell talán, hogy a népjogok eme kiterjesztése nem veszélyezteti az állam nyugodt alapjait, már csak azért sem, mert a svájci nép úgy egyenkint, mint nagy egyetemességében annyira szereti hazáját, hogy annak érdekei ellen semmiféle szocialisztikus vagy bármiféle pártérdekből nem is tudna cselekedni; ha az esze talán sugalna is neki a pártszenvédély hatása alatt

hazájára káros dolgot, akkor segítségül hívja szivét, mely minden hazaellenes kísérletnek ellentmond.

Az előbbieken a svájci szövetség egyes államairól, a kántonokról szóltam és volt alkalmunk látni ezeknek az apró kis köztársaságoknak olyan széleskörű önkormányzatát, mely a külön állami élet majdnem minden föltételét magában egyesíti.

A kántonok ezen önállóságuk mellett azonban kifelé egységes államok gyanánt szerepelnek, vagyis olyan szoros szövetségi viszony létezik köztük, mely a részek önállóságának épségben hagyása mellett nemcsak kifelé, de befelé is érezteti ezen szoros szövetségi viszonynak megfelelően az államok szövetségi egységét.

Befelé az egységes pénz, a közös posta és távirda, a szövetségi vasutak, a szövetségi hadsereg stb. által nyilvánul meg ez az egység. Kifelé annyiban, hogy a külállamokban nem kántoni, hanem szövetségi követek és megbízottak képviselik őket.

Ennek az egységnek az eszméje állami és törvényhozási téren legjobban kidomborodik a következő törvényhozó és kormányzó testületekben :

A svájci szövetség közös törvényhozó testülete az egész svájci népet és annak kántonjait képviseli a Bundesversammlung, a szövetségi gyűlés. Ez megint két kamarából áll. Egyik a Nationalrat, a nemzeti tanács, másik a Ständerat, a szövetségi tanács. A Nationalrat az egész svájci nép képviselete, tekintet nélkül az egyes kántonokra; kántonok szerint választják ezeket, de azért nem mint kántoni kiküldöttek vesznek részt a törvényhozásban, hanem minden kán-

toni szervezetre való tekintet nélkül képviselik az egész svájci népet. Ebben domborodik ki legjobban a kántonok szövetségi egysége.

A másik kamara a Ständerat, az államok tanácsa, mely az előbbivel ellentétben, a kántonokat, mint államokat képviseli, vagyis ennek a tanácsnak a tagjai az egyes kántonoknak, mint államoknak és nem az egész svájci népnek megbizottai.

A Nationalrat és Ständerat együttesen mint Bundesversammlung, szövetségi gyűlés választja a maga kebeléből a Bundesratot, a szövetségi tanácsot. Ez a 7 tagból álló testület gyakorolja a végrehajtó hatalmat, ez Svájcnak a kormánya. Ez megint választ a maga kebeléből egy elnököt és ez a Bundespräsident, a szövetségi elnök. A szövetségi elnök eszerint tulajdonképen csak a svájci kormánynak az elnöke, de minthogy ez a legfőbb kormánytestület, tehát ennek az elnökét úgy lehet tekinteni, mint az egész svájci államszövetség elnökét.

Egészen más elnökség ez tehát, mint más republikánus államok elnöksége. Svájcban a szövetségi elnök tulajdonképen miniszterelnök, míg pl. Franciaországban a köztársasági elnökség minden kormánytestülettől különálló, az egész államot minden törvényhozó és kormánytestülettől függetlenül képviselő közjogi állás.

A Bundesratnak, vagyis az államkormánynak a tagjai minden 3 évben új választás alá esnek és így van mód és alkalom új erők bevonásával felfrissíteni a kormányt.

A svájciak erős nemzeti érzése.

Az eddigiekben volt alkalmunk rövid összefoglalásban látni Svájc történeti kialakulását, államéletének fejlődését egészen az igazi demokratikus republika magaslatáig. Azt is látták már, hogy többnyelvűsége mellett is mennyire erős nemzeti érzés hatja át a szövetség minden egyes államának polgárságát, amely nemzeti érzésnek ápolása különös gondját képezi kormánynak, törvényhozásnak, irodalomnak, művészetnek, tudománynak, szóval a társadalom minden számottevő tényezőjének.

Igy jutottak odáig, hogy ez a nemzeti érzés a kis Svájc minden egyes lakosában annyira erős, hogy mellette minden más érzés háttérbe szorul. Se felekezeti, se gazdasági, se bárminemű helyi érdekből származó érzés és gondolat ennek nem tud föléje kerekedni.

Ez pedig egy nemzet s egy ország életében fontosabb, semmint gondolnók. Ez az egyes fajok és országok fenmaradásának a vallásos érzés ápolása mellett a másik nagyfontosságú tényezője. Hanyatló fajoknál látjuk csak, hogy gyöngül a nemzeti érzés, hogy helyt adjon más, hozzáképest jelentéktelen érzelmeknek és gondolatoknak. Pedig nemzetet és országot az egységes nemzeti érzésnek láthatatlan, de érezhető erős kötelékei tudnak csak összetartani úgy, hogy a jelenben és a jövő századokra kihatóan is éreztetni tudja kifelé úgy, mint befelé egyformán ezen egységes nemzeti érzésből folyó és azon alapuló erejét.

Igy nyomja el a nemzeti érzést a hanyatló fajú népeknél a merő anyagi érdekeket szolgáló nemzetközi szocializmus és néhol a felekezeti kérdés és az abból folyó érdekeknek minden nemzeti érdek háttérbe szorításával való előtérbe tolása. Hangsúlyozom, hogy mind a kettő csak hanyatló fajoknál fordulhat elő, melyeknél a nemzet és állam nagy egyetemét összetartó kapcsok meglazultak. Mert mondanom sem kell, hogy mindenki első sorban valamely nemzet fiának születik és csak azután lesz valamely felekezet tagjává, amelynek legyen bár a legbuzgóbb és legodaadóbb tagja is, de ennek az érzelemnek és gondolatnak sohasem szabad győzedelmeskedni az egyetemes nemzeti összetartozás érzelme felett. Annyira legalább is nem szabad győzedelmeskednie, hogy bizonyos egyetemes nemzeti kérdésekben vagy veszély esetén ne tudjanak egyesülni a közös eszme körül minden felekezeti érdekeik mellőzésével.

Sajnos, nálunk sem hiányoznak egyes tünetek, melyek azt mutatják, hogy megvan bizonyos körökben a hajlandóság arra, hogy a politikai meggyőződés alá van vetve az egyoldalú felekezeti felfogás befolyásának. Szóval a nemzeti érzés kisebbségben marad a felekezettel szemben. Nagy nemzetek mindig tudtak egyesülni a nemzeti eszme köré, főleg veszély idején. Erre nézve felhozhatok egy nagyon szép példát Anglia történetéből.

A 16-ik században történt ez, mikor pedig a vallási eszme uralta az emberek szívét és eszét egy-

aránt s a nemzeti eszme abban a formában, melyben ma látjuk, még csak csirájában volt meg.

Erzsébet angol királynőt minden érdekei a protestantizmushoz fűzték és minthogy ez a kor még nem tudott a vallás-türelem magaslatára emelkedni, a katolikusoknak abban az időben nem a legjobban ment a dolguk az ő uralkodása alatt. II. Fülöp, a világhatalomra törekvő spanyol király háromszáz hajóból álló flottával támadta meg Angliát, hogy Erzsébettel leszámoljon. Számított arra is, hogy az angol katolikusok, akiknek szabadítója gyanánt igyekezett magát feltüntetni, tömegesen hozzá fognak csatlakozni. Ámde nagyon csalódott várakozásában. Az angol katolikusok a protestánsokkal versenyezve készültek az ellenállásra. Kítünt, hogy az angolok első sorban is angolok minden felekezeti eltéréseik mellett is. Ámbár II. Fülöp flottája tönkrement, mielőtt az angol partokig juthatott volna, de az bizonyos, hogy ha sikerült volna partra szállítani seregét, szemben találta volna magát az összes angolokkal, minden felekezeti különbség nélkül.

Igazi nagyra termett nemzet fiai nem is járhattak volna el másképen. A fő érdeket, a nemzeti érdeket semmiféle mellékérdekeknek és tekinteteknek nem rendelték alája már ekkor, holott, mint említettem, ez a kor az izzó vallásos érzelmek kora volt és ha ellenkezőleg jártak volna el, legalább is magyarázatát, ha nem mentségét találhatnók ellenkező eljárásuknak a kor uralkodó felfogásában és szellemében. Csakis ilyen nemzetek fiai tudnak egyesült erővel nagyot

teremteni, mert szükség esetén mindnyájának szive egy dobbanásban egyesül és így minden erő játszva összpontosítható a közös nemzeti cél érdekében.

A svájciak nemzeti érzést erősítő kapcsokat mindenképen igyekeznek erősíteni intézmények által. Sehol a világon nincsen annyi dal-, torna-, vivó-, regatta-egyesület, mint Svájcban. Városokban, községekben egyaránt megtalálhatók; az idegen pedig lépten-nyomon találkozik velük, mikor katonás menetben, zászló elővitele és dobszó mellett lépdel az ilyen egyesület minden tagja. Hazafias ünnepélyek rendezése alkalmával vagy dal- és tornaversenyre a távolabb eső kantonokat is meglátogatják és felvoulásaikkal minden megszokottsága mellett is szép látványt nyujtanak, legalább a svájciak látható örömmel szemlélik daliás fiaikat ilyen alkalmakkor, mert mindegyikben szükség esetén a hazának egy-egy hősi védelmezőjét látják.

Ezekben az egyesületekben kifejlődik a testületi szellem, de melegágyai ezek egyuttal a hazafias érzés ápolásának is, melynek ébrentartása és ápolása első kötelessége mindegyiknek. Csak az ókori spártai államban lehetett ehez hasonló a férfiak testületi szelleme, ahol az állam megkövetelte a férfiak testületi együttélését, míg itt minden felsőbb parancs nélkül, önként, velük született jó ösztönük sugallatából történik mindez.

Másutt, akár Magyarországon is, szinte kivihetetlen volna, hogy bármely testület tagjai katonás rendben, zászlóval és dobszó mellett vonuljanak fel mindannyiszor, valnhányszor mint testület jelennek

meg valahol. Nálunk a legtöbb ember vonakodnék az ilyen menetben résztvenni, főleg pedig a katonás rendet megtartani bizonyos mértékben lealázó dolognak tartanák, meg talán a mi közönségünk meg is mosolyogná az ilyen felvonulást. A svájci közönség azonban örömmel nézi mindezt s egy-egy kántont, várost vagy községet fiainak illetén való felvonulása alkalmával egészen maga elé képzel az ő éles megkülönböztető képességével, mert ezekben látja az illető kántonnak vagy városnak a színe-javát.

Svájc természeti szépségei.

Szerencsés Svájc lakossága többféle okból, de talán legszerencsésebb azért, mert ingyen, a nagytermészet kezéből kapta örök időkre szóló ajándék gyanánt természeti szépségeit. Ezeket a természeti szépségeket bőségesen kamatoztatja is, úgy hogy jövedelmének egyik legfőbb forrása gyanánt tekinthetők ezek.

Az ó-kori világ a napsütötte, verőfényes helyeket kedvelte. Az ó-kori művelt társadalmak is mind délszaki éghajlat alatt alakultak. A görög államok, Róma, Egyptom mind a hó- és fagymentes déli éghajlat alatt alakultak és élték le életüket. Az észak hidegétől félni látszottak ők s ha csak a körülmények kényszerítő hatása alatt nem, de önként ritkán mentek olyan éghajlat alá, ahol mesterséges melegítéssel kell a természet zordonsága ellen védekezni.

A római világ is csak a mai Észak-Olaszország

és Svájc érintkezési pontjain elterülő tavak gyönyörű vidékeig terjeszkedett észak felé, ahol még enyhe éghajlat van, délies szellő fujdogál. Ott, az Alpések lábainál, a bájos tavak mentén építette a fényűző római előkelő világ nyári lakait, ahol a hegyek s a víz közelsége a forró nyári nap hevét enyhítette és tájképi szépségeivel amint ma is, úgy bizonyára abban az időben is valósággal elbűvölte, elbájolta a szemlélőt.

Feljebb, az Alpések zordon hegyei, hóborította csúcsai, bájos völgyei, a völgyekben kanyargó hegyi tavak, a hegyek szikláiról lezuhanó számtalan hegyi patak zugása és mindaz a természeti szépség, mit minden magas hegyvidék nyújt, már nem vonzották őket, mert nem bírtak érzékkel a természetnek még zordonságában is nagyszerű alkotásai iránt. A mai művelt világ azonban, mely különben is épen nem enyhe éghajlat alatt lakik, sokkal több érzékkel bír a természet szépségei iránt, semhogy bámulni és a legnagyobb mértékben élvezni ne tudná az általa nyújtott szépségeket bármilyen formában.

Amint az ó-kori művelt világ nem tudott lelkesedni igazában a természet szépségeiért, úgy ma sem általános ez a művelt társadalom körében. Velünk született finom érzék és nevelés kell ide is, mint ahogy a legtöbb szép és jó megértésére és megbecsülésére e kettő útján tudunk eljutni. Aki életét a bölcsőtől kezdve rideg falak közt tölti még ridegebb prózai foglalkozások közepette, olyan foglalkozások közepette, minőkre a létért való küzdelem kényszeríti, de amelyeknek az igazi széphez, mit a nagytermészet

is nyújtani szokott, semmi köze sincsen; aki ha időnkint elhagyja is életküzdelmének rideg tanyáját, megint csak hasonló környezetbe jut: az utcák hömpölygő néparadatába vagy a még prózaibb szórakozóhelyek füstös légkörébe, az ilyen nem tudja s nem is akarja élvezni mindazt a szépet és nagyszerűt, amit a nagytermészet a maga mesterkéletlen egyszerűségével nyújtani szokott. Akit soha gyermekkorában kezénél fogva nem vezetett ki a szabadba egy hozzá közel álló szerető lény és nem igyekezett sejtelmekkel teli szívét és fejlődő fantáziáját bevezetni a természetadta szépségek fölismerésének és ártatlan élvezeteinek titkaiba, az ilyen magától — hacsak vele született jóérzéke nem siet segítségére — ritkán képes meglátni, fölismerni és élvezni mindazt a sok szépet, nagyot és fonségest, amit a nagytermészet nyújtani tud annak, aki azt megérteni képes. Az ilyen legfeljebb a parkok gondosan nyírt pázsitját, tarka-barka mesterséges virágcsoportozatait, az utakat szegélyező diszcserjék ollóval nyisdelt lombjait és színes virágait, mint mind-megannyi mesterséges emberi alkotást bámulhatja és gyönyörködhetik bennük, de az igazi természeti szépet, mely ment minden mesterséges emberi beavatkozástól, a maga igazában élvezni nem tudja. Az ilyen nem tudja élvezni az erdő fenséges szépségét, nem talál semmi szépet a fák árnyékában vagy a bokrok aljában szerényen meghuzódó vadvirágok pompájában; az az ünnepi csend, mely itt honol s mélyet néha az erdők kedves dalosainak vidám éneke zavar meg, rá nézve unalmas, mert itt nincs csevegve tolongó so-

kaság, itt nincs emberi zaj, de van helyette néma-beszéd: a hűvös lombok, árnyékok, vadvirágok beszéde, amit ő megérteni képtelen. Az ilyen több gyönyört talál a biliárd-golyók zajában vagy a kártyasztalon forgó pénz csengésében, mint a szabad természet által nyújtott minden szépségben.

Annyi bizonyos, hogy mindinkább távolodunk és elhidegedünk a természettől, mindnyájunk közös anyjától és ez az emberiség igen sok bajának kiinduló pontja. Nemcsak testünknek, de lelkünknek is szüksége van arra a felfrissítő erőre, amit csak a természet tud igazában nyújtani. Még a gondolatok is, melyek a természet ölen születnek meg agyunkban és szivünkben, magukon viselik a szabad természet jó-tékonyan nemesítő hatásának nyomait. Az a sok papirra vetett perverz eszme, a füstös légkörben izgatott és kimerült agynak szörnyszülöttei; a minden morál és tisztesség ellen irányuló támadások talán sohasem tudnának megszületni a természet ölen, ahol az ember csak szépet, jót és nemeset lát és tapasztal. Itt értheti meg az ember igazában, hogy minő parány ő csak a nagy természetben és mennyire nincsen oka és joga magát többnek és nagyobbbnak képzelni, mint amennyi valójában.

Hogy visszatérjünk Svájc természeti szépségeihez, melynek bámulatára a művelt világ minden zugából tódulnak nyaranta az idegenek, általában megjegyezhetjük, hogy a hegynak, viznek, erdőnek, havasnak oly bámulatos szép összetételével találkozunk itt, melynek mását hasonló kiadásban a magas hegyvidék

sehol sem szolgáltatja. Ez a magyarázata annak, hogy más országok hegyi vidékeinek lakosai is ép oly előszeretettel és kíváncsisággal keresik fel Svájcot, akár csak a síkföldek vagy a dombvidékek lakói.

Másutt, ha minden más megtalálható is, ami itt, de a hegyi tavak sokaságát ilyen nagyszámban hiába keressük; vannak ugyan más országok alpesi tartományában is elég bőven hegyi tavak, de részint a hegyek mérsékeltbb emelkedése, részint másféle alakulata miatt egészen más az a benyomás, amit ezek keltenek és más, amit a svájci tavak és hegyek az ő sajátosságukkal keltenek. A svájci tavak legtöbbje égfelé nyuló meredek sziklafalak közt kanyarog fantasztikus változatban. Helyenkint e tavak úgy összeszűkülnek a magas hegyek közt, hogy kisebb folyónak tűnnek fel; ha a nap véletlenül nincsen a fejünk fölött, a magas sziklafalak úgy elfogják annak fényét, hogy a víz sötétnek látszik és általában olyan félhomályszerű esti hangulat uralkodik az egész környezeten, ami a hajón utazóra szokatlanságánál fogva nagyon különös benyomást tesz. Ez is egyike a svájci tavak és környezetük azon sajátosságának, aminőt másutt hiába keresnénk.

Emeli e látványosságoknak szépségét a Svájc területén számtalannak mondható hegyi patak. Másutt is vannak hegyi patakok, másutt is van ezeknek kisebb-nagyobb esésük, de ilyen nagy eséssel csak kivételesen találhatók másutt.

Gyönyörű látványt is nyújtanak a meredek sziklafalokról sokszor egészen függőlegesen leeső patakok,

melyeknek vize az esés után milliárd és milliárd párányi cseppé hullik szét, mely ilyenkor ködalakot vesz fel. Ugyanezek a széthullott cseppek ismét patakka verődnek össze és folytatják utjukat tovább, hogy egy újabb lejtőre érve, megint milliárdnyi csepp alakjában széthulljanak és utána újra egyesüljenek megtört vizü hófehér patakka, mint amilyen szokott lenni egyideig a megtört viz.

Ilyen feledhetetlen szép látványban gyönyörködhetik az utas Lauterbrunnenben, mely nevét is innét vette (csupa kut). Magas sziklák közt fekszik ez az igazán alpesi fekvésü városka, melynek környező meredek szikláiról egész sora zuhan le a hegyi patakoknak. Állandó kellemes morajt, épen nem izgató zúgást okoz ez a sok vizesés, mint ahogy a viznek sem locsogása, sem zúgása nem hat kellemetlenül az emberre. Hozzá még állandóan üdévé is teszi a levegőt, mert a sok széthulló vizparány a levegőben eloszolva kellemes, nedves hűvösséget okoz főleg a meleg nyári napokban.

Ez a sok vizesés amellett, hogy bájossá és kellemessé teszi az egész környezetet, még hasznosan fel is használható vízművek hajtására. Fel is használják a többi közt a kis Lauterbrunnenben is, ahol messzire ki lehet sétálni az esti órákban is, mert a villany bőven árasztja fényét a városka egész hátárában.

Az utas bármely ponton állapotodik meg Svájc területén, körültekintve, mindenütt a legszebb panorámában gyönyörködhetik. Valóban, a természet pazar

kézzel szórta itt szépségeit, ugyannyira, hogy ennyi természeti szépséget ilyen kicsiny területen semmiféle emberi ész, munka és leleményesség felhalmozni nem volna képes.

Emeli Svájc hegyeinek pompáját az a szerencsés körülmény is, hogy nem kopárok, nem karszt-szerüek. Kopárságról legfeljebb a magas régiókban lehet szó, ahol az állandó hideg miatt már megszűnik minden tenyészet, hogy helyet adjon az állandó hónak és jégnek, amely már kizárja a tenyészet lehetőségét.

Uralkodó erdei fa, mint a magas hegyvidékeken általában, a fenyő, annak mindenféle változata. Ott is, ahol a hegyek oldalai nincsenek sűrűn erdővel borítva, dúsan tenyésző fű borítja a talajt fel egészen a hótömegek lábaiig. Nincs itt kietlenség, nincs itt zordonság, mert ahol a hóhatár megszűnik, ott már buja zöld fű borítja a talajt. Buja pázsit ez a szó szoros értelmében. A gyakori esőzések, harmat és a sok felhő, mely a magas fekvésű hegyeken napjában többször is végigvonul, bőségesen elárasztja tápláló nedvességgel a növényzetet. Űde zöld itt minden, a nyári nap lankasztó és fonnyasztó hevét ellensúlyozza a sok lecsapódása a nedvességnek. Az alpesi legelők buja fűvét kaszálni lehetne bármikor. Innen az a nem mindennapi látvány, hogy a hó közvetlen szomszédságában is vigan legelésző teheneket látni, amint mohón falják a hegyek illatos, gyenge fűvét.

A növényzet küzd itt a hóval a megélhetésért. A hó, mely urrá lett a hegyek magas csúcsain, mintegy állandó tilaimul szolgál a növényeknek; mintegy rájuk

parancsol és megtiltja nekik, hogy fölmerészkedjenek az örök hó régióiba, ahol ő a föltétlen ur és hideg lehelletével halállal fenyeget minden élő lényt. És ki hinné, az összes növények között legbátrabbak, legdacosabbak a virágok, még pedig a kicsi, apró virágok. Minél feljebb megyünk a magas hegyek ormai felé, annál jobban eltünedeznek a büszke, magas fák és helyenkint apró cserjékkel, bokrokkal helyettesítetik magukat; nem félnek azonban a vihar-tól, a felhők mindennapi végigvonulásától az apró kis hegyi virágok. Ők ott, ahol már sem fa, sem bokor nem mer gyökeret verni, zavartalanul, bátran veszik birtokukba a talajt és sokféle változatban tarkázva meglapulnak alacsony kis száraikkal a földszínen, melyet így tarka szőnyeggé alakítanak át egészen az első hórétegek széléig.

Kietlen is itt fent az élet; minden az elmulásra emlékeztet. Ugyszólván nincs itt az életnek már semmi jele. A madarak közül is csak egy-egy sas mutatkozik a levegőben, zsákmány után lesve, azután meg a hegyi csókák, melyek éles kiabálásukkal tülharsogják a gyengébb szelek zugását is.

De a fenséges kilátás, mely tiszta időben elénk tárul, mindennél jobban kárpótol. Előttünk egészen új világ nyílik meg ilyenkor, egészen más, mint alatt az emberlakta kulturvilág. Hegycsucs hegycsucs fölé, havas havas fölé emelkedik; csupa hegy és havas; a zordon hegyek csillogó havukkal szemünket támadják meg. Szinte jólesik ilyenkor, ha valami váratlanul jött felhő beburkol bennünket, legalább szemünket pihen-

tethetjük egy kissé. Mert nem mindig részesülünk abban a szerencsében, hogy felhőtlen kilátásban gyönyörködhessünk. Vannak napok, mikor állandóan felhők borítják a hegyeket és ilyenkor kilátásról szó sincs; a felhőben való tartózkodás pedig még nyáron is kellemetlen a nyirkos hideg miatt.

Ma már megvan könnyítve a legmagasabb hegyekre is a feljutás. Nem kell ma már vezetők segítségével és kimerítő fáradsalmak árán feljutni akár a Rigire, akár a Jungfraura vagy a Pilátusra. Nagy költséggel épült fogaskerekű vasut visz bennünket mind-egyikre. Gondoskodva van róla, hogy utközben is kényelmesen élvezhessük a pompás kilátást, mely lépten-nyomon kínálkozik. Ezért a kocsik egyik oldala nyitott és csak függönnyel lehet védekezni az időjárás zordonsága ellen, ami pedig itt mindennap előfordulhat. Ez esetben pokrócok állanak rendelkezésre, melyek némi védelmet nyújtanak a széltől behordott hó ellen.

Különösen kárpótol bennünket nem a fáradságért, hanem az érte járó költségért a Jungfraura való feljutás. Magassága 4166 méter, olyan magasság tehát, ahol már mindennemű tenyészet megszűnik és örökös hó fekszik mindenütt. Az első utat 1811-ben készítették, de gyalogosan csak szenvedélyes és gyakorlott turisták vállalkoznak a megmászására, ami főleg hóviharos időben életveszélyes is. Kényelmesebb ennél a villamos fogaskerekűvel a feljutás, melyet 1897-ben kezdtek meg és 1905-ig már az Eismeernek nevezett állomásig kiépült, ahol már állandó hó fogad

bennünket a legforróbb nyárban is. Az Eismeer állomás 3161 méter magasságban fekszik, de a 3396 méter Jungfrauoch állomásig is már munkában az építés. Ez időszertint tehát az Eismeer az utolsó állomás, ahol dideregve szállunk ki a kocsiból és kivált hóviharos időben térdigérő hóban sietünk a közeli vendéglőbe, ahol megdermedt tagjainkat felmelengethetjük. Erre szükség is van, mert aki nem gondoskodik meleg ruháról, az nagyon drágán fizetheti meg ezt a havasi kirándulást. A meleg leves és forralt bor ha még nem esett jól valakinek soha, ugy itt áldani fogja azt, aki először ilyet készített. Kissé felmelegedve csakhamar megfeledkezünk a hideg okozta szenvedésekről és ki merészelünk menni újra a hófuvás dacára is a szabadba, hogy élvezhessünk valamit abból a fenséges kilátásból, ami itt az ember szeme elé tárul.

Minden zordonsága mellett is a legszebb, legelragadóbb téli kép tárul elénk. Már szokatlanságánál fogva is vonzó és érdekes, hogy akár a legforróbb nyáron is a legtökéletesebb téli világot élvezhetjük itt fent. Jobb, ha a nap nem ragyog teljes fényében, mert az óriási hőtömegek a nap sugarait annyira visszaverik, hogy a vakító fényesség amellet, hogy rontja a szemet, még akadályozza is a kilátást. Pedig ezt a kilátást élvezni a legnagyobb gyönyörűség. A természet egész téli pompájában és zordonságában tárul itt elénk. Szemünk elé tárulnak az óriási hőtömegek hátterében az Eiger hegyfal, 40 m.-nyire kiemelkedve a grindelwaldi és Fiescher-gletscherből, majd a

Fieschergletscher leomlása, továbbá a Wetterhorn, Schreckhorn, Fiescherhorn és Mönchjoch hegyek csucsai.

Az északi sark hófedte vidéke lehet csak rideg-ségben és zordonságban ehhez hasonló. De hozzátehetjük, hogy minden ridegségében és vad zordonságában is szép ez, mert a természetben nincsen semmi visszataszító és csak érzék kell hozzá, hogy valaki még az ilyen zordon szépségben is gyönyörködni tudjon. Mindig szép az igazi havas tél; a mindent elborító fehér hó bizonyos ünnepi mezbe öltözteti az egész természetet, mint ahogy a fehér szín általában vonzó és előkelő hangulatot kelt mindig. Itt nyár közepén a fagyasztó hideg mellett is élvezhetjük a télnek minden szépségét még fokozottabb mértékben, mint egyebütt, akár a leghavasabb tél kellő közepén. Nem utolsó az sem, hogy itt fent a természet örökös halála közepette a modern emberi élet nyüzsgése és kényelme minden lehető téren feltalálható. Kint örökös hó borít mindent, az életnek nyoma sincs, bent a kényelmes vendéglői helyiségekben a modern emberi szellem egyik nagy vívmánya, a villany uralkodik mindenütt, világításban, fűtésben, még a konyhában is villany segítségével készítik ételünket; nyüzsgönek, mozognak az emberek százai vidáman, ahol kívülük semmiféle élő lénynek nyomára se akadhatunk. Az embert esze és esze segítségével a technika vívmányai oda is elviszik, ahová más élő lény el nem juthat és teremt életet ott is, ahol már a természet rendje szerint élet nem lehet.

A Jungfrau zordonságához és nagyszerűségéhez nem is hasonlítható a Rigié. Magassága 1800 méter. Ide is fogaskerekűvel juthatni fel, de azt az igazi téli világot, mit a Jungfrau nyújt, itt hiába keresnők. Meredek sziklafalat alkot a Zugi tó felé, a másik oldalról pedig összefügg a főhegylánccal. Itt a kilátás bir fővonzóerővel, főleg napnyugta előtt, mikor a nap sugarai már gyengülnek és nem akadályozzák a szemet a látásban. A legszebb kilátás mégis napkelte előtt van. Félórával napkelte előtt megszólal az alpesi kürt, jelt adva a szállodákban pihenőknek a fölkelésre. A napkeltének főséges látványában lehet itt gyönyörködni. Gyenge fénycsillámlás keleten az első hírnöke a fölkelő napnak. E fény nyomában a csillagok fénye mindjobban tűnedezik. Ez a gyenge fény aranyos csikká változik a látóhatáron és halványpiros fényt vet a hófedte Alpesek csucsaira. Egyik hegycsucs a másik után veszi át ezt az aranyozott fényt, a homályos köz a látóhatár és a Rigi közt lassankint világosodik; erdők, tavak, hegyek, halmok, városok, falvak kibontakoznak a homályból, de megtartják hideg tekintetüket, míg végre a nap a hegyek mögött előbuvik, utána gyorsan emelkedik és végre mindent bevilágít.

A Rigiről tiszta időben elénk táruló panoráma nemcsak szépségével, hanem gazdagságával is meghatja és lebilincseli a szemlélőt. Már maga az egész környezet jól hangolja a szemlélőt. Csak 1800 méter magasságban lévén, nem vagyunk örökös hó között, mint a Jungfraun, sőt derült napos időben a kellemes

tavaszi hőmérséklet jól hangol bennünket. Nem is kell jószemű embernek messzelátó, hogy gyönyörköd-hessék a 200 kilométer hosszúságban szeme előtt elvonuló hóval fedett alpesi hegyláncban. Ugyancsak szemünk elé tárulnak a hegylánchoz csatlakozó hóborította Glarni-Alpesek, továbbá a Tödi, ezt megelőzőleg a kétágu Scheehorn hegye, majd a Nagyruchen, a két Windgall, a Bristenstoch piramisai. Kibontakozik előttünk az Urirostock az ő szarvalaku szikláival, azután a széles Schlossberg.

Tovább szemlélve megpillantjuk a Hasli-völgy hegyeit, utánuk a berni Alpeseket, távolabb a Finsteraarhornt, a legmagasabb csucsot, mellette a Lauteraarhorn és Schreckhorn, a Mönch kupalaku hegyeit, a Jungfrau, a Pilátust. Mindez csak a hegyi panoráma egy része. Ehhez hasonló változatosságot nyújtanak a tavak, városok és községek panorámái. Alattunk látjuk a Zug tavat a mellette elterülő helységekkel, a vierwaldstetti tó a Tell-kápolnával, a luzerni tó Luzern városával, továbbá a sempachi, baldegi és hallwili tavak. Nyugat felé a látóhatárt a Jura hegység képezi. A lowerzi tó, Zürich város stb. mind beleesnek a fenséges panoráma keretébe.

Ennyit együtt látni, majdnem sok egyszerre. A szem kimerül, az agy kifárad ennyi változatos benyomás hatása alatt.

A természeti szépségek által nyújtott látnivalókat az élelmes svájciak nagy költséggel és merész vállalkozással ma már könnyen megközelíthetőkké tették a

modern technika minden elképzelhető vivmánya segítségével. Ma már nincs az a zordon része az országnak, hová vasut nem vezetne. A legmagasabb hegyekre is — mint láttuk — félelmes utakon, sötét alagutakon, hajmeresztő áthidalásokon át vasutakat vezettek. A magas hegyi vasutak forgalma csak nyáron van meg, mikor a turisták ezerei lepik el Svájc területét és mégis jövedelmező mindez a sok költséges vállalat, mert az itteni nagy idegenforgalomhoz hasonlót talán az egész világon nem találunk.

A maga nemében páratlan alkotás a Simplon-alagut, amely ezidő szerint a világ leghosszabb alagutja. 19.803 méter. 1898-ban kezdték az építését és befejezték 1906-ban. Építési költsége $75\frac{1}{2}$ millió frank volt. Kettős alagut ez, melyeknek egyike szellőztetésre, vízlevezetésre szolgál, az építés idején pedig a törmelék kihordására, építőanyagok szállítására és a munkások közlekedésére volt szánva, mert egy nyíláson mindezt elvégezni lehetetlenség lett volna. A két alagut az építés alatt, valamint most is oldal-átfágásokkal van egymással összekötve. A vonat 20—25 percig robot rajta keresztül. Tanácsos a hideg ellen is védekezni, mert főleg nyáron a külső meleg és az alagut hideg levegője közt nagy az ellentét. A hegy teteje, mely alatt az alagut átvezet 2135 méter. Óriási kerülőkkel és talán még az alaguténál is nagyobb költséggel kellett volna a vasutat Svájcból Olaszországba vezetni, így azonban röviden meg van oldva a kérdés és a forgalom számára olyan ut készült, melyet az utóvilág is meg fog bámulni. Az

alagut első 9 kilométere még svájci területre esik, a többi már Olaszországhoz tartozik.

Örül az utas, mikor az alagutból kijutva újra napvilágot lát és főleg az olaszországi része az Alpeseknek már nem is olyan zord, más az éghajlata, más a növényzete, ami Svájc után, különösen pedig a Simplon ridegsége után jóleső hatással van az emberre.

Az Alpések növényvilága.

A hőmérséklet változása mint mindenütt, úgy itt is nagyban befolyásolja a növényzetet, az állatvilág elterjedését, az emberek letelepülését és a kultúrát. Az északi Alpésekben 550 méter magasságban van a szőlőművelés határa. Ezután belépünk a lombos fák régiójába, amely úgy tekinthető, mint az alpesi vidék legfelsőbb kultur-öve. Kedvező helyeken a bükkfa 1300 méter magasságig is diszlik és eddig a magasságig találunk még emberlakta helyeket, leginkább apró szétszórt falvakat, tömegesebben a védett völgyekben, mint a hegyoldalakon és lejtőkön.

A gabonatermelést ebben a magasságban sikerrel folytatták még a múlt században is, míg most azzal fölhagyva, a sulyt a virágdus, illatos rétművelésre és gyümölcsstermelésre fektetik jelenleg. A következő magassági fok alatt 1300-tól 1700 vagy 1800 méterig a tűlevelűfa az uralkodó. Ez veszi körül az erdei réteket, melyeket nyáron át kaszálják; a lombos

fák közül a hegyi lakók házai és szénáspajtái körül csak a juharfát találjuk ebben a magasságban. 1600-tól 1700 méter magasságig hosszú kemény tél szokott lenni és nyáron is a hőmérséklet gyakori csökkenése észlelhető. A sűrű erdő itt már megszűnik. Csak a legerősebb fenyvek emelkednek büszkén fölfelé és tekintenek szét az egész tájékon. Az égerfa és a pinus montanához hasonló fenyőfaj képezik fölfelé a fatenyészség legfelső előőrseit.

Innét kezdve már — mint előbb említettem — szivós, rövidszáru növényzet, köztük a sok virág veszi át az uralmat. Ez a tulajdonképeni alpesi régió, melynek felső határa körülbelül 2200 méter magasságban fekszik. Messziről nézve nagy zöldszalagnak tűnik fel, amely az erdő legfelső határa és a hegytetők szikláinak kopár omladékai közt minden hegycsoporton végigvonul. Itt van a nyári állattenyésztés valódi birodalma, itt fekszenek szétszórtan a kövekkel megerősített jellegzetes pásztorgunyhók, itt hangzik az alpesi kürt, továbbá a kaszások és pásztorok vidám éneke és a legelésző nyájak kolompja.

Ezen felül 2200 méter magasságban már csak nyomoruságos fű található az omladékok és sziklafalak közt, ez a nyomoruságos, de értékes vadfű szénanyerés céljából csalogatja az alpesi lakókat ebbe a régióba is, ahol a ritka fű közt a havasi gyopár virágzik. Itt már szaporodnak a lavina-nyomok és 2500—2800 méter magasságban kezdődik a hóhatár.

Wallis és Délgraubünden kantonokban állandó falvakat és kulturát találunk még 1800 méter magas-

ságban is, az erdőhatár is 2100 méter magasságban van, sőt egyes fákat 2300—2400 méter magasságban is találunk. Ennek az a magyarázata, hogy zárt völgyeik vannak, melyek naposak és szárazok. Itt a baromtenyésztés mellett már a gabonatermelés is előfordul. Rozs és burgonya 1900 méterig szépen terem. A legmagasabb állandóan lakott falu az Alpeseekben Juf az aversi völgyben 2133 méter magasságban.

A növényi élet még a havas régiókban sem szűnik meg teljesen. A ranunculus 3000 méteren felül is megtalálható és a legmagasabb hegycsucsokig is befödi a moha a napos sziklákat az ő színes hajásaival.

A bámulatos ellentét a gazdag kultúra és a mélyebben eső területek kellemes vidékei és a magas hegység vad őstermészete közt adja meg a legfőbb vonzóerejét az alpesi vidékeknek. Enélkül az ellentét nélkül alig tudnók a havasokban az örökös dermedtség képét oly melegen üdvözölni, viszont a havasokról lejövet alig örülhetnénk úgy a napmeleg jótévő hatásának és a viruló zöld tenyészetnek. Hogy ezt a nagy ellentétet érezhessük és élvezhessük, a mai könnyű és gyors hegyi közlekedés mellett pár órára van csak szükségünk; érthető tehát, hogy a legszélsebb ellentéteknek ilyen gyors változása nagyon kellemesen hat a szemlélőre.

Ismeretes az alpesi építkezési stílus, mely leginkább Svájcban éri fejlettségének legmagasabb fokát. A városokon és nagyobb községeken kívül hiába keresnénk egymáshoz közel fekvő házakból álló rend-

szeres községeket a mi fogalmaink szerint. Ezek az apró, fából készült, a nagy szelekre való tekintettel nyomott, lapos házikók szétszórtaan fekszenek ugy a völgyekben, mint a hegyoldalokban egyaránt. Ez különben minden magasabb hegyi vidék községeinél következetesen feltalálható. Iskolába vagy templomba néhol órákon át tudnak csak eljutni. Ilyen helyeken az iskolázás sem lehet rendszeres és legfeljebb hetenkint egyszer-kétszer meghatározott napokon jönnek össze a gyerekek. Az így szétszórta házak lakóinál is sajátosabb életet folytatnak a havasok aljában tartózkodó pásztorok, akik hónapokon át nem érintkeznek emberekkel és ezen sajátos életmódjuk hatása alatt valósággal külön tipussá fejlődtek.

Svájc városai.

Svájc a szép városok hazájának mondható. Nem nagyok ezek, de majdnem mindegyik egy-egy tó partján fekszik, ami már maga vonzóvá teszi, azután a gyönyörű környékük, a fenséges kilátás a környező havasokra, mind nagyban emelik a svájci városok szépségét. Van minden városnak élénk ipara, hasonló kereskedése, amelyek útján igen sok gazdag emberrel találkozunk, akik közt a milliomosok is sűrűn fordulnak elő. A városok idegenforgalmáról fogalmat szerezhethünk, ha egy-egy város szállodáinak és penzióinak névsorát végignézzük.

Legnagyobb és legjelentékenyebb városa Svájc-

nak Zürich, 187 ezer lakossal, a hasonlónevű tó partján. Már a római világban Turicum néven szerepelt. A tóparti cölöpépítmények mutatják, hogy már a történet előtti korban is lakott hely volt, mert az ősember az állatvilág és egymás elleni védekezés céljából a tavakra szerette építeni kezdetleges lakóhelyeit.

Ma középpontja a svájci selyemiparnak, gyapotiparnak, gépgyártásnak és vasöntésnek. Szellemi téren is vezető volt régtől fogva; innét indult ki a svájci reformáció, itt lépett fel Zwingli; a következő évszázadokban is egészen a jelenkorig az irodalmi és tudományos téren egész sorát mutatja fel a kiváló embereknek. Tanintézetei kiválóak, köztük első sorban a világhírű műegyetem, melynek hallgatói a világ minden részéből vannak, különösen Oroszországból, amit az is mutat, hogy a műegyetem környékén orosz városnegyed alakult, telve orosz diákokkal, akik itt minden téren kiművelődve, otthon annak idején a legtöbbje mint a cári önkényuralom ellensége szerepel. Itt, a szabadság hazájában szívják magukba azokat az eszméket, melyekkel eltelve nemi tudnak belenyugodni az otthoni állapotokba.

A tópart itt is fénypontja a városnak, ez teszi Zürich fekvését pompássá, melynek kristálytisztá vize, szeliden emelkedő partjai lakóházaival, gyümölcsös és szőlőkertjeivel nagyon kellemessé teszik az egész környezetet, amihez hozzájárul távolról a hóborította Alpesekre való kilátás.

A vasuti állomás előtt van Eschernek, a mű-

egyetem és a vasutak építése körül nagy érdemeket szerzett államférfiunak szobor- emléke. Beljebb egy iskola előtt Pestalozzinak, a nagy pedagógusnak szobra. Lavaternak, a koponyaalkatból a lelki tehetségre következtető tudósnak siremléke a Péter-templom északi oldalán van, melynek 23 évig lelkésze volt.

Régi épületei közül kiemelendő a XII. és XIII. században épült Fraumünsterkirche, a XV. században épült Wasserkirche, mely most városi könyvtárnak van használva. A Liebfrauenkirche egyike a legszebb bazilika-stilusu templomoknak. A könyvtárnak 160 ezer kötet könyve van, közte sok inkunábulum és 4500 kézirat, köztük a VII. századból egy görög zsoldárfordítás. A könyvtárral kapcsolatban van a Zwingli-muzeum, ahol Zwingli levelei, IV. Henrik francia király levelei, VIII. Henrik angol király egyik kivégzett feleségének, Grey Jankának és Nagy Frigyes porosz királynak levelei közül több látható. A templomok közül híres még a XI. és XII. században épült Grossmünsterkirche, eredetileg román stílusban, a tornyoknak felső részei azonban gótikusak. Ennek a templomnak volt lelkésze Zwingli, akinek szobra is van a városban. Az 1698-ban épült városházával szemben van a muzeum s vele kapcsolatban egy olvasóterem. Tovább menve megtaláljuk a Pestalozzi-ánumot, melyben állandó iskolai kiállítás van s ugyancsak itt látható Pestalozzi szobája.

A Künstlergasseban van az állandó képgyűjtemény. Tudományos intézetei közül első helyen áll a műegyetem és tudományegyetem, amely két tudomá-

nyos intézet egy épületben van Polytechnikum név alatt. Kiemelkedő részén fekszik a városnak ez az 1864-ben befejezett nagyszabású épület, melyben a tantermeken kívül értékes régiség-tani, geológiai, ásványtani gyűjteményei vannak. A műegyetem és egyetem mellékintézetei a városban vannak elhelyezve; ilyen az egyetem physiológiai intézete és a szemészeti klinika, továbbá a fizikai és kémiai intézet, továbbá a műegyetem fizikai intézete és a csillagvizsgáló, valamint a kémiai intézete a műegyetemnek. Ezekről független az erdészeti és gazdasági tanintézet. A Polytechnikumhoz siklóval is fel lehet jutni, gyalogszerrel menet utbaejtjük a néprajzi muzeumot.

Megemlítendőnek tartom még a svájci országos muzeumot, mely 1898-ban készült el. Izlésteljes kiállításban tartalmaz kulturtörténeti és műtörténeti tárgyakat a történet előtti kortól kezdve a 19-ik századig. Ez Svájcnak a maga nemében a legelső muzeuma. Legfigyelemreméltóbb a régi szobaberendezések gyűjteménye, minden szoba eredeti butorokkal. Üvegfestészeti gyűjteménye egyetlen a maga nemében.

A tudomány szolgálatában álló intézmények közül kiemelem még a botanikus-kertet, a híres botanikusok és természetvizsgálók márvány mellszobraival.

Az idegenforgalomról fogalmat alkothatunk a szállodák és penziók számából. Nagyjából csak 73 ilyen olvastam össze. A hasonlóan nagyszámú étkezőhelyek közt van alkoholmentes helyiség is.

Kicsiben egy világváros minden lehető szükség-

ilyet olvastam össze. A hasonlóan nagyszámu étkezőhelyek közt van alkoholmentes helyiség is.

Kicsiben egy világváros minden lehető szükségletét feltalálhatjuk Zürichben, mert minden kicsisége mellett is ügyesen van összpontosítva minden, amit akár a szellemi, akár az anyagi kultúra terén vagy kényelem és látnivalóság terén a huszadik század embere kereshet.

A svájci szövetségnek és egyuttal a legnépesebb kántonnak is fővárosa Bern majdnem 79 ezer lakossal. Székhelye a svájci törvényhozásnak és kormánynak, egy egyetemnek s a világpósta-egyesület központi irodájának. Pompásan fekszik az Aare folyótól körülfolyt sziklafensikon, 35—40 méter magasságban a folyó színe fölött. Jellemző a városra az állandóan folyó kutak nagy száma, melyek nagyrésztben a XVI. századból valók. Általában Svájc összes városai közül Bern őrizte meg legjobban eredeti svájcias jellegét. A várost 1191-ben Zähringi Berthold herceg alapította és csakhamar oly erős lett, hogy habsburgi Rudolf két ostromát is kiállotta és 1339-ben — mint láttuk — a laupeni fényes győzelem Bern nevéhez fűződik. 1528-ban elfogadta a reformációt.

Hiresek pompás kilátásai az Alpesekre az egyes utcákból és terekről. A vasuti állomástól délre a Bubenberg-térre jutunk, mely a városi forgalom középontja. Itt van Bubenberg Adrián, Murten hős védőjének szobra, rajta a svájciak törhetetlen kitartását kifejező jelmondatával a hősnek: „Amig bennünk egyetlen ér van, addig nem enged közülünk senkisémet.”

Messze kiemelkedik a város magaslatán épült szövetségi épület, mely három renaissance-palotából áll. A középső épület homlokzatán messziről olvasható a fölírás: Curia confoederationis Helveticae (A helvét szövetség tanácsháza); ebben van a Nationalrat és a Ständerat ülésterme. A főbejárat fölött pompás kupola emelkedik, mely 1901-ben készült el. A bejárat előtt két ülő bronzszobor van, a múlt és a jelen történetét megíró történetírókat jelképezve; fent a csúcson a svájci függetlenséget a törvényhozó és végrehajtó hatalommal együttesen egy másik szobor jelképezi. A Nationalrat üléstermében egy nagy falfestmény ábrázolja a svájci szövetség bölcsőjét, a vierwaldstetti tó melletti jeleneteket. Semmiféle kép nem illenék ide jobban és ugyancsak ezt a képet sem alkalmazhatták volna jobb helyre, mint ide, az összes svájci lakosság képviselőinek a gyűléstermébe. Az épület nyugati szárnyán vannak a hadügyi, kereskedelmi, ipari stb. szakosztályok, mint mi mondjuk, minisztériumok. A középső épület déli homlokzatán vannak a kántonok cimerei mozaikból, fent pedig hat szobor, földmivest, kereskedőt, harcost, iparost, tudóst és művészt ábrázolva.

Nézzünk egy kissé körül az ó-városban. Itt feltűnnek elsősorban a régi, művészi kivitelű kutak; köztük legszebb az 1527-ből való Schützenbrunnen. Majd ráakadunk a város legrégebb óratornyára, mely a XV. században készült. Az óraszerkezet egy kukorikoló kakast és egy medvecsoportot mozgat, mely minden óraütés előtt megteszi körutját a torony körül.

A medve ugyanis Bernnek a cimerében van. A Zähringer Brunnenen a medve paizszsal, karddal, zászlóval és szájkosárszerű sisakkal jelenik meg. A város legrégebb negyedében ma is megvan a medvebarlang, melyben medvéket táplálnak, amely ősrégi szokást semmiesetre sem adnák fel, akárcsak a rómaiak a kapitoliumi nőstény farkast ott tartják állandóan.

Muzeumai többfélék és mindannyi gazdag. A kántoni Iparmúzeum, a svájci alpesi múzeum, a berni történelmi múzeum, a Művészeti múzeum, a Természet-történelmi múzeum mindmegannyi eszközei a kultúra terjesztésének. Ide sorolható a városi és főiskolai könyvtár 200 ezer kötettel és ezer folyóirattal az olvasószobában, továbbá a svájci országos könyvtár 120 ezer kötettel és olvasóteremmel; ide számítható még az állandó svájci iskolakiállítás, hasonlóképpen a gyógyszerészeti intézet, a zoológiai intézet, az ásványtani és geológiai intézet, valamint a posta-múzeum.

Középületei közül kiemelendő a francia templom 1270-ből, melynek belseje ó-góthikus stílusú; falfestményei közt a XIII. századból is találunk. A régi városház 1406-ból való késői góth-stílusban. A Münster-templom 1421-től épült szép épület késői góth-stílusban. Figyelemreméltók művészi kőfaragványai, melyek Jézust, Máriát, a 12 apostolt ábrázolják, mind a XV. századból valók. Üvegfestményei is a XV. és XVI. századból valók. Orgonája 65 regiszterrel van ellátva.

A szépen fásított Münsterstrasseról, mely az Aare folyó fölött 30 méternyire fekszik, szép kilátás

nyilik az Aare völgyére és az Alpesekre. Ebben az utcában van V. Zähringi Berthold bronzszobra. A Münster-tért a már említett Erlach Rudolfnak, a laupeni győzőnek a szobra diszitik, sarkain négy medvével.

Legteljesebb kilátás nyilik a városra és környékére a nagy Schanzenak nevezett magaslatról. Itt van az egyetem, a csillagvizsgáló, a fiziologiai intézet, a kémiai és anatómiai laboratórium. Kórháza még 1354-ből való, ennek szomszédságában az egyetemi klinika, a gyermekkórház és a halottégető intézet. Az egyetemi botanikus-kertben megtaláljuk az Alpesek egész növényvilágát. Az aránylag kis város idegenforgalmára következtethetünk a szállodák és penziók nagy számából; hamarjában 36 ilyen olvastam össze. Általában itt is, mint Zürichben, összpontosítva van a kulturának minden megkívánható kelléke és eszköze.

Megemlékezem még Svájcnak egy másik városáról, Genfről, mely a francia határ közelében fekszik s úgy maga a város, mint vele együtt a genfi tó környéke tiszta francia. A nyelvhatár már Bernben, főleg Berntől nyugatra menve érezhető s mint a nyelvhatárokon történni szokott, itt is a két nyelvet, a németet és franciát vegyest beszélnek; a francia beszédbe német kifejezéseket vegyitenek és viszont.

Genf lakossága 61 ezeren felül van. A róla nevezett tó déli csúcsánál fekszik, ott, ahol a Rhon folyó kék hullámai a tóból kitornek. A Rhon két részre osztja a várost; a balparton fekszik a régi város, ahol a kormányzósági épület és a városi élet középontja van; a jobbparton az új város van modernül

épülve. Páris után Genf a francia szellemi élet leg-
 élénkebb gócpontja. A város már a római korban
 szerepelt Geneva néven. A népvándorlás idején a bur-
 gundok birták, utánuk a frankok, majd a német biro-
 dalom.

Előnyére vált a városnak a hosszú versengés,
 mely a város birtoka miatt a genfi püspök, a savoyai
 hercegek és a német birodalom közt folyt. Ezalatt a
 polgárok jogokat szereztek maguknak. A XVI. század-
 ban a svájci szövetséghez csatlakozott, de még mindig
 maradtak hivei a savoyai hercegeknek, akiket ma-
 melukoknak csufoltak. 1536-ban jött ide Francia-
 országból Calvin János, aki rövid megszakítással
 1564-ben bekövetkezett haláláig a város cím nélküli
 ura volt.

Itt született Jean Jacques Rousseau, a hir-
 neves író, akinek Emil és Contrat social című világ-
 hírnű műveit a genfi magisztrátus mint „vakmerő, bot-
 rányos, istentelen s a vallás és minden kormány le-
 rombolására törekvőket“ hóhér keze által égettette el.
 Természetesen az utókor kiengesztelte ezt a tudatlan-
 ságból és elfogultságból eredő cselekedetet, de a
 XVIII. században még így gondolkoztak.

A mai Genf fontos kulturális és ipari központ.
 Van egyeteme, több muzeuma, köztük a természet-
 rajzi muzeum, gazdag kagyló-, rovar- és ásványgyűj-
 teménnyel. A Palais Eynard helyi vonatkozású termé-
 szetrajzi gyűjteménnyel. Az Athéné-muzeum műtörté-
 neti könyvtárt tartalmaz a gyűjteményeken kívül. A
 Rath-muzeumot a róla elnevezett orosz tábornok aján-

dékozta a városnak műgyűjteményével együtt. Ide számítható az Ariana-muzeum a művészetek különféle ágaiból való gyűjteményeivel, valamint az iparmuzeum és a díszítő művészetek muzeuma, ugyszintén a Folmuzeum értékes görög, római és etrusok régiségekkel. Legújabb a művészeti és történeti muzeum.

Legrégibb műemlékei közül való a kathedrális a XI. századból, gótikus stílusban. Itt tanított Calvin János. Kiváló része a Macchabeusok kápolnája, gyönyörű, a XIII. századból való üvegfestményekkel. A templom mellett egy kisebb kápolna látható, ahol Knox János skót reformátor prédikált Calvin idejében. Nem messze van innét a tanácsház, mely a XVI. századbeli reneszansz-épület; egyik nevezetessége, hogy mérsékelt emelkedéssel lépcsők nélkül juthatnak fel a harmadik emeletig. Egyik termében ülészttek a hatalmak megbizottai 1863-ban és megcsinálták a genfi egyezményt, mely a háboruban megsebesülteknek kölcsönös kimélését és ápolását mondja ki. Az összes résztvevők arcképei és sajátkezű névaláírásai láthatók ott.

Szomszédos a tanácsházzal az arzenál, melynek a fegyverterme hadtörténeti muzeum gyanánt szolgál.

A virágzó iparágak közül legkiválóbb az óraipar. Ennek a kezdete 1587-re vihető vissza. Ugy a városban, mint a környező helységekbén mindenütt az óraipar emelkedik ki minden más iparág közül. Rousseau atyja is órásmeister volt, szülőháza a Grande Rue 40. számú, mely táblával van megjelölve. A város

alatt a tavon van egy kis sziget, melyet, ahol szobra is áll, Rousseau nevéről neveztek el. Hat hid vezet a tóból kiömlő Rhon folyón át, melyeken át a folyó és a tó balpartján elterülő szép üdülőhelyekre jutunk, egyuttal pedig gyönyörködhetünk az örökké havas Mont-Blanc hótól csillogó ormaiban.

